

ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ

ΠΡΩΙΜΟΙ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Στή μνήμη τῶν δικηγόρων
Νίκου Παρασκευᾶ καί Δημητρίου Γέροντα

Κατά τό δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ δικηγόροι, καί οἱ νομικοί γενικώτερα, κατεῖχαν, ἂν ὄχι δεσπόζουσα, πάντως ιδιαίτερα σημαντική θέση μεταξὺ τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων καί ἀποτελοῦσαν συνήθως τήν πλειοψηφία τῶν μελῶν ὄχι μόνο τῆς Βουλῆς ἀλλά καί τῆς ἐκείνῃτε κυβέροντας. Ὡστόσο, παρά τή σημαντική ἐπίρραση ποῦ ἀσκοῦσαν στήν ἐλληνική κοινωνία καί παρά τό ὅ,τι ὀρισμένες ἠγετικές ομάδες δικηγόρων, ἀποτελούμενες κυρίως ἀπό καθηγητές τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἀπό πολιτευόμενους καί ἀπό νομικούς ἀφοσιωμένους στήν ἐπιστήμη τους, ἐπεδίωξαν ἐπανειλημένως νά συστήσουν ἕναν δικηγορικό σύλλογο στήν Ἀθήνα, ἀποδείχθηκε ὅτι στό σύνολό τους οἱ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας δέν ἦταν ἀκόμη ὄριμοι οὔτε νά συστήσουν οὔτε νά συντηρήσουν ἕναν βιώσιμο σύλλογο.

Ἀφορμή γιά τή συγκέντρωση τοῦ ὑλικοῦ, στό ὁποῖο βασίζεται τό ἄρθρο αὐτό, ὑπῆρξε μία συζήτηση σχετικά μέ τήν ἴδρυση τοῦ σημερινοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν πού εἶχα τό 1989 μέ τόν τότε διευθυντή του Μιχάλη Βουρνᾶ, πού δυστυχῶς δέν βρίσκεται πιά μαζί μας. Ἀπόρροια τῆς συζήτησης αὐτῆς ἦταν ἡ δημοσίευση λίγων πληροφοριῶν γιά τούς συλλόγους τοῦ 1883 καί 1893 μαζί μέ τά βιογραφικά στοιχεῖα τοῦ δικηγόρου Μιλτιάδη Ράλλη, μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ συλλόγου τοῦ 1893, στό ἔργο μου, *Διπλωματία καί πολιτική. Χαρίλαος Τρικούπης - Ἰωάννης Γεννάδιος, Ἀλληλογραφία 1863-1894*, Ἀθήνα 1991, σ. 410.

Τό ἄρθρο αὐτό ὁμως δέν θά εἶχε γραφεῖ καί δέν θά εἶχε αὐτή τή μορφή ἂν ἡ Ἐλένη Μπελιᾶ δέν μέ εἶχε παροτρύνει σ' αὐτό, ἂν ἡ Πόπη Πολέμη, ὁ Πέτρος Ρουγκέρης καί ἡ Μαίρη Μαντούβαλου-Μανάρα δέν μέ εἶχαν βοηθήσει στήν ἀναζήτηση τῶν καταστατικῶν καί τῶν νομοσχεδίων καί ἂν ἡ Μαρία Ἀνδρεαδάκη καί οἱ ἀδελφές Ἄσπα καί Ρουμπίνη Ἀναγνωστοπούλου δέν εἶχαν μεταμορφώσει τά ἀτέλειωτα μικροφίλμ σέ ἀναγνώσιμες σελίδες. Τούς εὐχαριστῶ ὅλους θερμά.

Όχι ότι δέν είχαν συνειδητοποιήσει από πολύ νωρίς την ωφέλεια που θά είχε ο κλάδος από την ίδρυση ενός δικηγορικού συλλόγου στην πρωτεύουσα. Ο σύλλογος αυτός θά περιφρουρούσε τά επαγγελματικά συμφέροντά τους, θά τούς έδινε την ευκαιρία νά ανταλλάσσουν απόψεις σχετικά μέ την έρμηνεία τών κανόνων του δικαίου και τή βελτίωσή τους, και θά αποσκοπούσε στην καλύτερη άπονομή τής δικαιοσύνης. Η ανάγκη τής ύπαρξης ενός δικηγορικού συλλόγου στην πρωτεύουσα, και μάλιστα νομοθετικά θεσπισμένου, έπισημάνθηκε έγκαιρως από τούς νομικούς κύκλους τής Αθήνας, και δέν έπαυσε νά τονίζεται συνεχώς, μέχρι τό τέλος του 19ου αιώνα και τίς αρχές του 20ου, όποτε και λύθηκε όριστικά τό θέμα.

Παρά τίς ενέργειες όμως τών πρωτοπόρων, βιώσιμος σύλλογος δέν μπόρεσε νά συσταθεί. Έτσι από τό 1865, που ιδρύθηκε ό πρώτος Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, μέχρι τό τέλος του 19ου αιώνα έχουμε την ίδρυση τριών διαδοχικών συλλόγων (1865, 1883, 1893) και πολλές προσπάθειες κάλυψης του κενού που άφηνε ή διάλυση του καθενός από αυτούς.

Η δράση τών τριών συλλόγων ήταν, εύλόγως, παρόμοια: συζητήσεις επί νομικών θεμάτων, σύνταξη υπομνημάτων σχετικών μέ την άπονομή τής δικαιοσύνης και υποβολή προτάσεων για μεταρρυθμίσεις νόμων, μέριμνα για την αξιοπρεπή άσκηση της δικαιοσύνης, έξέυρεση λύσεων για τά έκάστοτε προβλήματα του κλάδου.

Τό χρονικό διάστημα που ήταν ενεργοί οί σύλλογοι αυτοί συνέπεσε και μέ έθνικά σημαντικές ιστορικές στιγμές: ό πρώτος μέ την Κρητική Έπανάσταση του 1866 και τή συνταγματική παρεκτροπή του Δημητρίου Βούλγαρη, που ψήφισε νόμους στη Βουλή τό 1875 χωρίς τή νόμιμη άπαρτία· ό δεύτερος μέ την προσάρτηση τής Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία τό 1885 και τόν *είρηνοπόλεμο* του Θεόδωρου Δηλιγιάννη, που ακολούθησε και είχε ως αποτέλεσμα τόν αποκλεισμό του Πειραιά από τούς στόλους τών Μεγάλων Δυνάμεων τό 1886· ό τρίτος μέ την νέα Κρητική Έπανάσταση και τόν Έλληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. Και στίς τρεις περιπτώσεις οί σύλλογοι ήταν παρόντες μέ ψηφίσματα, ανακοινώσεις, φυλλάδια και έράνους υπέρ του κρητικού λαού, υπέρ τών εθνικών δικαίων, υπέρ τής τήρησης του Συντάγματος.

Και οί τρεις σύλλογοι είχαν τή μορφή σωματείου και ήσαν άμεσα συνδεδεμένοι μέ τά πρόσωπα που τούς διοικούσαν, πράγμα που δέν εξασφάλισε τή συνέχειά τους και αντίθετα τούς κατέστησε, αν όχι θνησιγενείς, πάντως όπωσδήποτε βραχύβιους. Οί προστριβές μεταξύ τών μελών και ή άβεβαιότητα του μέλλοντος τών διαφόρων αυτών συλλόγων επέτειναν την επιθυμία τών άμεσα ενδιαφερομένων νά λυθεί τό θέμα νομοθετικά και τό αίτημα αυτό επανερχόταν συνεχώς, όλο και πιο έπιτακτικό, μέχρι νά υλοποιηθεί τό 1908.

Τέλος και οι τρεις Δικηγορικοί Σύλλογοι Αθηνών του 19ου αιώνα κατέληξαν σε άδοξη διάλυση, για την οποία γνωρίζουμε ελάχιστα. Σκόρπιες πληροφορίες αναφέρουν προσωπικές έριδες, πολιτικές συγκρούσεις, οικονομικές δυσκολίες, περιορισμένη υποστήριξη από το δικηγορικό σώμα... Τά σχετικά με την ίδρυση ενός συλλόγου αναγγέλλονται συνήθως πανηγυρικά, με καταστατικά, δημοσιεύματα και συνεστιάσεις· ή διάλυση όμως έρχεται σιωπηλά και σπάνια ανακοινώνονται οι πραγματικές αιτίες και οι συγκεκριμένες ήμερομηνίες. Άς άρκεσθούμε έτσι στις ένδειξεις και τις πιθανολογήσεις.

ΤΟ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟ ΣΩΜΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Στήν ανερχόμενη κοινωνία των μέσων του 19ου αιώνα οι δικηγόροι είχαν καταλάβει θέση με ιδιαίτερο κύρος και ισχύ, ήσαν απαραίτητοι για τη διεκπεραίωση πολλών υποθέσεων, όχι μόνο δικαστικών, και ή τάξη τους προσήλκυε πολλούς νέους που είχαν τη δυνατότητα να σπουδάσουν.

Καθώς δέν υπήρχαν εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο, όλοι οι απόφοιτοι γυμνασίου μπορούσαν να εγγραφούν σε όποια σχολή ήθελαν. Ένώ όμως κατά τά πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Πανεπιστημίου ή πλειοψηφία των φοιτητών προτιμούσε την Ιατρική Σχολή, από τη δεκαετία του 1850 παρατηρείται μία σταθερή και συναχής αύξηση των εγγραφομένων στή Νομική Σχολή. Οι νομικές σπουδές, εξάλλου, άνοιγαν τόν δρόμο και για πολλά άλλα επαγγέλματα εκτός από τη δικηγορία, επαγγέλματα που είχαν επίσης ιδιαίτερη αίγλη: δικαστικά, διοικητικά, διπλωματικά ή προξενικά αξιώματα, όπως έλεγαν.

Έτσι, την εποχή που ιδρύθηκε ο πρώτος δικηγορικός σύλλογος στην Αθήνα, τό 1865, οι εγγραφές στή Νομική Σχολή αντιπροσώπευαν τό 58% του συνόλου¹. Ο μεγάλος αριθμός των φοιτητών της και ο περιορισμένος αντίστοιχα αριθμός των διδασκόντων δημιουργούσε βέβαια και τότε προβλήματα ανάλογα με τά σημερινά. Τό 1878 αναφέρεται ότι φοιτούσαν 608 φοιτητές, ενώ δίδασκαν 12 καθηγητές και 7 ύφηγητές· δέκα χρόνια αργότερα, τό 1888, οι φοιτητές είχαν αύξηθει σε 1370 ενώ τό διδακτικό προσωπικό εξακολουθούσε να αποτελείται από 11 καθηγητές και 10 ύφηγητές².

Οι σπουδές στή Νομική Σχολή διαρκούσαν τέσσερα χρόνια, χωρίς

1. Βάσιος Τσοκόπουλος, “Επιλογή σπουδών και παραγωγικές δυνάμεις: μία περιοδολόγηση (1837-1930)”, *Πανεπιστήμιο: Ίδεολογία και Παιδεία. Ίστορική διάσταση και προοπτικές*, τ. Β', Αθήνα 1989, σ. 463.

2. Σπύρος Ν. Τρωϊάνος, “Τό Πανεπιστήμιο Αθηνών τό 1879/1880 όπως τό είδε ένας Γερμανός επισκέπτης”, *Πανεπιστήμιο, ό.π.*, τ. Α', σ. 109· Βλάσης Γαβριηλίδης, *Πανελλήνιος Σύντροφος Ήμερολόγιον 1890*, Αθήνα 1889, σσ. 170-171 και 187.

ένδιάμεσες ἐτήσιες ἐξετάσεις. Οἱ πτυχιούχοι διαιροῦνταν σέ δύο κατηγορίες: σέ διδάκτορες, οἱ ὅποιοι εἶχαν καλή βαθμολογία καί ἦσαν οἱ περισσότεροι, καί σέ τελειοδίδακτους ἢ προλύτες, πού εἶχαν χαμηλότερη βαθμολογία. Τόσο οἱ μὲν ὅσο καί οἱ δέ μποροῦσαν χωρίς διάκριση νά γίνουν δικηγόροι· ὀρισμένοι μάλιστα ἐπιφανεῖς δικηγόροι, δικαστές καί βουλευτές εἶχαν τελειώσει τίς σπουδές τους ὡς τελειοδίδακτοι, ὅπως γιά παράδειγμα ὁ ἐφέτης Εὐθύμιος Καράκαλος, ὁ ὅποιος λόγω τῶν προσπαθειῶν του, παράλληλα μέ τή δικαστική του σταδιοδρομία, νά προωθήσει τήν ἀγορά τῆς σταφίδας στή Ρωσία ὀνομάσθηκε σταυροφόρος τῆς σταφίδας, ὁ δικηγόρος καί πολιτικός Πέτρος Ἄντ. Μαυρομιχάλης, ὁ ὅποιος ἐκλεγόταν πολλά χρόνια βουλευτής, διετέλεσε ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς καί τελείωσε τή σταδιοδρομία του ὡς δήμαρχος Καλαμῶν, ἢ ὁ δικηγόρος Σίμος Μπαλάνος, πού ἐξέδιδε τό περιοδικό *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας* καί ἦταν μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν τοῦ 1883³.

Γιά νά διορισθεῖ κανεῖς δικηγόρος ἐπρεπε νά ἔχει πτυχίο τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἢ ἄλλου τοῦ ἐξωτερικοῦ, νά ἔχει συμπληρώσει τό 21ο ἔτος τῆς ἡλικίας του καί νά ἔχει μαθητεύσει κοντά σέ κάποιον δικηγόρο ἐπί ἓνα χρόνο, πρὶν υποβληθεῖ στίς ἐξετάσεις πού ἀπαιτοῦνταν γιά τήν ἀδεία ἀσκίσεως τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος — στοιχεῖα πού δέν ἔχουν μεταβληθεῖ οὐσιωδῶς μέχρι σήμερα.

Σέ μία ἐποχή ὅπου οἱ γυναῖκες δέν εἶχαν ἀκόμη τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καί οὔτε βέβαια τοῦ ἐκλέγεσθαι, δέν ἦχει παράξενο τό γεγονός ὅτι δικηγόροι ἦσαν μόνον ἄνδρες· ἡ νομοθεσία δέν προέβλεπε τόν διορισμό γυναίκας ὡς δικηγόρου. Ὄταν τό 1900 ψηφίσθηκε στή Γαλλία νόμος, πού ἐπέτρεψε στίς γυναῖκες νά δικηγοροῦν, στήν Ἑλλάδα οἱ νομικοί κύκλοι αἰσθάνονταν εὐτυχεῖς πού οἱ Ἑλληνίδες δέν εἶχαν τέτοιες ἀξιώσεις, γιατί θεωροῦσαν ὅτι “αἱ κοινωνικαί ἀνάγκαι ἐπιβάλλουσι πλέον τήν ἀποδοχήν τῶν γυναικῶν εἰς τινά ἐπαγγέλματα, ἢ στοιχειώδης ὁμως σύνεσις ὑπαγορεύει ὅπως περιορισθῶσιν αὗται εἰς ἐκεῖνα μόνον, ἅτινα εὐχερέστερον δύνανται νά συμβιβασθῶσι πρὸς τήν ἑαυτῆς φύσιν”· καί ἡ δικηγορία δέν συμβιβαζόταν⁴.

Ὁ μέγας ἀριθμός τῶν φοιτητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί ὁ ἐπίσης σημαντικός ἀριθμός Ἑλλήνων φοιτητῶν σέ ἀντίστοιχες σχολές τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἶχαν ὡς φυσικό ἀποτέλεσμα τήν ὑπερπληθῶρα τῶν δικηγόρων, τή δικηγοροπλήμμυρα, ὅπως χαρακτηριστικά τήν

3. Μιλτιάδης Βενιζέλος, *Λογοδοσία*, Μέρος Β', Πίνακες, Ἀθήνα 1867, σ. 13.

4. Στάμος Παπαφράγκος, “Ἡ γυνή δικηγόρος”, *Νομική Ἐπιθεώρησις*, τ. Α', 1901-1902, Ἀθήνα 1902, σ. 254.

ἀποκαλοῦσαν. Ἀρχικά ὁ νόμος προέβλεπε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν διοριζομένων δικηγόρων σέ κάθε δικαστική περιφέρεια θά προσδιορίζοταν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, μετὰ ἀπὸ γνωμοδότηση τοῦ ἀρμόδιου δικαστηρίου. Ἡ περιοριστική αὐτὴ διάταξη ἔμεινε ἀνεφάρμοστη, ἕως ὅτου καταργήθηκε, ἀφήνοντας ἐλεύθερο τὸν ἀριθμὸ τῶν δικηγόρων πού μποροῦσαν νά διορισθοῦν σέ κάθε δικαστήριον. Ἐνῶ ὁμως ὑπῆρχε μία συνεχῆ διαμαρτυρία τῶν δικηγόρων γιὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τους καὶ ἐνῶ ἐπανειλημμένως ἔγιναν προτάσεις, ἀπὸ τὸν νομικὸ κυρίως τύπο, νά προκαθορισθεῖ νομοθετικὰ συγκεκριμένος ἀριθμὸς δικηγόρων σέ κάθε δικαστική περιφέρεια ἀνάλογα μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς, ἡ πλειοψηφία τους δέν φαίνεται νά τὸ ἐπιθυμοῦσε.

Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὑπῆρχαν σέ ὅλο τὸ κράτος περίπου 2.100 δικηγόροι. Μέσα σέ τριανταπέντε χρόνια, ἀπὸ τὸ 1853 μέχρι τὸ 1889, εἶχαν ὀκταπλασιασθεῖ: Τὸ 1853 ἀναφέρονται 252, τὸ 1861 αὐξάνονται σέ 394, τὸ 1870 σχεδὸν τριπλασιάζονται καὶ ἀναφέρονται 1.141, τὸ 1879 αὐξάνονται σέ 1.690 καὶ τὸ 1889 σέ 2.084⁵.

Συγκρίνοντας τοὺς ἀριθμοὺς πού ἀναφέρονται, παρατηροῦμε σημαντική αὐξηση μετὰ τὴν Ἑνωσὴ τῶν Ἑλληνιστῶν τὸ 1864, καθὼς τὰ Ἑπτάνησα διέθεταν ἀξιόλογη δικαστικὴ ὀργάνωση καὶ δικηγορικὸ σῶμα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας τὸ 1881 δέν φαίνεται νά ἐπηρέασε καθόλου τὸν ὀρθμὸ αὐξησης.

Στὰ Ἑπτάνησα εἶχε ιδιαίτερη ἀνάπτυξη καὶ τὸ σῶμα τῶν ὑποδικηγόρων, πού ἀριθμοῦσε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἑνώσεως περίπου διακόσια ἄτομα καὶ πού ἔθεωρεῖτο ἀνώτερο ἀπὸ αὐτὸ τῶν δικολάβων τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας. Οἱ ὑποδικηγόροι ἔπρεπε νά ἔχουν ὀρισμένη μόρφωση, διορίζονταν μετὰ ἀπὸ ἐξετάσεις σέ πρακτικὰ θέματα δικαίου καὶ δικηγοροῦσαν στὰ εἰρηνοδικεῖα καὶ τὰ πρωτοδικεῖα. Μετὰ τὴν Ἑνωσὴ περιορίστηκαν στὰ εἰρηνοδικεῖα καὶ τὰ πταισματοδικεῖα, ρύθμιση πού προκάλεσε ἔντονες διαμαρτυρίες καὶ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ σταδιακὴ ἐξαφάνιση τοῦ κλάδου⁶. Οἱ δικολάβοι ἀντίστοιχα, πρακτικοὶ δικηγόροι χωρὶς πτυχίον, δικηγοροῦσαν ἀρχικά σέ ὅλα τὰ εἰρηνοδικεῖα τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀργότερα περιορίστηκαν σέ ὀρισμένα μόνο, πού λειτουργοῦσαν ἐκτὸς ἔδρας πρωτοδικείου, καὶ ἐφ' ὅσον δέν ὑπῆρχαν ἐπαρκεῖς δικηγόροι.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή τοῦ 1889, σέ ὅλο τὸ κράτος ἀντιστοιχοῦσε ἕνας δικηγόρος σέ 1.150 κατοίκους. Καθὼς ὁμως δέν ἀσκοῦσαν ὅλοι δικη-

5. Βλάσης Γαβριηλίδης, *Πανελλήνιος Σύντροφος Ἡμερολόγιον 1893*, Ἀθήνα 1892, σ. 197· R.A.H. Bickford-Smith, *Greece under King George*, Λονδίνο 1893, σ. 76.

6. Σπύρος Βερούκιος, *Ἱστορία τῶν Ἠνωμένων Κρατῶν τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἡ ἀποκληθεῖσα Ἑβρετανικὴ Προστασία καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑπτανησίων διὰ τὴν Ἐθνικὴν Ἀποκατάστασιν, 1815-1864*, Ἀθήνα 1964, σσ. 208-209.

γορία, όπως εξάλλου συμβαίνει και σήμερα, ή αναλογία στην πραγματικότητα φαίνεται ότι ήταν ένας σε 1.500 κατοίκους, πράγμα τό όποιο σήμαινε ότι αναλογικά οί δικηγόροι στην Έλλάδα ήταν τριπλάσιοι από ό,τι στή Γαλλία, όπου αναλογοῦσε ένας σε 4.760 κατοίκους, και τετραπλάσιοι από ό,τι στή Γερμανία, όπου αναλογοῦσε ένας σε 6.420 κατοίκους⁷. Ἄς σημειωθεί ότι τό 1993, 100 χρόνια αργότερα, σύμφωνα μέ τά επίσημα στοιχεία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας, στην Έλλάδα αντιστοιχοῦσε ένας δικηγόρος σε 380 κατοίκους, στή Γαλλία ένας σε 2.380 και στή Γερμανία ένας σε 1.250 κατοίκους.

Οί δικηγόροι τοῦ 19ου αἰώνα παρουσίαζαν αὐξημένη κινητικότητα· στην Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως δημοσιεύονταν συνεχῶς μεταθέσεις τους από τό ένα πρωτοδικεῖο στό άλλο. Ἀρκετοί ἀρχίζαν τή σταδιοδρομία τους στην ιδιαίτερη πατρίδα τους και αργότερα μετέφεραν τήν ἐπαγγελματική τους δραστηριότητα στην Ἀθήνα, ἀλλά δέν ήταν σπάνιο και τό αντίθετο, σε μικρότερη βέβαια ἔκταση. Συχνές ήταν και οί μεταθέσεις από ένα ἐπαρχιακό πρωτοδικεῖο σε άλλο, ἐνῶ δέν ἐλείπαν και οί παραιτήσεις δικηγόρων και οί ἐπαναδιορισμοί τους στό ἴδιο ἢ άλλο δικαστήριο.

Στήν πρωτεύουσα πάντως εἶχαν συγκεντρωθεῖ οί περισσότεροι. Ἀπό τό 1865 μέχρι τό 1909 διορίσθηκαν στην Ἀθήνα συνολικά 1.387 δικηγόροι. Στήν απογραφή τοῦ 1879 ἀπογράφονται στην πρωτεύουσα 349, σε αὐτή τοῦ 1889 περί τούς 630, ἐνῶ σε ὁδηγούς τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1875, τοῦ 1892 και τοῦ 1900 καταγράφονται ἀντίστοιχα οί διευθύνσεις 172, 195 και 278 δικηγορικῶν γραφείων⁸.

Ὡστόσο, παρά τή συνεχή αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας, πού κατά τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ διαστήματος ὑπέρδιπλασιάσθηκε, ἐπί εἴκοσι χρόνια, από τό 1883, ὅταν ἰδρύθηκε ὁ δεύτερος σύλλογος, μέχρι τό 1901, ἀναφέρεται σταθερά ότι πραγματική δικηγορία ἀσκοῦσαν 400 δικηγόροι⁹.

7. *Θέμις*, τ. Α', 1890-1891, Ἀθήνα 1891, σσ. 38-39· πρβλ. Κων. Τσουκαλάς, *Κοινωνική ἀνάπτυξη και κράτος. Ἡ συγκρότηση τοῦ δημοσίου χώρου στην Έλλάδα*, 6η ἔκδ., Ἀθήνα 1993, σ. 153 κ. ἔ.

8. Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, *Στατιστική τῆς Ἑλλάδος. Πληθυσμός 1879*. Ἀθήνα 1881, Μέρος Β', Πίνακες, σσ. 112-113· *Θέμις*, τ. Α', ὁ.π., σσ. 38-39· Μιλτιάδης Μπούκας, *Ὁδηγός ἐμπορικός, γεωγραφικός και ἱστορικός τῶν πλείστων κυριωτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1875*, Ἀθήνα 1875, σσ. 62-67· Χ. Μακρίδης, *Ὁδηγός τῆς Ἑλλάδος, Ἐμπόριον, Βιομηχανία, Διοικήσεις, 1892-3*, Ἀθήνα χ.χ., σσ. 55-57· Σ. Κουσουλίνος, *Ὁδηγός Ἀθηνῶν, Πειραιῶς και τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, 1900*, Ἀθήνα 1900, σσ. 14-21· Ἀθῆναι, 16.2.1909.

9. *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1884-1885, σ. 8· *Θέμις*, τ. Α', ὁ.π., σσ. 38-39 και τ. ΣΤ', 1895-1896, Ἀθήνα 1896, σ. 367· *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 4.11.1901.

Διορισμένοι βέβαια στά δικαστήρια τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν πολλοί περισσότεροι· στους φορολογικούς καταλόγους τῶν Ἀθηνῶν κατά τήν τριετία 1896-1898 ἦσαν ἐγγεγραμμένοι πάνω ἀπό 800 δικηγόροι καί κατά τήν ἐπόμενη τριετία 1899-1901 ἀκριβῶς 1.136¹⁰.

Ὅπως ἀναφέρθηκε ὁμως ἤδη, δέν ἀσκοῦσαν ὅλοι οἱ δικηγόροι δικηγορία· ὀρισμένοι ἀπέβλεπαν σέ δικαστικές ἢ ἄλλες δημόσιες θέσεις, πού ἀπαιτοῦσαν δικηγορική προϋπηρεσία, ἄλλοι δικηγοροῦσαν γιά λίγο καί μετὰ ἐπιδίδονταν σέ ἄλλες δραστηριότητες καί ἄλλοι κατατάσσονταν ἐξ ἀρχῆς στους δῆθεν ἀσκοῦντες τό δικηγορικό ἐπάγγελμα. Ἀναφέρονται μάλιστα καί δικηγόροι πού ἀσκοῦσαν τό ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου, μόνιμα ἐγκατεστημένοι σέ ἄλλη πόλη ἀπό αὐτή ὅπου ἦσαν διορισμένοι, παρά τήν ὑποχρέωσή τους νά κατοικοῦν στήν περιφέρεια τοῦ δικαστηρίου τους. Ἄν καί τό δικαίωμα τοῦ δικηγόρου νά ἀσκεῖ ἐμπορία δέν ἦταν ἀδιαμφισβήτητο, τό ἀσυμβίβαστο τῆς ιδιότητάς του μέ αὐτῆς τοῦ ἐμπόρου δέν εἶχε τότε ἀκόμη θεσπισθεῖ νομοθετικά.

Τό δημόσιο, μέχρι νά ἰσχύσει ὁ θεσμός τῶν νομικῶν συμβούλων, χρησιμοποιοῦσε γιά τίς ὑποθέσεις τοῦ δικηγόρου τῶν Ἀθηνῶν, καί ἀπασχολοῦσε περίπου 100 μέ 110 ἐτησίως. Ἀπό αὐτούς οἱ περισσότεροι εἰσέπραταν μικρά χρηματικά ποσά καί μόνο τό 25% περίπου ἀμειβόταν μέ ποσό πάνω ἀπό 1000 δραχμές τόν χρόνο, ἐλάχιστοι δέ εἰσέπραταν πάνω ἀπό 3.000¹¹.

Οἱ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι διαιροῦνταν σέ τρεῖς κατηγορίες, ἀνάλογα μέ τήν πελατεία καί τή φήμη τους· ἀνάλογα ἦταν καί τά ἔσοδά τους. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1890 ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν δικηγόρων ἀποτελοῦσε τήν τελευταία τάξη, ἐργαζόταν ἀποκλειστικά στά εἰρηνοδικεῖα καί ἀγωνιζόταν νά κερδίσει τό τάλληρον τῆς ἡμέρας ἢ μέση τάξη εἶχε ἔσοδα 500-1.000 δραχμές τόν μῆνα, ἐνῶ οἱ δικηγόροι πού ἀποτελοῦσαν τήν πραγματικά προνομιούχο πρώτη τάξη κέρδιζαν 3.000 ἢ καί 4.000 δραχμές τόν μῆνα καί ἦσαν τόσο λίγοι, πού μποροῦσαν νά μετρηθοῦν στά δάχτυλα¹².

Τό εἰσόδημα τῆς μέσης τάξης τῶν δικηγόρων δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μικρό, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅτι τήν ἴδια ἐποχή ὁ πρωθυπουργός λάμβανε ὡς μισθό 1650 δραχμές μηνιαίως, οἱ ὑπουργοί 1250, ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου 800, οἱ ἀρεοπαγίτες 600, οἱ νομικοί σύμβουλοι τοῦ κράτους 700 καί

10. Θέμις, τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 367· Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 4.11.1901.

11. Μιχ. Ταταράκης, Ὁ περί νομικῶν συμβούλων θεσμός, [Ἀθήνα 1884], σσ. 45-71.

12. Βλάσης Γαβριηλίδης, Πανελλήνιος Σύντροφος Ἡμερολόγιον 1892, Ἀθήνα 1891, σ. 202.

οί υποστράτηγοι 590 δραχμές, ενώ οί βουλευτές λίγο αργότερα έπαιρναν 1800 δραχμές αποζημίωση για κάθε τακτική βουλευτική σύνοδο. Ποσά δέ ανάλογα μέ τά έσοδα τών λίγων προνομιούχων δικηγόρων εισέπρατταν ό Διοικητής τής Έθνικής Τράπεζας, ό όποιος λάμβανε έτησίως 50.000 δραχμές και ό Ύποδιοικητής της, ό όποιος λάμβανε 44.000 έτησίως¹³.

Τό περιορισμένο εισόδημα τής πλειοψηφίας τών δικηγόρων είχε ως αίτια άφ' ενός μέν τόν μεγάλο αριθμό τους, άφ' έτέρου δέ τό γεγονός ότι ή πελατεία συγκεντρωνόταν σέ δύο κυρίως ομάδες, πανελλαδικά μέν στήν τάξη τών πολιτευομένων δικηγόρων, στήν Άθήνα δέ και σέ αυτή τών καθηγητών τής Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου.

Ή καθηγητική ιδιότητα προσέδιδε πάντα έξαιρετικό γόητρο, πού προσήλκυε μεγάλη πελατεία· έξάλλου οί περισσότερες μεγάλες έταιρείες και οί τράπεζες προτιμοῦσαν νά άπασχολοῦν καθηγητές ως δικηγόρους. Οί καθηγητές δέ του Πανεπιστημίου έχοντας μηνιαίο μισθό 350-450 δραχμές, έπεδίωκαν μέσω τής άσκησης τής δικηγορίας τήν αύξηση του εισοδήματός τους, ενώ οί δικηγόροι ύφηγητές, δεδομένου ότι δίδασκαν ως άμισθοι, δέν είχαν άλλη διεξοδο¹⁴.

Οί πολιτευόμενοι πάλι αποτελοῦσαν άλλο πόλο έλξης, γιατί άφ' ενός μέν παρείχαν συνήθως τίς υπηρεσίες τους δωρεάν, άποσκοπώντας στήν άπόκτηση και έδραίωση τής πολιτικής τους δύναμης, άφ' έτέρου δέ έπειθαν τους πελάτες τους ότι ή παρουσία τους και μόνο στα δικαστήρια έπηρέαζε ύπέρ τών πελατών τους τους δικαστές, πού υπολόγιζαν στήν ανταμοιβή τους μέ εύνοϊκή μετάθεση ή προαγωγή.

Οί δικαστές βέβαια ήσαν ισόβιοι, ή πολιτεία όμως, και κατά συνέπεια ή πολιτική, έπενέβαινε στή σταδιοδρομία τους μέ συνεχείς μεταθέσεις, κυρίως μετά από κάθε κυβερνητική άλλαγή. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, όταν τό 1890 ανέλαβε τήν πρωθυπουργία ό Θεόδωρος Δηλιγιάννης, μέσα σέ ένα χρόνο έγιναν επί συνόλου 212 δικαστών (έφετών και πρωτοδικών) 204 μεταθέσεις, εκ τών οποίων οί 191 άφοροῦσαν στους 163 πρωτοδίκες¹⁵.

Ευλόγως λοιπόν ό κόσμος πίστευε ότι ό πολιτευόμενος δικηγόρος, ιδίως δέ ό συμπολιτευόμενος, μπορούσε νά έπηρεάσει τήν έκβαση τής δίκης. Έτσι παρά τό ότι οί άλλοι δικηγόροι διακήρυτταν ότι “άναμφισβητήτως ή τοιαύτη του διαδίκου πεποίθησις προέρχεται εκ πλάνης”, πολλοί από τους πελάτες τους θεωροῦσαν ότι ή βουλευτική ιδιότητα προσέδιδε στον δικηγόρο τή δύναμη νά εκδώσει όποια άπόφαση ήθελε¹⁶.

13. Βλάσης Γαβριηλίδης, Πανελλήνιος ...1892, δ.π., σσ. 196-201· Άθήναι, 5.5.1906.

14. Βλάσης Γαβριηλίδης, Πανελλήνιος ...1892, δ.π., σ. 198.

15. *Θέμις*, τ. Γ', 1892-1893, Άθήνα 1893, σ. 30.

16. Νομική Έπιθεώρησις, δ.π., σσ. 34 και 130.

Ἡ ἀπαγόρευση στους καθηγητές νά δικηγοροῦν ἀπασχόλησε πολύ λιγότερο νομικούς καί πολιτικούς, ἀπό ὅ,τι ἡ ἀπαγόρευση στους ἐν ἐνεργεία βουλευτές νά ἀσκοῦν τή δικηγορία. Τό 1880 ὁ βουλευτής Καλαμῶν Δημήτριος Τζάνες, δικηγόρος καί ὁ ἴδιος, κατέθεσε σχέδιο πρότασης νόμου, μέ τόν ὅποιο θά ἀπαγορευόταν ἡ ἄσκηση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ δικηγόρου ἀπό τούς βουλευτές κατά τή διάρκεια τῆς βουλευτικῆς συνόδου. Ἡ πρόταση ἀπορρίφθηκε ἀπό τήν ἀρμόδια ἐπιτροπή τῆς Βουλῆς, ὡς ἀντισυνταγματική, διότι ἀντέβαινε στίς διατάξεις τοῦ Συντάγματος, οἱ ὁποῖες καθόριζαν περιοριστικῶς ποιὰ καθήκοντα ἦσαν ἀσυμβίβαστα μέ αὐτά τοῦ βουλευτῆ, καί αὐτά ἦσαν μόνο τά τοῦ ἐμμίσθου δημοσίου ὑπαλλήλου καί τοῦ δημάρχου. Ὁ δικηγόρος διοριζόταν μέν ἀπό τήν κυβέρνηση, δέν ἦταν ὅμως ἐμμισθος δημόσιος ὑπάλληλος. Ἐξάλλου, ὑποστηρίχθηκε τότε, γιατί θά ἔπρεπε νά ἀπαγορευθεῖ στους βουλευτές μόνο ἡ ἄσκηση τῆς δικηγορίας καί ὄχι ὅποιουδήποτε ἄλλου ἐπαγγέλματος¹⁷; Θέμα πού ἔμελλε νά ἀπασχολήσει τή Βουλή καί στίς μέρες μας —120 χρόνια ἀργότερα— κατά τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τό 2001¹⁸.

Τό θέμα τῆς ἀπαγόρευσης τῆς ἄσκησης τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος ἀπό τούς ἐκλεγόμενους βουλευτές ἐπανῆλθε στή Βουλή, στήν ἐπόμενη σύνοδο, μέ πρωτοβουλία κυρίως στρατιωτικῶν βουλευτῶν· ἡ ιδιότητα τοῦ ἐν ἐνεργεία ἀξιωματικοῦ σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα δέν ἦταν ἀσυμβίβαστη μέ αὐτή τοῦ βουλευτῆ, ἐκλεγόμενοι ὅμως οἱ στρατιωτικοί, τίθενταν ὑποχρεωτικῶς σέ διαθεσιμότητα γιά ὅσο διάστημα ἦσαν βουλευτές. Οἱ ἀξιωματικοί Χρήστος Σολιώτης, Κωνσταντῖνος Κουμουνδούρος καί Παναγιώτης Τριγγέτας, ὁ στρατιωτικός γιατρός Ἰωάννης Στεφανόπουλος καί ὁ δικηγόρος Ἡλίας Παλαμίδης κατέθεσαν τό 1882 νέα πρόταση νόμου, ἡ ὁποία ὅμως προσέκρουσε στήν ἀντίδραση τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερομένων, πού θά ἔπρεπε καί νά τήν ψηφίσουν, καί ἀπορρίφθηκε. Τήν ἴδια τύχη εἶχαν καί οἱ παρόμοιες προτάσεις πού κατατέθηκαν τό 1886 καί τό 1891 ἀπό τούς βουλευτές

17. Παράρτημα Ἐφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Η΄. Α΄., σ. τῆγ΄.

18. Τό θέμα, ἀφοῦ ἐξακολούθησε νά ἀπασχολεῖ νομικούς καί πολιτικούς ἐπί χρόνια καί ἀφοῦ συζητήθηκε στά πανελλήνια συνέδρια τῶν δικηγορικῶν συλλόγων τό 1934 καί 1935, φαίνεται νά λύνεται ὀριστικῶς στίς μέρες μας, μέ τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος πού ἐγινε τό 2001. Κατά τά τελευταῖα χρόνια, ἐνῶ τό 1989 καθιερώθηκε νομοθετικά ἡ μερική ἀναστολή τῆς ἄδειας ἄσκησης τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος γιά τούς καθηγητές καί τούς εὐρωβουλευτές (ν. 1868/1989, ἄρθ. 16), νεώτερος νόμος τοῦ 1995 ἀπαγορεύει στους βουλευτές καί τούς εὐρωβουλευτές μόνο τήν ἐνασχόληση μέ δίκες πού ἔχουν σχέση μέ ναρκωτικά (ν. 2298/1995, ἄρθ. 16 § 20)· θεσπίζει δηλαδή ἀπαγόρευση εἰδική, πού δέν ἀποτελεῖ ἀναστολή. Τό ἀναθεωρημένο ὅμως Σύνταγμα τοῦ 2001 προβλέπει πλέον τό ἀσυμβίβαστο τῆς ιδιότητας τοῦ βουλευτῆ μέ τήν ἄσκηση ὁποιοῦδήποτε ἐπαγγέλματος.

Γεώργιο Φιλάρετο, δικηγόρο, και Θεόδωρο Φλογαΐτη, δικηγόρο και ύφηγητή, καθώς και οι προτάσεις να μή χρησιμοποιει τό δημόσιο ως δικηγόρους τούς εν ενεργεία βουλευτές και να μήν παρίστανται οι βουλευτές στα ποινικά δικαστήρια της εκλογικής τους περιφέρειας¹⁹.

Οι δικηγόροι του 19ου αιώνα, εκτός από τον μεγάλο αριθμό τους και τον ανταγωνισμό των καθηγητών και των πολιτευτών, κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους είχαν να αντιμετωπίσουν και έναν άλλο δυσμενή παράγοντα, την πάσχουσα δικαιοσύνη, στή λειτουργία της οποίας υπήρχαν πολλά τρωτά. Ο οργανισμός της λειτουργίας των δικαστηρίων ήταν άτελής, ή πολιτική επενέβαινε ποικιλοτρόπως τόσο στή λειτουργία των δικαστηρίων όσο και στήν άπονομή της δικαιοσύνης, υπήρχε παντελής έλλειψη εύπρωπης στέγης για τά δικαστήρια και τέλος οι δικαστές αφ' ενός μέν αντιμετώπιζαν τούς δικηγόρους συχνά κατά τρόπο άπάδοντα προς την αξιοπρέπεια τους, αφ' έτέρου δέ σέ κάθε δημόσια κριτική αντιδρούσαν μέ κατάχρηση της πειθαρχικής εξουσίας πού διέθεταν επί αυτών²⁰.

Συγχρόνως παρατηρείτο μονίμως τέτοια καθυστέρηση στήν εκδίκαση των υποθέσεων, ώστε κατά τίς σπάνιες περιπτώσεις πού εκδικάζονταν όλες οι υποθέσεις ενός δικαστηρίου, τό γεγονός εορτάζετο μέ συμπόσιο πού παρέθεταν οι δικηγόροι προς τιμήν των συγκεκριμένων δικαστών. Για να αντιληφθεί κανείς τήν τάξη μεγέθους των καθυστερήσεων αυτών, αναφέρεται ενδεικτικά ότι τό 1866 στό Έφετείο Αθηνών εκκρεμούσαν 3.000 υποθέσεις, τό 1884 τό ίδιο αυτό δικαστήριο εξέδωσε 1470 αποφάσεις και άφησε εκκρεμείς 3.500 υποθέσεις, ενώ τό 1891 τά πρωτοδικεία όλης της χώρας εξέδωσαν 37.600 αποφάσεις και άφησαν εκκρεμείς 11.000 υποθέσεις²¹.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, τό δικηγορικό σώμα ήταν πολυπληθές, δέν μπορεί όμως κανείς να ισχυρισθεί τό ίδιο και για τό δικαστικό· οι δικαστές από τά μέσα του 19ου αιώνα μέχρι τό τέλος του διπλασιάσθηκαν, τή στιγμή πού οι δικηγόροι στό ίδιο διάστημα σχεδόν δεκαπλασιάσθηκαν. Τό 1857 σέ όλη τήν Ελλάδα υπήρχαν 10 πρωτοδικεία, 2 έφετεία και ό Άρειος Πάγος ενώ τό δικαστικό σώμα άπαρτιζόταν από 77 πρωτοδίκες, 22 έφέτες και 8 άρεοπαγίτες. Όταν τό Έλληνικό Βασίλειο αύξησε τά όρια της επικράτειάς του μέ τήν Ένωση των Έπτανήσων και τήν προσάρτηση της Θεσσαλίας και ό πληθυσμός του διπλασιάσθηκε, τά πρωτοδικεία αύξήθηκαν σέ 22 και τά έφετεία σέ 5, ενώ τό δικαστικό σώμα άπαρτιζόταν πλέον από 163 πρωτοδίκες, 49 έφέτες και 15 άρεοπαγίτες· οι αριθμοί αυτοί παρέμειναν άμετά-

19. *Θέμις*, τ. Ζ', 1896-1897, Άθήνα 1897, σ. 64· Νομική Έπιθεώρησης, δ.π., σ. 212.

20. Για παράδειγμα *Θέμις*, τ. Β', 1891-1892, Άθήνα 1892, σ. 477.

21. *Έφημερίς Νομική και των Άγγελιών*, 4.6.1866· *Δικηγορικός Σύλλογος Άθηνων*, τ. Β', Άθήνα 1885-1886, σσ. 39-40· *Θέμις*, τ. Γ', δ.π., σσ. 94-95.

βλητοι μέχρι τὰ τέλη τοῦ αἰώνα²². Ἀπό τὰ δικαστήρια ὅλου τοῦ κράτους, ἐκεῖνα πού διέθεταν τούς περισσότερους δικαστές ἦταν αὐτά τῆς πρωτεύουσας· τό Ἐφετεῖο Ἀθηνῶν εἶχε 16 ἐφέτες καί τό Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν 23 πρωτοδίκες²³.

Σέ στατιστικές πού δημοσιεύονταν σχετικά μέ τήν παραγωγικότητα τῶν δικαστῶν, παρατηροῦμε ὅτι ἀπό τό 1857 μέχρι τό 1891 ὁ ἀριθμός τῶν αποφάσεων πού ἐξέδιδε ὁ Ἄρειος Πάγος, παρά τόν διπλασιασμό τοῦ πληθυσμοῦ, οὐσιαστικά δέν ἄλλαξε, ἐνῶ οἱ αποφάσεις τῶν ἐφετείων καί τῶν πρωτοδικείων ἀκολούθησαν τόν ρυθμό τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ καί διπλασιάσθηκαν, ἡ δέ παραγωγικότητα τῶν ἐφετῶν καί τῶν πρωτοδικῶν κατά τό διάστημα αὐτό παρέμεινε περίπου στά ἴδια ἐπίπεδα, ἐνῶ τῶν ἀρεοπαγιτῶν μειώθηκε στό μισό. Κατά μέσον ὄρο σέ κάθε πρωτοδική ἀναλογούσαν 18-20 αποφάσεις τόν μῆνα, σέ κάθε ἐφέτη 8 καί σέ κάθε ἀρεοπαγιτή 4 τό 1857 καί 2 τό 1891²⁴.

Τά αἰτήματα τοῦ δικηγορικοῦ σώματος, σχετικά μέ τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἀσκήσης τοῦ ἐπαγγέλματός τους, ἐκπληροῦνταν συνήθως κατά τρόπο προσωρινό καί ἀλυσιτελή, ὥστε μετὰ ἀπό ἕνα διάστημα νά συσσωρεύονται οἱ δυσαρέσκεις καί νά ἐπαναλαμβάνονται πάλι τὰ αἰτήματα. Ἀποτελεῖ δέ θέμα, τό ὁποῖο ἀξίζει νά διερευνηθεῖ περαιτέρω, πῶς τό γενικῶς πολύ προβληματικό σῶμα τῶν δικηγόρων, μέ τόσους ἐπιπροσώπους στήν πολιτική, στή Βουλή καί στήν κυβέρνηση, δέν ἐπέβαλε τόν σεβασμό τοῦ ἐπαγγέλματός του ἀπό δικαστές καί πολιτικούς. Ἀξίζει νά παρατηρηθεῖ ὅτι τὰ προβλήματα πού ἀντιμετώπιζαν οἱ δικηγόροι τοῦ 19ου αἰώνα, δηλαδή ὁ μέγανος ἀριθμός τους, ἡ ἄνιση κατανομή τῆς πελατείας, ἡ ἀσκήση δικηγορίας ἀπό τούς βουλευτές, ἡ ἀσκήση τοῦ ἐπαγγέλματος ὑπό συνθήκες πού συχνά ἔθιγαν τήν ἀξιοπρέπειά τους, ἡ ἔλλειψη κατάλληλων δικαστικῶν αἰθουσῶν καί ἡ καθυστέρηση τῆς ἐκδοσης τῶν αποφάσεων, παρέμειναν τελικά προβλήματα διαχρονικά.

Αὐτά κυρίως τὰ προβλήματα καλοῦνταν νά λύσουν οἱ δικηγορικοί σύλλογοι, ὡς ἐπαγγελματικοί σύλλογοι. Ὡς ἐπιστημονικοί δέ, καλοῦνταν παράλληλα νά ἀσχοληθοῦν γενικότερα μέ τήν ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, τήν ἐρμηνεία τῶν διαφόρων νόμων καί τή σύνταξη νομοσχεδίων πού θά βελτίωναν ἢ θά συμπλήρωναν τό ἰσχύον δίκαιο. Καλοῦνταν ὁμως ἀκόμη νά λύσουν καί προβλήματα τοπικά καί μέ ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτήρα, ὅπως γιά παράδειγμα στήν Κεφαλονιά, ὅπου ἡ ἵδρυση δικηγορικοῦ συλλόγου ἀναμενόταν νά ἐπιδράσει στήν ἐξάλειψη τῆς ξενικῆς ὀρολογίας, πού ἐξα-

22. Θέμις, τ. Γ', δ.π., σσ. 94-95.

23. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Β', δ.π., σσ. 39-40.

24. Θέμις, τ. Γ', δ.π., σσ. 94-95.

κολουθοῦσαν νά χρησιμοποιοῦν οἱ δικηγόροι 20 ὀλόκληρα χρόνια μετά τήν Ἑνωσι²⁵. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ σύλλογοι θά ἀναλάμβαναν καί νά παρακολουθοῦν ἐάν ἡ ἀσκησις τῶν δικηγορικῶν καθηκόντων τῶν μελῶν τους γινόταν κατά τόν προσήκοντα τρόπο καί νά ἀποδοκιμάζουν τίς τυχόν παρεκτροπές, ἀσκώντας ἔτσι πειθαρχική ἐξουσία ἐπί τῶν μελῶν τους.

ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Τό Σύνταγμα τοῦ 1864 ἦταν τό πρῶτο πού μερίμνησε γιά τή συνταγματική προστασία τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεταιρίζεσθαι. Εἶναι ἄραγε τυχαία σύμπτωση ὅτι ἕνα χρόνο ἀργότερα, τό 1865, ἰδρύεται στήν Ἀθήνα ὁ πρῶτος δικηγορικός σύλλογος τῆς χώρας; Ὁ σύλλογος αὐτός ἐξακολούθησε νά δραστηριοποιεῖται ἐπί μία δεκαετία περίπου, νά προτείνει νομοθετικές μεταρρυθμίσεις καί νά λαμβάνει θέση σέ θέματα ἐθνικῆς σημασίας, ὅπως ἀκριβῶς καί οἱ δύο ἐπόμενοι σύλλογοι τοῦ 1883 καί τοῦ 1893. Σχεδόν δέ συγχρόνως μέ τή διάλυσή του ἀρχισε νά συζητεῖται καί τό θέμα τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῆς ἰδρύσεως καί λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων. Ἡ πρώτη σχετική πρόταση, πού ἀπορρίφθηκε, ἔγινε στή Βουλῆ τό 1877 καί τό πρῶτο νομοσχέδιο περί δικηγορικῶν συλλόγων, πού καταρτίσθηκε, συντάχθηκε τό 1878.

Στά τέλη τοῦ 1883 ἰδρύθηκε ὁ δεύτερος κατά σειρά Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος λειτουργοῦσε ἐπί τρία περίπου χρόνια καί εἶναι ὁ μόνος πού ἐξέδωσε καί περιοδικό μέ τό ὄνομά του, ὅπου δημοσιεύονταν νομικά ἄρθρα καί νομολογία.

Ἐν τῷ μεταξύ τό 1884 ἐπανῆλθε στή Βουλῆ τό θέμα τῆς ἀναγκαιότητας τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, μέ τήν κατάθεση νομοσχεδίου πού δέν συζητήθηκε. Στά τέλη τοῦ 1889 οἱ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας ζητοῦν, χωρίς ἀποτέλεσμα, νά ὑποβληθεῖ καί πάλι τό νομοσχέδιο. Τό νομοσχέδιο ὑποβάλλεται τελικά τό 1891, συζητεῖται ἀλλά δέν ψηφίζεται καί τόν ἐπόμενο χρόνο, τό 1892, καταρτίζεται νέο νομοσχέδιο, τό ὁποῖο ὁμως δέν κατατίθεται κἄν στή Βουλῆ.

Στά τέλη τοῦ 1893 ἰδρύεται ὁ τρίτος κατά σειρά Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, πού λειτουργεῖ ἐπί πέντε περίπου χρόνια. Χαρακτηριστικό τοῦ καταστατικοῦ τοῦ συλλόγου αὐτοῦ εἶναι ἡ μεγάλη σημασία πού ἀπέδιδε στήν πειθαρχική ἐξουσία του ἐπί τῶν μελῶν του, τήν ἀσκησις τῆς ὁποίας ρύθμιζε λεπτομερῶς. Ὁ σύλλογος ὑπέβαλε τό 1896 στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης νέο νομοσχέδιο περί δικηγορικῶν συλλόγων,

25. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 248.

αρτιότερο τῶν προηγουμένων, τό ὅποιο κατατέθηκε στή Βουλή, συζητήθηκε ἀλλά δέν ψηφίσθηκε.

Ὅταν διαλύθηκε καί ὁ τρίτος σύλλογος, στή θέση του ιδρύθηκε τό 1900 ἐντευκτήριο τῶν δικηγόρων, πού σύντομα ἀκολούθησε καί αὐτό τήν ἴδια τύχη. Στόν 20ό αἰώνα πλέον, τό 1902 ιδρύθηκε ὁ τέταρτος κατά σειρά σύλλογος, πού διαλύθηκε σχεδόν ἀμέσως μετά τήν ἴδρυσή του. Στά τέλη τοῦ 1905 ιδρύεται ὁ πέμπτος κατά σειρά σύλλογος, ὁ ὅποιος χωρίς νά ἔχει τήν ὑποστήριξη ὅλου τοῦ δικηγορικοῦ σώματος, ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέχρι τήν ψήφιση τοῦ νόμου περί δικηγορικῶν συλλόγων, πού ἐπιτέλους ψηφίζεται τό 1908, βασισμένος στό νομοσχέδιο τοῦ 1896. Τόν ἐπόμενο χρόνο, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1909 ιδρύεται ὁ σημερινός σύλλογος.

Ο ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ 1865

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1865 ιδρύεται στήν Αθήνα ὁ πρῶτος Δικηγορικός Σύλλογος. Μέλη του, σύμφωνα μέ τό καταστατικό του, μπορούσαν νά εἶναι οἱ δικηγόροι ὄχι μόνο τῶν Αθηνῶν ἀλλά ὅλου τοῦ κράτους, ὅπως στούς πρώιμους δικηγορικούς συλλόγους τῆς Γαλλίας.

Τό καταστατικό του ὀνομαζόταν *κανονισμός* καί ἀποτελεῖτο ἀπό 21 ἄρθρα, στα ὅποια καθορίζονταν ὁ σκοπός τοῦ συλλόγου, τά τῶν συνεδριάσεων τῶν μελῶν, ὁ τρόπος ἐκλογῆς, τά καθήκοντα καί τά τῶν συνεδριάσεων τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τό ποσό τῆς συνδρομῆς καί ἡ διαδικασία διαγραφῆς ὄσων καθυστεροῦσαν νά τήν καταβάλουν, καί τέλος τά τῆς ἐκδοσης νομικῆς ἐφημερίδας²⁶.

Ἡ ἴδρυση τοῦ συλλόγου χαιρετίσθηκε πανηγυρικά ἀπό τούς νομικούς κύκλους, μέ εὐχές νά ἀκολουθήσουν τό παράδειγμά του καί οἱ δικηγόροι τῶν ἄλλων πόλεων. Πράγματι, μετά ἀπό λίγους μῆνες, ἀναφέρεται ἡ ὕπαρξη δικηγορικοῦ συλλόγου στήν Καλαμάτα καί ἀκολουθεῖ ἡ ἴδρυση τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Μεσολογγίου²⁷. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1865 ἀναφέρεται καί Δικηγορικός Σύλλογος Κερκύρας *συσταθείς πρό πολλοῦ*, πιθανότατα ὁμως πρόκειται γιά σύλλογο ἰδρυθέντα ἐπί ἀγγλικῆς διοίκησης²⁸. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι συχνά στόν ἡμερήσιο πολιτικό τύπο, ἀλλά καί στά νομικά περιοδικά, γίνεται ἀναφορά σέ δικηγορικό σύλλογο μιᾶς πόλης, ἐνῶ στήν πραγματικότητα πρόκειται γενικότερα γιά τό δικηγορικό σῶμα τῆς καί ὄχι γιά σύλλογο. Συνήθως πρόκειται γιά ἀναφορές σέ δικηγόρους “οἵτινες τό-

26. *Κανονισμός τοῦ ἐν Αθῆναις Δικηγορικοῦ Συλλόγου*, Αθήνα 1865.

27. *Ἀργολίς Ναυπλίου*, 13.3.1865· *Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν*, 15.7.1866.

28. *Ἀλήθεια*, 22.10.1865.

σον ἐξόχως διακρίνονται εἰς τόν δικηγορικόν σύλλογον” ἢ “διαπρέπουν ἐν τῷ δικηγορικῷ συλλόγῳ”²⁹.

Ἡ ἀνάγκη ὑπαρξῆς δικηγορικοῦ συλλόγου στήν περιφέρεια κάθε πρωτοδικείου εἶχε ἀρχίσει ἀπό καιρό νά διαφαίνεται σέ ὅλες τίς πόλεις, στήν πρωτεύουσα ὁμως, ὅπου ἦταν συγκεντρωμένος ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν δικηγόρων, ἡ ἀνάγκη αὐτή εἶχε καταστεῖ πλέον ἐπιτακτική. Μέ τήν ἰδρυση τοῦ συλλόγου ὅλοι εὐελπιστοῦσαν ὅτι θά βελτιωνόταν ὄχι μόνον ἡ θέση τῶν δικηγόρων καί οἱ συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἀσκούσαν τό ἐπάγγελμά τους, ἀλλά καί ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης.

Ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν ἰδρύθηκε μέ τή μορφή σωματείου καί εἶχε ὡς σκοπό τή συζήτηση ὅλων τῶν θεμάτων πού ἀφοροῦσαν στήν καλύτερη ρύθμιση τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος, τήν ἐκδοση νομικῆς ἐφημερίδας καί τή συζήτηση ἄλλων ἀντικειμένων τῆς νομοθεσίας.

Ὑπεραισιόδοξο τό καταστατικό του, προέβλεπε τακτικές συνεδριάσεις τῶν μελῶν του κάθε ἐβδομάδα· ὁρίζετο μάλιστα ὅτι ἡ συνεδρίαση θά γινόταν κάθε Σάββατο στίς 8 μ.μ. Ἀρχικά τουλάχιστον, τά μέλη τοῦ συλλόγου συνεδρίαζαν πράγματι κάθε ἐβδομάδα, πιθανῶς στήν αἴθουσα τοῦ Πρωτοδικείου. Ἀναφέρεται ὅτι στίς συνεδριάσεις συμμετεῖχαν πάνω ἀπό ἐβδομήντα δικηγόροι – συνεπῶς τά μέλη τοῦ συλλόγου ἦταν ὁπωσδήποτε περισσότερα ἀπό 70.

Ὁ σύλλογος διοικεῖτο ἀπό ἐπταμελές διοικητικό συμβούλιο, στό ὁποῖο δέν συμπεριλαμβάνονταν ὁ ταμίας καί οἱ τρεῖς γραμματεῖς. Στό πρῶτο διοικητικό συμβούλιο ἐκλέχθηκαν ἰδιαίτερα προβεβλημένοι δικηγόροι: πρόεδρος ὁ πρῶην καθηγητής καί ὑποδιοικητής τότε τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας Μάρκος Ρενιέρης· ἀντιπρόεδρος ὁ πρῶην ὑπουργός Δικαιοσύνης καθηγητής Παῦλος Καλλιγᾶς· σύμβουλοι ὁ καθηγητής Πέτρος Παπαρρηγόπουλος, ἀδελφός τοῦ ἱστοριογράφου, ὁ δικηγόρος καί τακτικός ἀρθρογράφος νομικῶν ἐφημερίδων Νικόλαος Πανταλέων, ὁ βουλευτής Κέας Κωνσταντῖνος Κυπριάδης³⁰, ὁ πρῶην ἀρεοπαγίτης καί ὑπουργός Δικαιοσύνης ἐπί Ὀθωνος Εὐστάθιος Δ. Ἡλιόπουλος καί ὁ ἐπίσης πρῶην ὑπουργός Δικαιοσύνης καθηγητής Γεώργιος Ἀ. Ράλλης· ταμίας ὁ ὑφηγητής τότε καί μετέπειτα καθηγητής Κωνσταντῖνος Ν. Κωστής καί γραμματεῖς οἱ Ἀλέξ. Κ. Πιπτακός, Ἰωάννης Κυριακίδης, ὁ μετέπειτα βουλευτής Κέας, καί Δημήτριος Χαριτάκης, δικηγόρος Ἀθηνῶν καταγόμενος ἀπό τήν Σπάρτη, ἐκδότης τῆς “*Νομικῆς Μέλισσας*” καί μετέπειτα ἀρχικός προσωρινός πρόεδρος τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου

29. *Θέμις ἢ Ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, τ. Γ', Ἀθήνα 1847, σ. 477· *Φορολογούμενος Πάτρας*, 1.12.1856.

30. Βουλευτής ἐπί Ὀθωνος, ἐκλέχθηκε πάλι βουλευτής στίς ἐκλογές τοῦ 1865, λίγες μέρες μετά τήν ἐκλογή του στό διοικητικό συμβούλιο τοῦ συλλόγου.

του 1905. Στο επόμενο συμβούλιο, του 1866, πρόεδρος εκλέχθηκε ο Ευστάθιος Δ. Ήλιόπουλος, ο οποίος κατόπιν εκλέχθηκε βουλευτής Πατρών.

Σύντομα τό καταστατικό τροποποιήθηκε και τό διοικητικό συμβούλιο απέκτησε δύο αντιπροέδρους. Στίς αρχαιρεσίες του 1866 αναφέρεται ότι, μετά τήν αύξηση του αριθμού των αντιπροέδρων, εκλέχθηκε παμψηφεί ο Νικόλαος Πανταλέων, ο οποίος όμως δέν αποδέχθηκε τήν εκλογή λόγω φόρτου εργασίας, όπως δέν είχε αποδεχθεί και προηγούμενη εκλογή του ως αντιπροέδρου. Τό 1870 εκλέχθηκε πρόεδρος, εκλογή τήν οποία αποδέχθηκε αλλά δέν πρόλαβε νά χαρεί, γιατί δύο μήνες αργότερα πέθανε³¹.

Τό διοικητικό συμβούλιο πού εκλέχθηκε τό 1870 ήταν έπταμελές, και φαίνεται ότι περιλάμβανε και τούς γραμματείς, όχι όμως τόν ταμία. Έκτός από τόν Πανταλέοντα, εκλέχθηκαν αντιπρόεδροι ο Ιωάννης Βενέτης και ο βουλευτής Έρμιονίδος Γεώργιος Μίλησης, γραμματείς οί Θεόπομπος Φιντικλής, Ιωάννης Απαλύρας, δικηγόρος καταγόμενος από τή Χίο, Παναγιώτης Τρακάκης και ο Γεώργιος Παπαχρήστου, Έλευσίνιος³².

Τό καταστατικό προέβλεπε ότι ένα μέρος από τά έσοδα του συλλόγου θά διατίθετο για τή συντήρηση τής αίθουσας των συνεδριάσεων του και ένα μέρος για τήν έκδοση νομικής έφημερίδας. Όταν δέ θά αυξάνονταν οί πόροι του, ο σύλλογος θά φρόντιζε αφ' ενός μεν νά ιδρυθεί νομική βιβλιοθήκη, αφ' ετέρου δέ νά απονέμονται βραβεία στους ασχολούμενους με αξιόλογες νομικές μεταφράσεις ή με τή συγγραφή νομικών μελετών. Τήν έκδοση τής έφημερίδας, πού θά διανέμετο δωρεάν στα μέλη, θά αναλάμβανε ένας δικηγόρος υπό τήν επίβλεψη ενός μέλους του διοικητικού συμβουλίου. Τό καταστατικό προέβλεπε και τή διαδικασία πού θά έπρεπε νά τηρηθεί σε περίπτωση πού κάποια εργασία δέν έθεωρείτο άξια δημοσίευσης. Αν ο συντάκτης της επέμενε νά δημοσιευθεί και ήταν μέλος του συλλόγου, τήν τελική απόφαση θά τήν έπαιρνε ή γενική συνέλευση.

Η βιβλιοθήκη άρχισε νά δημιουργείται σύντομα μετά τήν ίδρυσή του και από τά πρώτα βιβλία πού δέχθηκε ήταν οί νομικές διατριβές του Νεοκλή Καρατζά, δικηγόρου στην Πάτρα και αργότερα προέδρου του —δεύτερου πιθανώς κατά σειρά— δικηγορικού συλλόγου Πατρών, πού ιδρύθηκε τό 1887³³.

Αντίθετα ή νομική έφημερίδα, τήν οποία σκόπευε νά εκδώσει ο σύλλογος, δέν εκδόθηκε και οί ειδήσεις, οί επιστολές και τά ύπομνήματά του φιλοξενήθηκαν στην έφημερίδα του δικηγόρου Γεωργίου Π. Μαριολόπουλου.

31. Έφημερίς Νομική και των Άγγελιών, 27.6.1866· Πνύξ, 24.1.1870 και 21.3.1870· Άλήθεια, 17.3.1870.

32. Πνύξ, 24.1.1870.

33. Έφημερίς Νομική και των Άγγελιών, 29.5.1866· Έφημερίς, 14.10.1887.

Ὁ Μαριολόπουλος ἄρχισε νά ἐκδίδει τόν Μάιο τοῦ 1866 τήν “Ἐφημερίδα Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν”, ὅπου δημοσιεύονταν νομικές διατριβές, νομολογία τῶν Ἐφετείων καί τοῦ Ἀρείου Πάγου καί διάφορες εἰδήσεις νομικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὄταν ἀνακοινώθηκε ἡ ἐκδοσή της, κυκλοφόρησε ἡ φήμη ὅτι τό συντακτικό συμβούλιο τῆς ἐφημερίδας, στό ὁποῖο μετεῖχε καί ὁ προαναφερθεῖς Πανταλέων, διάκειτο ἐχθρικῶς πρὸς τόν Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν καί ὅτι ἡ ἐφημερίδα “ἐξεδόθη πρὸς ἀντίπραξιν τοῦ Συλλόγου”. Ἔτσι στό ἐπόμενο φύλλο, “πρὸς διασκέδασιν πάσης ἀμφιβολίας”, δημοσιεύθηκαν φιλοφρονητικές ἐπιστολές πού ἀντάλλαξαν ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας καί ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου³⁴.

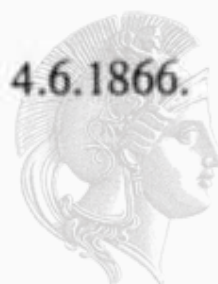
Ὁ σύλλογος, ἀνταποκρινόμενος στίς προσδοκίες τοῦ νομικοῦ κόσμου, ἐνεργοποιήθηκε ἀμέσως μετά τή σύστασή του, ἀσχολούμενος στίς ἐβδομαδιαῖες συνεδριάσεις του μέ ἐπίκαιρα νομοθετικά θέματα καί κυρίως μέ αὐτά πού σχετίζονταν μέ τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης· τό παράδειγμά του ἀκολούθησαν καί οἱ σύλλογοι Καλαμῶν καί Μεσολογγίου.

Ἡ συνεχῆς ἐνασχόληση τῶν δικηγορῶν μέ τήν ἐφαρμογή καί τήν ἐρμηνεία τῶν νόμων, λογικό ἦταν νά τοὺς καθιστᾷ κατ’ ἐξοχὴν ἰκανοὺς νά ἀντιλαμβάνονται τίς ἀτέλειες καί τίς ἐλλείψεις τῶν νόμων, καθὼς καί τόν τρόπο θεραπείας τους, καί συνεπῶς ἀπείρουν νά προτείνουν χρήσιμες βελτιώσεις καί μεταρρυθμίσεις. Τό γενικό πολιτικό κλίμα τῆς ἐποχῆς ὁμῶς δέν εὐνοοῦσε τήν ἀνάπτυξη σημαντικῶν πρωτοβουλιῶν καί οἱ ἐνέργειες τοῦ συλλόγου προσέκρουσαν στή κρατική δυσπιστία. Παρά τίς φιλελεύθερες ἐξαγγελίες της, ἡ πολιτεία δέν ἦταν ἀκόμη ἔτοιμη νά δεχθεῖ νά ἀναγνωρίσει στοὺς δικηγορικούς συλλόγους τήν ἀρμοδιότητα, πού ἤθελαν καί ἔπρεπε ἐξ ἄλλου νά ἔχουν: νά συζητοῦν δημοσίως καί νά προτείνουν λύσεις σέ διάφορα νομικά θέματα, μεταξύ τῶν ὁποίων καί σέ αὐτά πού ἀφοροῦσαν στήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης καί στή δικαστική ὀργάνωση. Ἔτσι, κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, τά ὄργανα τοῦ κράτους, μέ τήν ἀνοχή τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, ἀγνοοῦσαν συστηματικά τίς προτάσεις του ἢ ἀκόμη καί τήν ἴδια τήν ὑπαρξή του, ἐνίοτε κατά τρόπο προσβλητικό.

Στίς τακτικές συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου τό 1865 συζητήθηκαν διά μακρῶν τά προβλήματα πού δημιουργοῦσε στήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης ἡ κακή λειτουργία τῶν δικαστηρίων. Τά πρακτικά τῶν συζητήσεων αὐτῶν στάλθηκαν στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης μαζί μέ τίς προτάσεις τοῦ συλλόγου. Διαβιβάσθηκε ἐπίσης καί σχετική ἀναφορά τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Καλαμῶν. Ὁ ὑπουργός ὑποσχέθηκε πολλά, ἀλλά δέν ἔκανε τίποτε³⁵.

34. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 29.5.1866.

35. Ἀλήθεια, 13.3.1865· Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 4.6.1866.

Τόν επόμενο χρόνο, τό 1866, ό σύλλογος επανήλθε μέ ένα μακροσκελές υπόμνημα πρὸς τόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης Τιμόθεο Φορέστη Τυπάλδο, ὅπου ἀπαριθμοῦσε τά κακῶς κείμενα καί ἐξέθετε τίς ἀπόψεις του. Τό κυριώτερο πρόβλημα πού ἀντιμετώπιζαν τά μέλη του ἦταν οἱ τρομερές καθυστερήσεις στήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων. Νόμοι ὑπῆρχαν, ἔλεγαν, ἀλλά δέν ἀρκοῦσαν γιά νά σώσουν τό ἔθνος ἂν οἱ δικαστές δέν δικάζαν καί δέν τοῦς ἐφάρμοζαν. Παρά τό ὅτι θά ἔπρεπε παράλληλα μέ τίς κατεπείγουσες ὑποθέσεις νά ἐκδικάζονται καί οἱ κανονικά ἐγγεγραμμένες στά πινάκια, στό Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν ἐπὶ μία τριετία δέν ἐκδικάζονταν παρά σχεδόν μόνον οἱ κατεπείγουσες. Αὐτό συνέβαινε γιὰτί οἱ δικαστές εἶχαν τή δυνατότητα νά ἐπιλέξουν ὀρισμένες ὑποθέσεις, τίς ὁποῖες γιά ὁποιοδήποτε λόγο προτιμοῦσαν καί τίς ὁποῖες ἐκδίκαζαν, οἱ δέ ὑπόλοιπες παραπέμπονταν στίς καλῆνες, καθὼς τό Πρωτοδικεῖο συνεδρίαζε μόνο δύο φορές τήν ἐβδομάδα γιά μία ἢ δύο ὥρες τό πολύ. Ἀλλά καί ὅσες ὑποθέσεις ἐφθάναν στό ἀκροατήριό δέν εἶχαν πάντα καλή τύχη, ὑπό τήν ἐννοία ὅτι γίνονταν πολλά λάθη ἔτσι, δικάζόμενοι κατ' ἀντιμωλίαν βρισκόνταν στήν ἀπόφαση νά ἔχουν δικασθεῖ ἐρήμην ἢ τό ἀντίθετο, ἐνῶ πολλές φορές γίνονταν τελείως οἱ δικηγογραφίες. Ἀνάλογη ἦταν καί ἡ κατάσταση τόσο ἀπὸ Ἐφετεῖο, ὅπου 3.000 ὑποθέσεις καθυστεροῦσαν ἀπὸ τό 1863 νά ἐκφωνηθοῦν, ὅσο καί στόν Ἀρειό Πάγο, ὅπου οἱ ὑποθέσεις συζητοῦνταν μέ καθυστέρηση τουλάχιστον ἑνός ἔτους³⁶.

Τό υπόμνημα, πού ὑποβλήθηκε στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης τό 1866, ὑπογράφηκε ἀπό τόν πρόεδρο Εὐστάθιο Ἡλιόπουλο καί τόν σύμβουλο Κωνσταντίνο Κυπριάδη “τῇ ἀποφάσει καί ἐντολῇ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου”, καθὼς τό καταστατικό προέβλεπε ὅτι οἱ ἀποφάσεις τοῦ συλλόγου, ὅταν ἀφοροῦσαν ἀντικείμενο πού χρειαζόταν τήν ἐγκριση καί τή σύμπραξη τῆς κυβέρνησης, ὑποβάλλονταν σέ αὐτήν ἀπό τόν πρόεδρο τοῦ συλλόγου. Ὁ ὑπουργός ὁμως ἀπήντησε ἐμμέσως, μέσω τοῦ εἰσαγγελέα Ἐφετῶν, ἀπευθυνόμενος ὄχι πρὸς τόν πρόεδρο καί τόν σύμβουλο τοῦ συλλόγου, ἀλλά πρὸς τοῦς δικηγόρους κ.κ. Ἡλιόπουλο καί Κυπριάδη. Παρά τό ὅτι οἱ δύο ὑπογράφοντες ἦσαν σημαίνοντα πρόσωπα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας καί παρά τό ὅτι τό πολίτευμα ἐπέτρεπε τή σύσταση συλλόγων, ὁ ὑπουργός προτίμησε νά μὴν ἀναγνωρίσει τόν Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν, δυσσαρεστῶντας ἔτσι ὅλα τά μέλη του, πολλά ἀπό τά ὁποῖα πολιτεύονταν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ συλλόγου ἦταν σέ σχετικά ἔντονο τόνο³⁷:

Ἐπισημαίνοντες ὅτι ὁ δικηγορικός σύλλογος λαβὼν γνῶσιν τοῦ ἀπὸ 30 Μαΐου ἐ.ἐ. ἐγγράφου τοῦ παρὰ τοῖς ἐνταῦθα Ἐφέταις κ. Εἰσαγγελέως γραφόντος

36. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 4.6.1866.

37. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 4.6.1866 καί 15.7.1866.

κατ' ἐντολήν τοῦ κ. Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Τιμοθ. Φορέστη πρὸς τοὺς κ.κ. Εὐστ. Ἡλιόπουλον καὶ Κωνστ. Κυπριάδην ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ ἔγγραφο τοῦτο, ἀποτεινόμενον πρὸς αὐτοὺς ὡς ἀπλῶς δικηγόρους καὶ οὐχὶ ὡς ἀντιπροσώπους τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου, καὶ ὑπαινιττόμενον, ὅτι τὰ δικαστικά δέν χρῆζον βελτιώσεως, δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν θεμελιώδη Νόμον τοῦ Κράτους, μὴ ἀναγνωρίζων τὴν ὑπαρξίν συλλόγου, περιφρόνησιν πρὸς τὴν παρασχούσαν πολλὰς εἰς τὸ ἔθνος κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐκδουλεύσεις τάξιν τῶν δικηγόρων, καὶ ἀδιαφορίαν πρὸς τὴν πάσχουσαν δικαιοσύνην. Εὐχεται δὲ τὴν κατ' ἄλλον νόμιμον τρόπον διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ δικαστικῇ ὑπηρεσίᾳ.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτὴ ὑπῆρξε κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ, πρᾶγμα σὺνηθες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ὁ σύλλογος ἐπανέφερε τὸ ὑπόμνημα στὸν νέο Ὑπουργὸ Δικαιοσύνης Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη, στὸν ὁποῖο ἔστειλε ἀνάλογο ὑπόμνημα καὶ ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Μεσολογίου, μέσω τοῦ προέδρου τοῦ Ἀ. Ροῦτση, χωρὶς νὰ δοθεῖ συγκεκριμένη ἀπάντησις³⁸.

Ἡ πολιτεία δέν ἀρκεῖτο σίμωσ ἀπὸ τὴν μὴ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξίν τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν. Σε ἄλλες περισπτώσεις προχώρησε σὲ τὴν ἀναγνωρίζει στέαυς δικηγόρους ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι στέαυς ἀρχές. Ἐτσι μία νέα ἀναφορὰ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Καλαμῶν πού κατατέθηκε σὲ τὸ Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης τὸ 1869 μέσω τοῦ Προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν Ἡλιόπουλου, προκάλεσε τὴν πειθαρχικὴ δίωξιν τῶν δικηγόρων τῆς Καλαμάτας πού τὴν υπέγραψαν³⁹.

Ὡστόσο οἱ ἐνέργειες αὐτές τῶν συλλόγων φαίνεται ὅτι τελικὰ ἀπέδωσαν, γιατί ἡ κατάστασις τῶν δικαστηρίων βελτιώθηκε τόσο, ὥστε τὸ 1870 ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν ὀργάνωσε συμπόσιον σὲ ξενοδοχεῖο “Μεγάλη Βρετανία” γιὰ νὰ τιμήσει τὸν πρόεδρον, τὸν εἰσαγγελέα καὶ τοὺς δικαστές τοῦ Πρωτοδικείου, πού μέ τὴ δραστηριότητα καὶ τὴ φιλοπονία τους εἶχαν ἐκδικάσει τὸν περασμένο χρόνον ὅλες τίς ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις⁴⁰. Ἀνάλογο συμπόσιον ὀργάνωσε τὸν ἐπόμενον χρόνον καὶ ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμῶν γιὰ νὰ τιμήσει τὰ μέλη τοῦ πρωτοδικείου τῆς πόλης του, πού ἐπίσης εἶχαν ἐκδικάσει ὅλες τίς ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις, “ἐπὶ τῇ ἀμερολήπτῳ καὶ δικαίᾳ διαχειρίσει τῆς Δικαιοσύνης”⁴¹.

Συχνές ἦταν καὶ οἱ ἔκτακτες συνεδριάσεις τοῦ συλλόγου μετὰ ἀπὸ τίς

38. Ἐφημερίς Νομική καὶ τῶν Ἀγγελιῶν, 15 καὶ 31.7.1866.

39. Πελοπόννησος Καλαμῶν, 5.12.1869.

40. Ἐκλεκτική, 13.1.1870.

41. Πελοπόννησος Καλαμῶν, 18.6.1871.

όποιες εκδιδόταν συνήθως ανακοίνωση - πρόταση. Από τούς πρώτους σοβαρούς λόγους, πού προκάλεσαν τή σύγκληση έκτακτης συνεδρίασης ἦταν ἡ ἐπίθεση ἀστυνομικῶν ὀργάνων κατά τοῦ δικηγόρου καί ἀργότερα βουλευτῆ Νικολάου Στεφανίδη, λόγω τῶν θέσεων πού ἀνέπτυξε ὡς συνήγορος κατά τή διάρκεια μιᾶς ποινικῆς δίκης, στήν ὁποία εἶχαν κατατεθεῖ αἰτιάσεις κατά τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας. Ὁ σύλλογος μέ ανακοίνωσή του ἐξέφρασε τή λύπη του γιά τό γεγονός καί τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἐξουσία θά ἰκανοποιήσει δεόντως τήν κοινωνία καί τόν νόμο⁴².

Στά τέλη Ἀπριλίου τοῦ 1870, ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν βρέθηκε σέ πολύ δυσάρεστη θέση καθῶς ἐνεπλάκη στήν ὑπόθεση τῆς σφαγῆς ἐπιφανῶν Ἀγγλων ἐκδρομέων ἀπό ληστές στό Δήλεσι. Ἡ γαλλική ἐφημερίδα "*Journal des Débats*" ἀνέφερε στό κύριο ἄρθρο της ὅτι, σύμφωνα μέ τόν Ἀγγλο Πρεσβευτή Ἐντουαρτ Ἐρσκιν, οἱ ληστές δήλωσαν στούς ἀπεσταλμένους ὅτι εἶχαν ζητήσει τή συμβουλή τριῶν γνωστῶν δικηγόρων τῶν Ἀθηνῶν καί περίμεναν τήν ἀπάντησή τους πρίν ἀποφασίσουν τήν ἀπελευθέρωση τῶν αἰχμαλώτων. Οἱ δικηγόροι τῶν Ἀθηνῶν ἐξανέστησαν καί ἀνέθεσαν στούς συναδέλφους τους Νικόλαο Σαρπτόλο καί Νικόλαο Δαμασκηνό, καθηγητές τῆς Νομικῆς Σχολῆς, Ἀποστολίη Μπαλάνο καί Εὐστάθιο Ἡλιόπουλο, πρώην βουλευτές, καί Κ. Ἀξέλο καί διαφύευσαν τήν φήμη αὐτή. Ἡ ἀπόφασή τους, ἡ ἐπιστολή τους πρὸς τόν Πρωθυπουργό Θεοφάνη Ζαῖμη καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Ζαῖμη, ἡ ἐπιστολή τους πρὸς τόν Ἐρσκιν καί ἡ ἰκανοποιητική τελικά ἀπάντηση τοῦ Ἐρσκιν, πού ἔλαϊσε τό θέμα, δημοσιεύθηκαν καί κυκλοφόρησαν σέ μονόφυλλα, ἀπασχολήσαν ὁμως συγχρόνως καί ὅλο τόν ἀθηναϊκό τύπο⁴³.

Ὁ σύλλογος λειτούργησε ἐπί μία δεκαετία περίπου, ἄλλοτε μέ ἐντονώτερη καί ἄλλοτε μέ χαλαρώτερη δραστηριότητα, πρότεινε νομοθετικές τροποποιήσεις καί ἔδειξε ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τά ἐθνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς.

Εὐαίσθητος στά θέματα τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ, συνεισέφερε τό 1866, κατά τήν Κρητική Ἐπανάσταση, στόν ἔρανο ὑπέρ τῶν πασχουσῶν οἰκογενειῶν τῶν Κρητῶν· εὐαίσθητος καί στήν τήρηση τοῦ Συντάγματος, τό 1875 τάχθηκε κατά τῆς ἀντισυνταγματικῆς πρακτικῆς τοῦ Δημητρίου Βούλγαρη, πού εἶχε κηρύξει τή Βουλὴ σέ ἀπαρτία μέ παρόντες λιγότερους ἀπό τούς νομίμως ἀπαιτούμενους βουλευτές⁴⁴.

42. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 29.5.1866.

43. Ἐνδεικτικά: Χρόνος, 29.4.1870· Μέριμνα, 1 καί 8.5.1870· Πινύξ, 2.5.1870· Ἀλήθεια, 4.5.1870· Αἰών, 4, 11 καί 14.5.1870· Φῶς, 4.5.1870· Ἐκλεκτική, 12.5.1870· *La Grèce*, 14 καί 21.5.1870.

44. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 15.10.1866· Αἰών, 21.4.1875.

Ὁ σύλλογος, ἂν εἶχε ἀποκτήσει δική του στέγη νωρίτερα, τό 1875 δέν τήν διέθετε πλέον· τά μέλη του συγκαλοῦνταν στήν αἴθουσα τοῦ πολιτικοῦ συλλόγου “Κοραῆς”⁴⁵. Ἐκεῖ συγκεντρώθηκαν τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1875 καί ἐξέλεξαν μία ἐπιτροπή γιά νά ἀποφανθεῖ σχετικά μέ τό νόμιμο ἢ μή τῶν ἀποφάσεων τῆς Βουλῆς. Ἡ ἐπιτροπή ἀποτελεῖτο ἀπό τούς καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου Παῦλο Καλλιγᾶ, Πέτρο Παπαρρηγόπουλο, Γεώργιο Ράλλη, Ἐμμανουήλ Κόκκινο καί Νικόλαο Δαμασκηνό, τόν βουλευτή καί μετέπειτα καθηγητή Ἀθανάσιο Ροντήρη, τούς πρώην βουλευτές Στυλιανό Κολιάτσο καί Δημήτριο Ζέγγελη καί τόν πρώην εἰσαγγελέα Ἐφετῶν Χαράλαμπο Παπαντωνόπουλο⁴⁶.

Τό πόρισμα τῆς ἐπιτροπῆς ἐκδόθηκε κατόπιν ὡς δήλωση τοῦ συλλόγου, μέ τήν ὁποία κατήγγειλε ὡς ἀντισυνταγματικές καί παράνομες ὅλες τίς ἀποφάσεις πού πῆρε ἡ Βουλή χωρίς τή νόμιμη ἀπαρτία. Τή δήλωση αὐτή υπέγραψαν 134 δικηγόροι ἀπό τούς 223 πού ἀναφέρεται ὅτι δικηγοροῦσαν τήν ἐποχή ἐκείνη στήν Ἀθήνα⁴⁷. Τή θέση του τήν ἀκολούθησαν καί οἱ δικηγόροι πολλῶν ἄλλων πόλεων, εἴτε εἶχαν ἀποκτήσει τοπικούς δικηγορικούς συλλόγους εἴτε ὄχι, προκαλώντας σέ ὁρισμένες περιπτώσεις πάλι τήν πειθαρχική τους δίωξη.

Ὡστόσο ἡ πολιτική κρίση πού δημιουργήθηκε εἶχε τελικά θετικό ἀποτέλεσμα, καθώς ἐφάρσε στήν ἐξουσία γιά πρώτη φορά τόν Χαρίλαο Τρικούπη, ὁ ὁποῖος θέσπισε τότε τή βασική ἀρχή τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, τήν ἀρχή τῆς δεδηλωμένης.

Ἡ στηλίτευση τῶν ἀντισυνταγματικῶν πράξεων τοῦ Δημητρίου Βούλγαρη πιθανόν νά ἦταν τό κύκνειο ἀσμα τοῦ πρώτου Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν. Ἦδη στίς ἀρχές τοῦ 1875 εἶχε δημοσιευθεῖ στήν “Ἐφημερίδα” μία μικρή εἶδηση πού δείχνει ὅτι ἡ δραστηριότητα τοῦ συλλόγου ἔτεινε νά παύσει· πολλοί δικηγόροι παρακαλοῦσαν μέσω τῆς ἐφημερίδας —καί ὄχι μέσω τοῦ συλλόγου— τόν ὑπουργό Δικαιοσύνης νά μεριμνήσει γιά τόν εὐπρεπισμό τῶν δικαστηρίων, πού στεροῦνταν καθισμάτων καί μελανοδοχείων⁴⁸. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ προσβολή τῆς εὐπρέπειας τῶν δικαστικῶν συνεδριάσεων ἀπό τήν χνώδη κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε κατά τή διάρκειά τους, κυρίως λόγω τῆς ἔλλειψης καθισμάτων, ἐξακολουθοῦσε νά ἐπισημαίνεται καί εἴκοσι χρόνια ἀργότερα⁴⁹.

Μακροβιότερος τῶν δύο ἐπόμενων συλλόγων, ὁ σύλλογος τοῦ 1865

45. Ἐφημερίς, 12.4.1875.

46. Ἀλήθεια, 5.4.1875.

47. Αἰών, 12 καί 21.4.1875· Μ. Μπούκας, ὁ.π.

48. Ἐφημερίς, 1.2.1875.

49. Θέμις, τ. Δ', 1893-1894, Ἀθήνα 1894, σ. 432.

ἔπαυσε σιγά σιγά νά ἀκούγεται καί διαλύθηκε τό ἀργότερο τό 1877. Ἡ διάλυση τοῦ συλλόγου ἀναφέρεται ὅτι προήλθε ἀπό τίς προσωπικές φιλοδοξίες ὀρισμένων μελῶν καί τίς φατριαστικές κινήσεις τους στίς ἀρχαιρεσίες, πού ἀντί νά ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐπιτυχία τους στίς ἐκλογές, διέλυσαν τό σύλλογο⁵⁰.

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ 1877 ΣΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ 1883

Τό κενό πού ἄφησε ἡ διάλυση τοῦ συλλόγου τοῦ 1865 ἦρθε νά συμπληρώσει ἐν μέρει ὁ νομικός σύλλογος “Ἡ Θέμις”⁵¹, ἔργο πού ἀργότερα θά ἐπιτελέσει τό νομικό τμήμα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου “Παρνασσός”, ὅπως ἀναφέρεται σαφῶς σέ ἐγκύκλιο τοῦ τμήματος⁵².

Συγχρόνως σχεδόν μέ τή διάλυση τοῦ συλλόγου ἄρχισε νά συζητεῖται καί τό θέμα τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῆς ἴδρυσης καί λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων. Τό ζητούμενο ἦταν νά ἰδρυθοῦν σύλλογοι σέ ὅλα τά πρωτοδικεῖα τῆς χώρας, στούς ὁποίους θά ἐγγράφονταν ὑποχρεωτικῶς ὅλοι οἱ δικηγόροι τῆς περιφέρειας κάθε δικαστηρίου. Ἐπιδιωκόταν δηλαδή νά ἰδρυθοῦν σύλλογοι ὄχι μέ τή μορφή σωματείου, ἀλλά μέ αὐτή τῶν συντεχνιῶν, στίς ὁποῖες τό κράτος ἀνέθετε τήν κύρια εὐθύνη γιά τή ρύθμιση τοῦ ἐπαγγέλματος, ἐκχωρώντας τούς εὐρύτερη αὐτονομία γιά τόν σκοπό αὐτό. Στοιχείο συντεχνίας ἀποτελεῖ ἡ ὑποχρεωτική ἐγγραφή στόν σύλλογο ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά τήν ἀσκηση τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος, πού συνεπάγεται καί τήν ἀπαγόρευση ἀσκῆσης τοῦ ἐπαγγέλματος σέ περίπτωση διαγραφῆς, καθῶς καί ὁ πειθαρχικός ἐλεγχος τῆς ἐπαγγελματικῆς συμπεριφορᾶς τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου, πού μπορεῖ νά ὀδηγήσει στή διαγραφή τους⁵³.

Στή Γαλλία, χώρα πρωτοπόρο στόν τομέα αὐτόν, ἡ νομοθετική ρύθμιση τῆς σύστασης καί τῆς λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων εἶχε γίνει ἤδη ἀπό τό 1830· μέ διάταγμα τῆς 27ης Αὐγούστου 1830 οἱ δικηγόροι τῆς περιφέρειας κάθε δικαστηρίου ἀποτελοῦσαν ὑποχρεωτικά ἰδιαίτερο σύλλογο. Ἀνάλογη ρύθμιση ἔγινε καί στή Γερμανία μέ τόν νόμο τῆς 1ης Ἰουλίου 1878, πού ἐνοποίησε τά ἰσχύοντα στά διάφορα γερμανικά κράτη. Στήν Ἑλλάδα ὁ ἀντίστοιχος νόμος δημοσιεύθηκε τό 1908. Θέμα

50. *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν*, τ. Α', ὁ.π., σ. 109.

51. *Ἦρα*, 17.3.1881.

52. *Ἐφημερίς τῶν δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 4.11.1901 καί 6.1.1902· Κωνστ. Βοβολίνης, *Τό Χρονικόν τοῦ Παρνασσοῦ*, 1865-1950, Ἀθήνα 1951, σ. 142.

53. Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, *Ὁμάδες πίεσης καί Δημοκρατία*, Ἀθήνα 2001, σ. 111.

επίσης άξιο νά διερευνηθεῖ εἶναι καί τό γιατί ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, πού νεώτερος εἶχε ἐργασθεῖ στό Παρίσι ὡς γραμματεὺς τοῦ ἐκεῖ δικηγορικοῦ συλλόγου, δέν ἐνδιαφέρθηκε ἐπαρκῶς γιά τή νομοθετική ἴδρυση τῶν δικηγορικῶν συλλόγων στήν Ἑλλάδα κατά τή διάρκεια τῆς μακροχρόνιας πρωθυπουργίας του.

Στήν Ἑλληνική Βουλή τό θέμα τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων συζητήθηκε, γιά πρώτη ἴσως φορά, τό 1877 ἐπί Οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως. Τότε, κατά τή συζήτηση ἑνός νομοσχεδίου περί προσόντων δικαστικῶν ὑπαλλήλων καί δικηγόρων, ὁ βουλευτής Πατρῶν Γεώργιος Ροῦφος πρότεινε νά συσταθοῦν διά νόμου δικηγορικοί σύλλογοι, οἱ ὁποῖοι θά ἐξασφάλιζαν τή βελτίωση τῆς λειτουργίας τοῦ δικηγορικοῦ κλάδου. Ἡ πρότασή του ἀντιμετωπίσθηκε μέ σκεπτικισμό. Ὁ τότε Ὑπουργός Δικαιοσύνης Θρασύβουλος Ζαῖμης παρατήρησε ὅτι

εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τήν Γαλλίαν καί ἄλλα τῆς Εὐρώπης μέρη οἱ Σύλλογοι τῶν δικηγόρων εἰσὶν κανονισμένοι, ἔχουν τὰ πειθαρχικά συμβούλια των κτλ., ἀλλά δέν εἶναι ἐπιζήμιον νά μεταφυτευθῆ ὁργανισμὸς τις, ὅστις ὑφίσταται εἰς ἄλλα μέρη διότι ἐκεῖ στηρίζεται εἰς παρελθόν πολύ ἐκτεταμένον, εἰς παραδόσεις καί ἔξεις.

Τό θέμα χρειάζοταν ιδιαίτερη ἐπιμέλεια, καθὼς ὁμοίως ὁ Ζαῖμης θεωροῦσε ἄλλα δικαστικά νομοσχεδία, ὅπως τό περί ἐνόρκων, περισσότερο ἐπείγοντα, ὁμολόγησε μέ εἰλικρίνεια ὅτι δέν μποροῦσε νά ὑποσχεθεῖ ὅτι θά κατορθώσει νά βρεῖ τόν χρόνο νά τό μελετήσει, καί πράγματι δέν τόν βρῆκε⁵⁴.

Τό ἐπόμενο ἔτος, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1878, κυκλοφόρησε ἕνα φυλλάδιο μέ τίτλο “Περί τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης συστάσεως δικηγορικοῦ συλλόγου ἐν Ἀθήναις”, τό ὁποῖο προβλήθηκε καί ἀπό τόν ἀθηναϊκό τύπο ὡς περιέχον ἀκαταγώνιστα ἐπιχειρήματα ὑπέρ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς⁵⁵. Ἡ ἐκδοση τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ διάλυση τοῦ συλλόγου τοῦ 1865 πρέπει νά τοποθετηθεῖ χρονικά τό ἀργότερο τό 1877. Ἀναφορά πού γίνεται τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1881 σέ δικηγορικό σύλλογο, σέ σχέση μέ αἴτημά του νά ἀναβληθεῖ ἡ ἐναρξή λειτουργίας τῶν δικαστηρίων, λόγω συνεχιζομένης ζέστης, ἀφορᾶ μᾶλλον γενικότερα στό σῶμα τῶν δικηγόρων, διότι σύλλογος ἐξακολουθοῦσε νά μὴν ὑπάρχει⁵⁶.

Τό 1883, “ἡ ἀνάγκη τῆς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ καταρτίσεως δικηγορικοῦ Συλλόγου, πολλά ἔχοντος νά ἐπιτελέσῃ, ἦτο πανθομολογουμένη”⁵⁷. Ἔτσι

54. Ἐφημερίς Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Ζ' . Γ' . 28/7.12.77, σ. 193.

55. Ἐφημερίς, 24.4.1878.

56. Αἰών, 3.9.1881· Ὡρα, 4.9.1881.

57. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α' , ὁ.π., σ. 8.

μία ομάδα δικηγόρων, υλοποιώντας την επιθυμία των συναδέλφων τους και πιστεύοντας ότι η ύπαρξη ενός συλλόγου θά συντελούσε αποτελεσματικά στη βελτίωση της κατάστασης τόσο των δικηγόρων όσο και της δικαιοσύνης, πού εξακολουθούσε νά χαρακτηρίζεται ως πάσχουσα, αποφάσισαν την ίδρυση ενός νέου Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών.

Ο ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ 1883

Ο δεύτερος Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών ιδρύθηκε τόν Ιούνιο του 1883. Εἴκοσι δικηγόροι συγκεντρώθηκαν στην αίθουσα του Πρωτοδικείου καί ψήφισαν τό αποτελούμενο ἀπό 14 ἄρθρα καταστατικό του, τό ὅποιο προσυπέγραψαν ἄλλοι 120 δικηγόροι τόν Ὀκτώβριο του ἴδιου ἔτους, στή γενική συνέλευση πού ἔγινε μετά τίς θερινές δικαστικές διακοπές⁵⁸.

Στήν ἴδια συνέλευση ἐκλέχθηκε καί τό πρῶτο διοικητικό συμβούλιο: Πρόεδρος ὁ καθηγητής του στρατιωτικοῦ δικαίου στή Σχολή Εὐελπίδων Ἰωάννης Ἀλφονσάτος Τυπάλδος, γραμματεὺς ὁ Γεώργιος Λογοθέτης, ταμίας ὁ ὑφηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθανάσιος Κατριβάνος καί σύμβουλοι ὁ βουλευτής Μεγαλοπόλεως Ἀθανάσιος Κατριβάνος καί ὁ Σίμος Μπαλάνος, ὁ μετέπειτα ἐκδότης του περιοδικοῦ *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Παλλικῆς Νομολογίας*⁵⁹.

Τό ἐπόμενο διοικητικό συμβούλιο, ἐκλέχθη μετὰ τήν ἀναθεώρηση του καταστατικοῦ καί τόν περιορισμό του ἀριθμοῦ τῶν μελῶν του συμβουλίου σέ τρία. Πρόεδρος στίς ἀρχαιρεσίες του Ὀκτωβρίου του 1884, ἐκλέχθηκε πάλι ὁ Ἰωάννης Τυπάλδος καί μέλη οἱ καθηγητές τῆς Νομικῆς Σχολῆς Νικόλαος Δαμασκηνός καί Ξενοφῶν Ψαρᾶς. Χωριστά ἐκλέχθηκαν ὁ ταμίας Δ. Δημητρακόπουλος, ὁ γενικός γραμματεὺς Δ. Παπαγιαννόπουλος καί ὁ εἰδικός γραμματεὺς Μάρκος Μίνδλερ⁶⁰. Ἀρχαιρεσίες ἔγιναν ξανά τόν Ὀκτώβριο του 1885 καί συμπληρωματικές τόν Φεβρουάριο του 1886, στίς ὁποῖες ἐκλέχθηκαν ὡς ἀντιπρόεδρος ὁ Γεώργιος Μελισσουργός, δικηγόρος Αθηνῶν καταγόμενος ἀπό τήν Καλαμάτα πού θά ἐκλεγεῖ ἀργότερα ἐπανειλημμένως μέλος του διοικητικοῦ συμβουλίου του συλλόγου του 1893, καί ὡς σύμβουλος πάλι ὁ Ἀθανάσιος Κατριβάνος⁶¹.

Στό καταστατικό ὀρίζονταν ὁ σκοπός του συλλόγου καί τά μέσα πρὸς ἐπίτευξή του, τά τῶν συνεδριάσεων τῶν μελῶν, ὁ τρόπος ἐκλογῆς του διοικητικοῦ συμβουλίου, τά καθήκοντά του καί τά τῶν συνεδριάσεών του, τό

58. *Νέαι Ἰδέαι*, 21.9.1883.

59. *Σφαῖρα*, 4 καί 7.10.1883.

60. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 468.

61. *Νέα Ἐφημερίς*, 12.10.1885 καί 4 καί 27.2.1886.

ποσόν τῆς συνδρομῆς καί ὁ τρόπος διαγραφῆς ὧσων καθυστεροῦσαν τήν καταβολή τῆς, καθῶς καί ἡ πειθαρχική ἐξουσία τοῦ συλλόγου ἐπί τῶν μελῶν του, περιγραφόταν δέ ἡ σφραγίδα τοῦ συλλόγου καί προβλεπόταν ἡ δυνατότητα ἀναθεώρησης τοῦ καταστατικοῦ⁶².

Σκοπός τοῦ συλλόγου, σύμφωνα μέ τό καταστατικό του ἦταν “νά συντελέση κατά δύναμιν εἰς τήν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν δικηγόρων καί τῶν δικαστηρίων ἐν γένει”. Ὡς μέσα γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ὀρίζονταν: ἡ ἐπαγρύπνηση τοῦ συλλόγου γιά τήν ἀξιοπρεπή ἄσκηση τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος καί τήν ὀρθή ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης· ἡ ἀνάγνωση καί ἐκπόνηση νομικῶν διατριβῶν· ἡ σύσταση εἰδικῶν ἐπιτροπῶν γιά τή μελέτη διαφόρων ἐκάστοτε ζητημάτων· ἡ ἔκδοση εἰδικοῦ περιοδικοῦ ἢ ἐφημερίδας· ἡ δημιουργία εἰδικῆς βιβλιοθήκης καί ὅ,τι ἄλλο ἤθελε θεωρηθεῖ πρόσφορο.

Μέλη τοῦ συλλόγου μπορούσαν νά γίνουν μόνο οἱ δικηγόροι, οἱ διορισμένοι στήν περιφέρεια τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν, σέ ἀντίθεση μέ τόν σύλλογο τοῦ 1865 πού, ἀρχικά τοπικοῦ χαρακτήρα, δεχόταν καί δικηγόρους ἄλλων πόλεων. Ὁ σύλλογος θά διοικεῖτο ἀπό πενταμελές διοικητικό συμβούλιο. Οἱ τακτικές συνεδριάσεις τοῦ συλλόγου ὀρίζονταν μηνιαῖες πλέον, καί ὄχι ἐβδομαδιαῖες ὅπως στόν προηγούμενο. Προβλεπόταν ἐπίσης ὅτι τό καταστατικό δέν μπορούσε νά ἀναθεωρηθεῖ πρῶν ἀπό τήν παρολέυση ἐνός χρόνου ἀπό τήν ψήφισή του, διάταξη πού δέν ὑπῆρχε στό καταστατικό τοῦ συλλόγου τοῦ 1865, ἐπαναλήφθηκε ὁμως σέ αὐτό τοῦ 1893. Ἐσ σημειωθεῖ δέ ὅτι, μόλις συμπληρώθηκε ὁ χρόνος, τό καταστατικό ἀναθεωρήθηκε⁶³.

Ἡ σφραγίδα τοῦ συλλόγου ὀρίζετο ὅτι θά ἔφερε στό κέντρο τή Θέμιδα καί θά ἔγραφε γύρω ἀπό αὐτήν *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν* τό σχέδιο αὐτό τῆς σφραγίδας διατηρήθηκε καί ἀπό τόν ἐπόμενο σύλλογο πού ἰδρύθηκε τό 1893 καί ἀποτελέσε καί τήν πρώτη σφραγίδα τοῦ σημερινοῦ συλλόγου.

Τό σημαντικότερο ὁμως στοιχεῖο τοῦ καταστατικοῦ, καθοριστικό γιά τήν μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τοῦ συλλόγου, ἀποτελεῖ ἡ διάταξη πού ἀναγνώριζε τήν πειθαρχική ἐξουσία τοῦ συλλόγου ἐπί τῶν μελῶν του· μέλος, τό ὅποιο κατά τήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τοῦ δικηγόρου ἐπεδείκνυε ἀνάρμοστη διαγωγή, ἀποδοκιμαζόταν ἢ, σέ βαρύτερες περιπτώσεις, διαγραφόταν ἀπό τόν σύλλογο. Ἡ διάταξη αὐτή, πού ἀποτελοῦσε καινοτομία ἔναντι τοῦ καταστατικοῦ τοῦ συλλόγου τοῦ 1865, ἀποτελεῖ μία πρώτη διατύπωση τοῦ αἰτήματος τῶν δικηγόρων νά μεταβιβασθεῖ στούς δικηγορικούς συλλόγους ἡ ἀρμοδιότητα νά κρίνουν τίς παραβάσεις καί τίς παραλείψεις

62. *Κανονισμός τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1883.

63. *Καταστατικόν τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1884.

τῶν δικηγόρων κατά τήν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων τους, ἀρμοδιότητα πού εἶχαν, βάσει τοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ, τά κατά τόπους δικαστικά συμβούλια. Ὡστόσο, καθῶς τήν ποινή παύσεως σέ δικηγόρο ἐξακολουθοῦσε νά ἐπιβάλλει μόνο τό κατά νόμο ἀρμόδιο δικαστικό συμβούλιο, ἡ ποινή τῆς διαγραφῆς, πού προέβλεπε τό καταστατικό τοῦ συλλόγου τοῦ 1883, δέν εἶχε ἐπιπτώσεις στό δικαίωμα τοῦ διαγραφέντος νά συνεχίσει νά ἀσκεῖ τό ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου.

Στά τέλη τοῦ 1883 ὁ σύλλογος εἶχε 150 μέλη, αὐτούς πού προσυπέγραψαν τό καταστατικό του. Τόν Ἰούνιο ὁμοῦ τοῦ 1884 τίθεται ἀπό τόν δικηγόρο Ἀριστείδη Κιάππε ὡς θέμα πρός συζήτηση στή συνεδρίαση τῶν μελῶν, τό γιατί ἐνῶ ὅταν συστήθηκε ὁ σύλλογος πολλοί δικηγόροι ἔδειξαν ἐνθουσιασμό, οἱ περισσότεροι κατόπιν δέν ἐμφανίσθηκαν. Στήν ἴδια συνεδρίαση ἀναφέρεται ὅτι 80 δικηγόροι δήλωσαν τήν πρόθεσή τους νά συνεργασθοῦν μέ τόν σύλλογο, ἀλλά πολλοί ἀπό αὐτούς δέν προσέρχονταν στίς συνεδριάσεις. Τό γεγονός εἶναι ὅτι στίς ἀρχαιρεσίες τοῦ 1884 προσήλθαν νά ψηφίσουν 55 ἄτομα, τό ἕνα τρίτο δηλαδή τῶν μελῶν. Τό θέμα αὐτό, παρά τό ὅτι ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου προσπάθησε νά τό ὑποβαθμίσει, ἀπασχόλησε τή συνέλευση, γιατί κατά γενική πεποίθηση ὁ σύλλογος θά ἀπέδιδε καρπούς καί θά ἦταν ἄξιος τοῦ ὀνόματός του μόνον ἂν ἀντιπροσώπευε ἄλλους τοὺς δικηγόρους τῆς πρωτεύουσας, οἱ ὁποῖοι ἐπρεπε νά πειθοῦν νά ἐγγραφοῦν. Κατά τή συζήτηση ὡς πιθανότερος λόγος τῆς μὴ ἀθρόας προσέλευσης θεωρήθηκε τό καταστατικό τοῦ συλλόγου, πού εἶχε συνταχθεῖ ἐσπευσμένως. Ἔτσι ἀποφασίσθηκε ἡ ἀναθεώρησή του⁶⁴.

Τό ἀναθεωρημένο καταστατικό προέβλεπε τή δυνατότητα νά ἐκλέγονται ὡς ἀντεπιστέλλοντα μέλη τοῦ συλλόγου ἐπιστήμονες πού κατοικοῦσαν ἐκτός τῆς ἑδρας τοῦ δικαστηρίου, περιέγραφε σαφέστερα τίς ἀρμοδιότητες τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, ἐνῶ ἐξάλλου τροποποιήθηκαν λίγο οἱ περί ἀπαρτίας τῶν συνελεύσεων διατάξεις καί προβλέφθηκε πιθανή μείωση τοῦ ποσοῦ τῆς ἐτήσιας συνδρομῆς τῶν μελῶν⁶⁵. Ἀπό τίς τροποποιήσεις τοῦ καταστατικοῦ, καθῶς δέν ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι θεσμοθετήθηκε ἡ ὑποβολή λογοδοσίας τοῦ ταμῆα γιά νά ἐξαλειφθοῦν τυχόν ὑποψίες οἰκονομικῶν ἀτασθαλιῶν, ἡ μόνη ἄλλη τροποποίηση πού, κατά τή γνώμη μου, μποροῦσε νά ἔχει ἐπίπτωση στήν προσέλκυση νέων μελῶν ἦταν ἡ ἐνδεχόμενη μείωση τοῦ ποσοῦ τῆς ἐτήσιας συνδρομῆς.

Ὅπωςδήποτε ὁ ἐνθουσιασμός πού κατεῖχε τά μέλη τόν πρῶτο καιρό μετά τήν ἰδρυση τοῦ συλλόγου, δέν κράτησε πολύ. Ἔτσι, ἐνῶ τόν πρῶτο χρόνο συνεδρίαζαν τακτικά κάθε ἐβδομάδα, παρά τό ὅτι τό καταστατικό

64. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 412.

65. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σσ. 465-467.

προέβλεπε μηνιαίες συνεδριάσεις, τόν δεύτερο δυσκολεύονταν νά σχηματίσουν άπαρτία, μέ άποτέλεσμα οί συζητήσεις συχνά νά αναβάλλονται⁶⁶. Ἡ έπέτειος όμως τής ίδρυσης του συλλόγου γιορτάσθηκε τόν Ἰούνιο του 1885 πανηγυρικά μέ ένα συμπόσιο⁶⁷.

Οί πρώτες συνεδριάσεις του συλλόγου μετά τήν ίδρυσή του έγιναν στην αίθουσα του Πρωτοδικείου Ἀθηνών, σύντομα όμως ό σύλλογος απέκτησε δική του στέγη, ένα νοικιασμένο σπίτι, πού χρειάσθηκε νά διαμορφωθεί κατάλληλα. Ἦδη στίς άρχές του 1884 οί συνεδριάσεις του συλλόγου άρχισαν νά γίνονται στά γραφεία του, τά όποια στίς ανακοινώσεις του αναφέρονταν ως τό κατάστημα του συλλόγου, ένώ ένας χώρος τους διασκευάσθηκε έτσι ώστε νά αποτελέσει αναγνωστήριο γιά τά μέλη⁶⁸.

Οί έργασίες του συλλόγου άρχισαν τόν Ὀκτώβριο του 1883 μέ τήν ψήφιση του κανονισμού τών συνεδριάσεων του και μέ τήν εκλογή δύο επιτροπών, μιās πού θά αναλάμβανε τή διακόσμηση τών γραφείων του και άλλης πού θά μελετούσε τούς όρους τής έκδοσης του περιοδικού του συλλόγου. Ἡ δεύτερη αὐτή επιτροπή αποτελεῖτο από τόν Ἀντώνιο Μομφεράτο, μετέπειτα βουλευτή Κρανιάς, υπουργό και καθηγητή, τόν Κωνσταντίνο Σταυρόπουλο, πολιτευόμενο και μετέπειτα βουλευτή Ἀττικῆς, τόν Δημήτριο Χαριτάκη, μέλος του πρώτου διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου του 1865 και εκδότῃ τῆς "Νομικῆς Μελίσσας", τόν Γεώργιο Μελισσουργό, αργότερα αντιπρόεδρο του συλλόγου, και τούς Θεοδόσιο Πέτρο και Δ. Ἀργυρόπουλο⁶⁹.

Τήν έκδοση του περιοδικού άναλαβε τελικά τόν Ἰανουάριο του 1884 πενταμελής επιτροπή, ή όποία τόν επόμενο χρόνο ανέλαβε και τήν επιμέλεια τῆς βιβλιοθήκης και του αναγνωστηρίου του συλλόγου. Ἡ πρώτη επιτροπή, πού εκλέχθηκε τόν Ἰανουάριο του 1884, αποτελεῖτο από τόν πρόεδρο του συλλόγου Ἰωάννη Τυπάλδο, τούς Δημήτριο Χαριτάκη, Θεοδόσιο Πέτρο και Γεώργιο Μελισσουργό, πού είχαν μελετήσει τά τῆς έκδοσης του περιοδικού, και τόν πρώην δικαστή και σύμβουλο του υπουργείου Οικονομικῶν Ἀριστείδη Κιάππε, ἥ, κατά άλλη πληροφορία, τόν επίσης πρώην δικαστή Σπυρίδωνα Βλάχο⁷⁰. Στίς αρχαιρεσίες του Ὀκτωβρίου του 1884 εκλέχθηκε νέα επιτροπή αποτελούμενη από τόν Γεώργιο Μελισσουργό, τόν Ἀντώνιο Μομφεράτο, τόν Δημήτριο Χαριτάκη, τόν ύφηγητή τότε τῆς Νομικῆς Σχολῆς και

66. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνών, τ. Β', ό.π., σ. 104.

67. *Νέα Ἐφημερίς*, 20.6.1885.

68. *Νέα Ἐφημερίς*, 12 και 14.1.1884.

69. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνών, τ. Α', ό.π., σ. 10.

70. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνών, τ. Α', ό.π., σσ. 14 και 468· *Νέα Ἐφημερίς*, 16.1.1884· *Δελτίον τῆς Ἐστίας*, 29.1.1884.

μετέπειτα καθηγητή Νικόλαο Δημαρά και τόν βουλευτή Λεβαδείας Νικόλαο Μπουφίδη.

Από τις αρχές του 1884 άρχισε και η έκδοση του περιοδικού του συλλόγου, που έφερε τό όνομά του, άν και αρχικά έπρόκειτο νά τιτλοφορηθεί “Εύνομία”⁷¹. Τό περιοδικό κυκλοφορούσε σέ μηνιαία τεύχη, μέ συνεχή όμως αριθμηση τών σελίδων. Η έκδοσή του συνεχίσθηκε κανονικά μέχρι τά τέλη του 1885, διακόπηκε γιά μερικούς μήνες και έπαναλήφθηκε τόν Μάρτιο του 1886. Συνέχισε νά εκδίδεται μέχρι τό τέλος του 1886. Περιείχε νομικές πραγματείες, νομολογία τών δικαστηρίων, γνωμοδοτήσεις και κατά τόν πρώτο χρόνο πολλά από τά πρακτικά τών συνεδριάσεων του συλλόγου, ή δημοσίευση τών όποιων τόν δεύτερο χρόνο περιορίσθηκε στό ελάχιστο. Η συνδρομή κόστιζε 12 δραχμές και τά μέλη του συλλόγου τό αγόραζαν ύποχρεωτικώς⁷².

Γιά νά τεθούν οί βάσεις της βιβλιοθήκης, που φαίνεται ότι άρχισε νά δημιουργείται τόν δεύτερο χρόνο της λειτουργίας του συλλόγου, ζητήθηκαν από τό Πανεπιστήμιο και τά διάφορα υπουργεία τά τυχόν πολλαπλά αντίτυπα τών δικών τους βιβλιοθηκών⁷³.

Τίς συνεδριάσεις του συλλόγου απασχόλησαν πολλά νομικά θέματα, όπως ή κατάργηση της θανατικής ποινής και ή σύνταξη αστικού κώδικα, αλλά και ή μη προσηκούσα συμπεριφορά ορισμένων δικαστών και δικαστικών υπαλλήλων προς τούς δικηγόρους. Η πρώτη σύγκρουση του συλλόγου μέ τό δικαστικό σώμα έγινε στις αρχές της λειτουργίας του. Τόν Μάρτιο του 1884, μετά από μακρά συζήτηση, κατά την όποία διατυπώθηκαν και άμφιβολίες γιά τή σκοπιμότητα μιās σύγκρουσης, ό σύλλογος εξέδωσε ανακοίνωση, μέ τήν όποία αποδοκίμαζε, μέ πλειοψηφία 24 έναντι 12, τόν πρόεδρο πρωτοδικών Κωνσταντίνο Βούλγαρη που φέρθηκε κατά σκαιό τρόπο στον δικηγόρο Κωνσταντίνο Σταυρόπουλο⁷⁴.

Έντονότερη υπήρξε ή αντίδραση του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών τό 1885, όταν ό γραμματεός έφετών όχι μόνο μίλησε σκαιώς προς τόν δικηγόρο Αθανάσιο Βερενίκη, αλλά έφθασε μέχρι του σημείου νά τόν ραπίσει. Σέ έκτακτη συνεδρίαση εκδόθηκε ψήφισμα, τό όποιο επιδόθηκε στον Υπουργό Δικαιοσύνης και μέ τό όποιο ό σύλλογος αποδοκίμαζε τή συμπεριφορά του γραμματέα και δήλωνε ότι τά μέλη του θά άπειχαν τών συνεδριάσεων του έφετείου μέχρι νά απολυθεί ό έν λόγω γραμματεός⁷⁵.

71. Δελτίον της Έστίας, 29.1.1884.

72. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, τ. Α', ό.π., σ. 12.

73. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, τ. Α', ό.π., σ. 469.

74. Νέα Έφημερίς, 11.3.1884.

75. Ώρα και Παλιγγενεσία, 21.11.1885.

Τόσο στην Ἀθήνα ὅσο καί στην ἐπαρχία ἡ συμπεριφορά τῶν δικαστῶν πρὸς τοὺς δικηγόρους, τοὺς διαδίκους, τοὺς κατηγορουμένους καί τοὺς μάρτυρες δέν ἦταν πάντα ἄψογη, ἀλλὰ ἀκόμη καί ἡ ἀπλή ἐπισήμανση τοῦ γεγονότος ἦταν δύσκολη, λόγω τῆς προβεβλημένης θέσης τῶν δικαστῶν καί τῆς δύναμης πού διέθεταν. Γιά παράδειγμα, ὅταν ὁ δικηγόρος Πατρῶν Ἀναστάσιος Τσέλος ἔθιξε τό θέμα αὐτό, “μετά πάσης τῆς δυνατῆς λεπτότητος”, σέ ἄρθρο του τό 1887 στήν τοπική ἐφημερίδα “Φορολογούμενος”, τό δικαστικό συμβούλιο τῶν πρωτοδικῶν Πατρῶν τόν καταδίκασε σέ τετράμηνη παύση. Ὁ νεοσύστατος τότε —δεύτερος— Δικηγορικός Σύλλογος Πατρῶν, μετά ἀπό μακρά συζήτηση καί αὐτός, μέ ἀνακοίνωσή του, στήν ὁποία ὑπερασπιζόταν τό δικαίωμα τοῦ Τσέλου νά δημοσιεύει ἐλεύθερα τή γνώμη του ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ νόμου, κατήγγειλε τήν ἀπόφαση τοῦ συμβουλίου ὡς ἐκδοθεῖσα καθ’ ὑπέρβασιν τῶν ἀρμοδιοτήτων του⁷⁶.

Οἱ σχέσεις τῶν συλλόγων μέ τό δικαστικό ἐν γένει σῶμα δέν χαρακτηρίζονται πάντως ἀπό τίς μεμονωμένες αὐτές περιπτώσεις. Ἀντίθετα οἱ σχέσεις τους ἦταν γενικά ἀγαθές, καί ἐθεωρεῖτο ὅτι μέ τόν ἀμοιβαῖο ἔλεγχο θεμελιωνόταν καί ὁ μεταξύ τους σεβασμός. Ἐτά στό τέλος τοῦ 1884 ἐκφράσθηκαν τά συγχαρητήρια τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν στόν πρόεδρο πρωτοδικῶν Ἀθηνῶν —τόν ἴδιο ἀρχαῖο πρόεδρο πού πρό μηνῶν εἶχε προκαλέσει τήν ἀποδοκιμαστική ἀνακοίνωσή— καί στοὺς λοιποὺς πρωτοδικεῖς γιά τήν εὐάρεστη κατάσταση τῶν ἐργασιῶν τοῦ πρωτοδικείου, πού εἶχε φθάσει στό σημεῖο νά δικάζει ὑποθέσεις μετά τρεῖς ἡμέρες ἀπό τήν ἐγγραφή τους στό πινάκιο⁷⁷.

Ἰδιαίτερα ἀπασχόλησε τόν σύλλογο τό νομοσχέδιο περί χαρτοσήμου τοῦ 1884, πού ἔθιγε τά συμφέροντα τῶν μελῶν του. Ἐγιναν συζητήσεις ἐπί συζητήσεων, τόσο ἐπί τῆς οὐσίας μέ προτάσεις τροποποιήσεως τῶν ἄρθρων του, καθὼς τά τέλη χαρτοσήμου χαρακτηρίζονταν ὡς ἄδικος καί ἄνισος φόρος, ὅσο καί ἐπί τῆς διαδικασίας, μέ προτάσεις γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἔπρεπε νά δράσει ὁ σύλλογος. Οἱ προτάσεις τοῦ συλλόγου τελικά ὑποβλήθηκαν στή Βουλὴ καί στόν ὑπουργό Οἰκονομικῶν. Πενταμελής ἐπιτροπή συνάντησε τόν ὑπουργό Οἰκονομικῶν, πού δέν ἦταν ἄλλος ἀπό τόν πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη, καί συζήτησε μαζί του ἐπί μία ὥρα τίς προτεινόμενες ἀπό τόν σύλλογο τροποποιήσεις.

Οἱ ἐντυπώσεις ἀπό τήν ἐπίσκεψη αὐτὴ διίσταντο, ἀνάλογα μέ τά πολιτικά φρονήματα τοῦ καθενός. Οἱ μὲν φιλοκυβερνητικοί θεώρησαν ὅτι ὁ Τρικούπης πείσθηκε πλήρως ἀπό τά ἐπιχειρήματα τῆς ἐπιτροπῆς, οἱ δέ ἀντιπολιτευόμενοι ὅτι ἀντίθετα τήν περιφρόνησε καί τήν εἰρωνεύθηκε. Ὁ Κων-

76. *Αἰών*, 5.11.1887.

77. *Νέα Ἐφημερίς*, 30.12.1884.

σταντίνος Σταυρόπουλος μάλιστα, πολιτευόμενος πού τότε ανήκε στην αντιτρικουπική παράταξη, πρότεινε να ζητήσει ο σύλλογος από τον βασιλέα Γεώργιο Α' να κάνει χρήση του δικαιώματός του της άρνησικυρίας, ενός δικαιώματος του οποίου σημειωτέον δεν είχε κάνει ποτέ μέχρι τότε χρήση, ώστε το νομοσχέδιο ψηφιζόμενο να μὴν ισχύσει ως νόμος. Άλλοι πρότειναν να μεταβεί ο σύλλογος σύσσωμος στη Βουλή και να υποβάλει εκεί νέο υπόμνημα με τις προτάσεις του.

Κατά την πρώτη συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή οι προτάσεις του συλλόγου, πού είχαν δοθεί προς διανομή στο προεδρείο της Βουλής, αποτέλεσαν ουσιαστικά την αγόρευση του αντιπολιτευόμενου βουλευτή Πατρῶν Ἀριστομένη Κοντογούρη, ο οποίος, δικηγόρος και ο ίδιος, τις επικαλεῖτο συνεχῶς. Ἀπαντώντας στον Κοντογούρη ο επίσης δικηγόρος συμπολιτευόμενος βουλευτής Μεγαρίδος, και μετέπειτα ὑπουργός του Τρικούπη, Στέφανος Δραγούμης, απέκρουσε από το βήμα της Βουλής τις προτάσεις του δικηγορικού συλλόγου ως προϊόν βεβιασμένης σκέψης, δυσαρεστώντας ἔτσι ἔξαιρετικά ὅλο τον σύλλογο⁷⁸.

Σέ ἀπάντηση ο σύλλογος τύπωσε τις προτάσεις του σε φυλλάδιο και τις ἔστειλε τον Δεκέμβριο του 1884 σε ὅλους τους βουλευτές, μαζί με μία ἔγτονη ἔγγραφη διαμαρτυρία για τη στάση του Στεφάνου Δραγούμη. Τις προτάσεις του συλλόγου για την τροποποίηση του νομοσχεδίου ἔπικροτήσαν και προσυπέγραψαν οι δικηγορικοί σύλλογοι της Πάτρας και του Βόλου⁷⁹. Τό νομοσχέδιο δέν ψηφίσθηκε τελικά, γιατί ἐν τῷ μεταξύ προκλήθηκε πολιτική κρίση, διαλύθηκε ἡ Βουλή και προκηρύχθηκαν ἔκλογές, τις ὁποῖες ἔχασε ο Τρικούπης.

Κατόπιν αὐτοῦ, ἐν ὄψει τῶν ἐπικειμένων βουλευτικῶν ἐκλογῶν του 1885, τό ἐνδιαφέρον του συλλόγου στράφηκε προς τά δικαιώματα και τά καθήκοντα τῶν μελῶν του, ὅταν ἀποστέλλονταν ὡς δικαστικοί ἀντιπρόσωποι στις ἔκλογές. Ὁ θεσμός ἦταν σχετικά πρόσφατος, καθὼς ἡ παρουσία δικαστικῶν ἀντιπροσώπων κατά τις ἔκλογές εἶχε καθιερωθεῖ με τόν ἐκλογικό νόμο του 1877 και δέν ὑπῆρχε ἐπαρκῆς ἐμπειρία. Ἐτσι, για να δοθοῦν οι ἀπαραίτητες ὁδηγίες στα μέλη του συλλόγου, χρειάσθηκε να συσταθεῖ ειδική ἐπιτροπή να μελετήσει τό θέμα και να συντάξει υπόμνημα, τό ὁποῖο ἐν συνεχείᾳ ψηφίσθηκε ἀπό τόν σύλλογο, δημοσιεύθηκε στον τύπο και, ὡς μονόφυλλο, διανεμήθηκε στα μέλη του⁸⁰.

78. *Ἐφημερίς Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*, Θ' . Δ' . 20/4.12.1884, σσ. 196-201.

79. *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν*, τ. Α', ὁ.π., σσ. 506-524 και 529-546· *Νέα Ἐφημερίς*, 10 και 11.12.1884.

80. *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν*, τ. Β', ὁ.π., σσ. 104-109· *Νέα Ἐφημερίς*, 22.3.1885· *Αἰών*, 1.4.1885, ὅπου δημοσιεύεται τό υπόμνημα.

Όπως ο Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν τοῦ 1865 εἶχε δείξει ιδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τὰ ἐθνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, ἔτσι καί αὐτός τοῦ 1883 ἔδειξε ἀνάλογη εὐαισθησία τό 1886 κατά τόν θαλάσσιο ἀποκλεισμό τῆς Ἑλλάδας ἀπό τοὺς στόλους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Στίς ἀρχές τοῦ 1886 τὰ μέλη τοῦ συλλόγου κλήθηκαν νά συζητήσουν τό θέμα πού ἔθεσε ὁ πρόην βουλευτής καί καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθανάσιος Ροντήρης, τό “κατά πόσον δικαιολογεῖται ὑπό τῶν διεθνῶν νομίμων ἐνάσκησις βίας κατ’ αὐτοκυριάρχου κράτους”. Ὁ σύλλογος μέ ἀνακοίνωσή του κατέκρινε τόν ἀποκλεισμό ὡς ἀντιβαίνοντα στοὺς κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου καί ἔκανε ἐκκλήση πρὸς τίς Δυνάμεις γιὰ τὴν ἄρση του. Εἰδική ἐπιτροπή, ἐπεξεργαζόμενη τίς προτάσεις τοῦ Ροντήρη, συνέταξε μακροσκελές ὑπόμνημα, τό ὁποῖο τυπώθηκε σέ φυλλάδιο μέ τίτλο “*Τό Δίκαιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος*”⁸¹. Τό κείμενο μεταφράσθηκε στά γαλλικά καί στάλθηκε στοὺς δικηγορικούς συλλόγους τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς, καθώς καί σέ διακεκομμένους πολιτικούς, μέ τὴν προτροπή νά ἐνεργήσουν κατάλληλα, ὥστε νά πεισθοῦν οἱ κυβερνήσεις τους νά ἐφαρμόσουν τοὺς κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδας⁸².

Μετά τὰ τέλη τοῦ 1886 δέν γίνεται ἄλλη ἀναφορά στὸν σύλλογο καί μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι διαλύθηκε. Τὸ 1905, ὅταν συζητεῖτο πάλι ἡ ἰδρυση δικηγορικοῦ συλλόγου στὴν Ἀθήνα, ὁ Θ. Μαρτολόπουλος, πού ἐπέχθηκε στό διοικητικό συμβούλιο τοῦ συλλόγου τοῦ 1905 καί στό πρῶτο συμβούλιο τοῦ ὑπάρχοντος καὶ σημεῖρα συλλόγου, ὑποστήριξε ὅτι οἱ λόγοι τῆς διάλυσής του ἦταν οἰκονομικοί, γιατί πολλὰ μέλη δέν πλήρωναν τὴν συνδρομὴ τους⁸³. Ὡστόσο, μία παράγραφος τοῦ καταστατικοῦ τοῦ ἐπόμενου συλλόγου, πού ἰδρύθηκε τό 1893, προκαλεῖ τὴν ὑπόνοια, μήπως ὁ σύλλογος διαλύθηκε κυρίως λόγω πολιτικῶν παθῶν. Τό 1886, μετά τόν ἀποκλεισμό τοῦ Πειραιᾶ ἀπὸ τίς Μεγάλες Δυνάμεις, ὁ Δηλιγιάννης ἀποδυναμωμένος παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν πρωθυπουργία καί ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία ὁ Τρικούπης, ὁ ὁποῖος, ὑποστηριζόμενος καί ἀπὸ πολλοὺς βουλευτές πού μέχρι τότε ὑποστήριζαν τόν Δηλιγιάννη, προκήρυξε ἐκλογές καί τίς κέρδισε μέ μεγάλη πλειοψηφία. Μήπως λοιπόν ὁ σύλλογος, πού τό 1886 ὑποστήριζε καί αὐτός τόν Δηλιγιάννη, μετά τὴν κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ ὑπῆρξε θύμα τῶν πολιτικῶν διαφορῶν καί γιὰ αὐτό τόν λόγο τό νέο καταστατικό ἀπαγόρευε κάθε ἀνάμιξη τοῦ συλλόγου στὴν πολιτικὴ καί στίς πολιτικὲς συζητήσεις;

81. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, *Τό Δίκαιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος*, Ἀθήνα 1886.

82. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Β', ὁ.π., σσ. 169-184· *Νέα Ἐφημερίς*, 11 καί 27.2.1886.

83. *Ἀθῆναι*, 12.12.1905.

Τόν Ἀπρίλιο 1889 ἀναφέρεται ὅτι, κατά τόν ἐορτασμό τῆς ἐκατονταετηρίδας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἐπιτροπή ἀποτελούμενη ἀπό τοὺς Νικόλαο Δαμασκηνό, Ξενοφώντα Ψαρᾶ καί Σίμο Μπαλάνο συνεχάρη τόν Γάλλο πρεσβευτή, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου. Ὁ σύλλογος ὁμως δέν ὑφίστατο πιά καί ἡ ἐπιτροπή προφανῶς ἐκπροσωποῦσε τό δικηγορικό ἐν γένει σῶμα⁸⁴. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἀναφορές στόν δικηγορικό σύλλογο Ἀθηνῶν τοῦ νομικοῦ περιοδικοῦ “Θέμις” τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1892 καί δύο μῆνες πρὶν ἀπό τή σύσταση τοῦ νέου συλλόγου, τόν Νοέμβριο τοῦ 1893⁸⁵.

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ 1887 ΣΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ 1893

Ἐνῶ ὁ σύλλογος τοῦ 1883 βρισκόταν στοὺς πρώτους μῆνες λειτουργίας του, στίς ἀρχές τοῦ 1884, ὁ δημοκρατικῶν φρονημάτων βουλευτής Βόλου Γεώργιος Φιλάρετος, ὁ μετέπειτα καί Ὑπουργός Δικαιοσύνης, ἐπανεφερε στή Βουλὴ τό θέμα τῆς ἀναγκαιότητος τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης γιά τήν ἴδρυση δικηγορικῶν συλλόγων.

Ἄνευ ψηφίσεως νόμου δέν εἶναι δυνατόν νά παγιωθῶσι καί βιώσωσιν ἐπαξίως οἱ δικηγορικοὶ σύλλογοι διὰ τοῦτο καί μετὰ κόπου πολλοῦ συντηροῦνται σήμερον μόνον εἰς τινὰς ἐδρας Πρωτοδικείων κατὰ πολλῶν παλαίοντες προσημοματεῶν καί σπανίως συνεδριάζοντες, γράφει καί καταθέτει στή Βουλὴ, μαζί με τὸν ἐπίσης δημοκρατικῶν φρονημάτων βουλευτὴ Ἀττικῆς Ρόκκο Χοῦδα, πρόταση νόμου, βασισμένη σέ προηγούμενο νομοσχέδιο πού εἶχαν ἐπεξεργασθεῖ οἱ καθηγητὲς τῆς Νομικῆς Σχολῆς Κωνσταντῖνος Κωστής καί Νικόλαος Δαμασκηνός⁸⁶. Τό νομοσχέδιο αὐτό τῶν καθηγητῶν συντάχθηκε τόν Ἰούνιο τοῦ 1878 καί εἶναι αὐτό, στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Φιλάρετος σέ συνεδρίαση τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου τόν Ἰανουάριο τοῦ 1884⁸⁷.

Σύμφωνα μέ τό νομοσχέδιο, σκοπός τῶν δικηγορικῶν συλλόγων ἦταν ὁ διαρκῆς ἔλεγχος τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν δικηγορικῶν καθηκόντων καί ἡ μέριμνα ὑπὲρ τῆς ἀξιοπρεπείας καί τῶν κοινῶν συμφερόντων τοῦ δικηγορικοῦ σώματος. Στό δέ συμβούλιο κάθε συλλόγου ἀνετίθετο ὁ ἔλεγχος τῆς διαγωγῆς τῶν μελῶν του καί ἡ πειθαρχικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῶν μελῶν πού εἴτε παρανομοῦσαν εἴτε ἐπεδείκνυαν ἀπρεπή καί

84. Ἐφημερίς, 24.4.1889.

85. Θέμις, τ. Γ', ὁ.π., σ. 304 καί τ. Δ', ὁ.π., σ. 432.

86. Γ. Φιλάρετος, Ἡ δικαστικὴ ἀναδιοργάνωσις ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήνα 1885, σσ. 118-121 καί 286-293· Παράρτημα Ἐφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ', Γ', σσ. 181-182.

87. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 13.

ασυμβίβαστη πρὸς τὰ καθήκοντά τους συμπεριφορά. Ἡ διατύπωση τοῦ νομοσχεδίου εἶναι ἀσαφής, ἀπὸ τὸ πνεῦμα του ὁμως συνάγεται ὅτι διαγραφή δικηγόρου ἀπὸ τὸν σύλλογο, σήμαινε καὶ στέρηση τοῦ δικαιώματος τοῦ δικηγορεῖν.

Στὸ τέλος τοῦ χρόνου τὸ νομοσχέδιο δὲν εἶχε ἀκόμη συζητηθεῖ καὶ ὁ Φιλάρετος τὸ κατέθεσε ἐκ νέου, χωρὶς ὁμως καὶ πάλι νὰ συζητηθεῖ⁸⁸. Ἡ διάλυση καὶ τοῦ δευτέρου κατὰ σειρά ἀθηναϊκοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου καὶ ἡ ἔλλειψη ἑνὸς βιώσιμου συλλόγου στήν Ἀθήνα ἐπανέφεραν μετὰ ἀπὸ λίγα χρόνια τὸ αἶτημα τῆς νομοθετικῆς σύστασής τους. Στὰ τέλη τοῦ 1889 πάνω ἀπὸ ἑκατὸ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας συνῆλθαν γιὰ νὰ συσχεφθοῦν καὶ νὰ ἀποφασίσουν περὶ τοῦ πρακτέου. Στὴ συνέλευση καταρχὴν ἐξέλεξαν μία πολυμελὴ ἐπιτροπὴ, ἀποτελούμενη κυρίως ἀπὸ δικηγόρους καθηγητές, βουλευτές ἢ πολιτευτές, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀσχοληθεῖ καὶ στὸ παρελθὸν ἐνεργὰ μὲ τὸν σύλλογο (Νικόλαο Δαμασκηνό, Σίμο Μπαλάνο, Ἀθανάσιο Βερενίκη, Ἀθανάσιο Κατριβάνο, Κωνσταντῖνο Σταυρόπουλο, Νικόλαο Μπουφίδη, Γεώργιο Μίληση, Μιλτιάδη Ράλλη, Ἰωάννη Καλογερόπουλο κ.ἄ.). Ἡ ἐπιτροπὴ ἀνέλαβε νὰ παρουσιασθεῖ στὸν Ὑπουργὸ Δικαιοσύνης Δημήτριο Βουλπιώτη καὶ νὰ τοῦ ζητήσει νὰ ὑποβληθεῖ στὴ Βουλὴ τὸ νομοσχέδιο τοῦ Φιλάρετου, ὥστε νὰ συσταθεῖ ἔτσι διὰ νόμου δικηγορικός σύλλογος στήν Ἀθήνα. Ἄλλη τοιμελὴς ἐπιτροπὴ, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς Ἀναστάσιο Στούπη, Σπυρίδωνα Φορτὴ καὶ Ἰωάννη Νικολαΐδη, ἀνέλαβε τὴ διενέργεια ἐράνου μεταξὺ τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πρώτων ἐξόδων τοῦ συλλόγου πού ἐπρόκειτο νὰ συσταθεῖ. Τὸ διάβημα ἔμεινε χωρὶς αἴσιο ἀποτέλεσμα καὶ ἡ Ἀθήνα χωρὶς δικηγορικό σύλλογο⁸⁹.

Αἰσθάνομεθα ἑμαυτοὺς συντετριμμένους πρὸ τοῦ παραδείγματος, τὸ ὁποῖον παρέχει ἡμῖν τοῖς Ἀθηναίοις ὁ δικηγορικός σύλλογος τοῦ Ναυπλίου,

ἔγραφε τὸ 1890, ἐπ' εὐκαιρία συμποσίου τοῦ συλλόγου τοῦ Ναυπλίου, ὁ ἐκδότης τῆς “Θέμιδος” Θρασύβουλος Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος, πού ὑπῆρξε κατόπιν ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς ἵδρυσης τῶν συλλόγων τοῦ 1893 καὶ τοῦ 1902⁹⁰.

Ὁ Φιλάρετος ὑπέβαλε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1891 καὶ πάλι στὴ Βουλὴ τὸ νομοσχέδιό του τοῦ 1884. Τὸ νομοσχέδιο αὐτὴ τὴ φορά συζητήθηκε στὶς δύο πρώτες συνόδους τῆς Βουλῆς καὶ πρὶν εἰσαχθεῖ πρὸς συζήτηση γιὰ τρίτη

88. Παράρτημα Ἐφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ' . Δ' , σσ. 35-37.

89. Ἐφημερίς, 20.11.1889.

90. Θέμις, τ. Α' , ὁ.π., σ. 175.

φορά, ὅπως ἀπαιτοῦσε ὁ νόμος, ὁ Φιλάρετος ζήτησε ἀπό τούς δικηγόρους τῶν Ἀθηνῶν, νά προτείνουν, πρὶν ψηφισθεῖ, τυχόν τροπολογίες πού θά τό βελτίωναν⁹¹. Ἡ κίνηση τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας γιά ἴδρυση συλλόγου, πού ἀναφέρεται στά τέλη τοῦ 1891 εἶναι προφανῶς ἡ ἀνταπόκριση τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας στήν πρόσκληση τοῦ Φιλάρετου⁹². Ἡ Βουλή ὁμως διαλύθηκε πρὶν συζητηθεῖ τό νομοσχέδιο. Ὑπέρμαχος τοῦ νομοσχεδίου, τότε, ὁ συντάκτης τῆς “Θέμιδος” ἀναφερόμενος σ’ αὐτό ἔγραφε:

Δέν ἀποκρύπτομεν τήν ἐπιθυμίαν ἡμῶν τοῦ νά ἐβλέπομεν τούς ἐν Ἀθήναις δικηγόρους ἐργαζομένους ἐν ἀνεξαρτήτῳ καί αὐτοβούλῳ συλλόγῳ, ἀλλ’ ἀφοῦ αἱ μέχρι τοῦδε προσπάθειαι ἐναυάγησαν, στέργομεν καί τόν διά νόμου ἐν πειθαναγκασμῷ τοιοῦτον, [...] διότι εἶναι πανθομολογούμενον ὅτι τό δικηγορικό σῶμα τῶν Ἀθηνῶν εἰς πολλά καθυστερεῖ καί ἡ εὐεργετική αὐτοῦ ἐπιρροή ἐπὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης λάμπει διά τῆς ἀνυπαρξίας τῆς⁹³.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τό 1908 ὁμως, ὅταν ψηφισέται ὁ νόμος περί δικηγορικῶν συλλόγων, τό ἴδιο περιοδικό ὑπὸ τὴν ἴδιαν διεύθυνση ἔγραφε:

Οἱ μαγειροῦπάλληλοι καί οἱ ἀσβετηνοῦπάλληλοι ἐλευθέρους συλλόγους ἔχουσι καί οἱ ἐμποροῦπάλληλοι ἴδιαις κατασκευαῖς, καί οἱ ὑπεροπιοῦπάλληλοι τοῦ δικαίου διά νά κανονίσωσι τὰς ἐργασίας αὐτῶν δέονται τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης [...] ὁ ὁποῖος οὕτω θά εἶναι ὁ φρουρῶν πρωτεύς τῆς δικηγορικῆς ἐλευθερίας, καθ’ ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἐτέθη ποτέ ὁ λύκος φυλάξ προβάτων⁹⁴.

Στήν κυβέρνηση τοῦ Κωνσταντόπουλου, πού σχηματίστηκε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1892, ὁ Φιλάρετος ἀνέλαβε τό Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Ἐπρόκειτο ὁμως γιά κυβέρνηση μεταβατική καί σέ ἐποχή πού ἡ Βουλή δέν συνεδρίαζε. Ἔτσι, ὁ ὑπέρμαχος αὐτός τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῆς ἴδρυσης καί λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, ὅταν βρέθηκε στήν κατεξοχήν ἀρμόδια θέση, δέν μπόρεσε οὔτε νά ἐπαναφέρει οὔτε νά ὑποστηρίξει τό σχετικό νομοσχέδιο. Συνέστησε μόνο μία ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ἐπεξεργάσθηκε ὅλα τά δικαστικά νομοσχέδια πού εἶχε ὑποβάλει στή Βουλή κατά τό παρελθόν ὡς βουλευτής⁹⁵.

Ἀντίθετα, ὁ ὑπουργός πού τόν διαδέχθηκε, ὁ Ἀνάργυρος Σιμόπουλος,

91. Θέμις, τ. Β΄, ὁ.π., σσ. 605, 623 καί 637-638.

92. Θέμις, τ. Β΄, ὁ.π., σ. 481.

93. Θέμις, τ. Β΄, ὁ.π., σ. 481.

94. Θέμις, τ. ΙΘ΄, 1908-1909, Ἀθήνα 1909, σ. 594.

95. Γ. Φιλάρετος, *Σημειώσεις ἀπό τοῦ 75ου ὑψώματος, 1848-1923*, τ. Β΄, Ἀθήνα 1928, σ. 253.

ασχολήθηκε σχεδόν άμέσως με τό θέμα και τό καλοκαίρι τοῦ 1892 κατήρτισε νέο νομοσχέδιο γιά τή σύσταση δικηγορικῶν συλλόγων σέ ὄλο τό κράτος, τό διένειμε στους δικηγόρους γιά νά ὑποβάλουν τίς ἀπόψεις τους και συνέστησε εἰδική ἐπιτροπή γιά νά μελετήσῃ τίς προτάσεις τους. Στήν ἐπόμενη σύνοδο, κατά τήν ὁποία ἐπρόκειτο νά κατατεθεῖ τό νομοσχέδιο στή Βουλή, ὁ Σιμόπουλος, ἄγνωστο γιαντί, ἐνῶ κατέθεσε σειρά δικαστικῶν νομοσχεδίων, δέν τό συμπεριέλαβε· μέ τά λοιπά νομοσχέδια τροποποιήθηκαν μόνον ὀρισμένες διατάξεις σχετικές μέ τά προσόντα και τόν διορισμό τῶν δικηγόρων⁹⁶.

Καθώς ἡ νομοθετική ρύθμιση δέν φαινόταν ἐφικτή, μέ πρωτοβουλία και πάλι μιᾶς ὀμάδας δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας καταρτίσθηκε τό καταστατικό τοῦ τρίτου κατά σειρά Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν.

Ο ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ 1893

Ὁ νέος Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, ὁ τρίτος και τελευταῖος κατά τόν 19ο αἰῶνα, ἰδρύεται τόν Δεκέμβριο τοῦ 1893, παραμονές Χριστουγέννων. Τό καταστατικό του, πού ἀποτελεῖται ἀπό 34 ἄρθρα, ὑπογράφηκε ἀπό 105 δικηγόρους και ἐπικυρώθηκε μέ βασιλικό διάταγμα. Τό διάταγμα αὐτό ὀρίζει ὅτι τό πρυτανεῖο ἐπρέπε νά καταθέτῃ κάθε χρόνο λογαροσία στό Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν και ὅτι, σέ περίπτωση πού δέν τήν κατέθετε ἢ πού παραβιάζονταν ἢ δέν ἐκτελοῦνταν οἱ ὀροι τοῦ καταστατικοῦ, ἡ ἐγκρισή του μποροῦσε νά ἀνακληθεῖ⁹⁷.

Τό καταστατικό τοῦ νέου συλλόγου εἶχε πολλά κοινά σημεῖα μέ αὐτά τῶν δύο προηγουμένων τοῦ 1865 και τοῦ 1883, διέφερε ὀμως οὐσιωδῶς σέ ἄλλα. Στά πέντε κεφάλαια του καθορίζονταν ὁ σκοπός τοῦ συλλόγου, ἡ σφραγίδα του και τά τῶν συνεδριάσεων τῶν μελῶν του, ὁ τρόπος ἐκλογῆς τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τά καθήκοντά του και τά τῶν συνεδριάσεῶν του, ἡ ἄσκηση τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας ἐπί τῶν μελῶν, τό ποσόν τῆς συνδρομῆς και ἡ διαγραφή ὀσων καθυστεροῦσαν τήν καταβολή τῆς, και τέλος προεβλέπετο ἡ ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ.

Ὅριζετο ὅτι ὁ σύλλογος ἦταν νομικό πρόσωπο και μέλη του ἦταν οἱ δικηγόροι τῶν δικαστηρίων τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ δέν προβλεπόταν δυνατότητα ἐγγραφῆς ἀντεπιστελλόντων μελῶν. Γιά νά ἐγγραφεῖ κάποιος στόν σύλλογο, ἐπρέπε νά προταθεῖ ἀπό πέντε μέλη και νά γίνει δεκτός μέ μυστική ψηφο-

96. Ἀστν, 10.7.1892· Παράρτημα Ἐφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ΙΓ'· Β', σ. 2.

97. Καταστατικόν τοῦ ἐν Ἀθήναις Δικηγορικοῦ Συλλόγου, Ἀθήνα 1893· ΦΕΚ ἄρ. 7, 15.1.1894.

φορία από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων στη συγκεκριμένη συνεδρίαση. Κανένα από τα καταστατικά των προηγουμένων συλλόγων δεν προέβλεπε διαδικασία εκλογής μελών. Ἡ διάταξη αὐτή, πού ὄχι μόνο ἐπιτρέπει ἀλλά φαίνεται νά ἐπιδιώκει τήν ἐπιλογή τῶν μελῶν, ἐμφανίζει τόν σύλλογο ὡς κλειστό ὄμιλο καί ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τίς προσπάθειες τοῦ δικηγορικοῦ σώματος, ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ συλλόγου, νά ἐπιτευχθεῖ ἡ νομοθετική ρύθμιση τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, ρύθμιση πού θά προέβλεπε τήν ὑποχρεωτική ἐγγραφή ὄλων τῶν δικηγόρων κάθε περιφέρειας στούς κατά τόπους συλλόγους. Ἐτσι, δέν προκαλεῖ ἐκπληξη τό γεγονός ὅτι στήν ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ τό 1895, ἡ περιοριστική αὐτή διάταξη ἦταν ἡ πρώτη πού καταργήθηκε. Ἐφ' ἐξῆς μέλος μποροῦσε νά γίνει κάθε δικηγόρος διορισμένος στά δικαστήρια τῆς Ἀθήνας, μέ ἀπλή αἴτησή του. Στά τέλη τοῦ 1894 ἀναφέρεται ὅτι ὁ σύλλογος ἀριθμοῦσε 250 μέλη, καθῶς ὁμως τόν Μάιο τοῦ 1895, ἡ παρουσία 100 μελῶν στό γεῦμα τοῦ συλλόγου θεωρήθηκε ὡς ἀπόδειξη τῆς γενικῆς ἀποδοχῆς του, ἴσως ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν νά ἦταν μικρότερος⁹⁸.

Σκοπός τοῦ συλλόγου ἦταν

ἡ διά δημοσίων ἀναγνωσμάτων καί συζητήσεων γενικωτέρα μέρηνα ὑπέρ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καί τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ, σί ἀνάπτυξις τῶν μεταξύ τῶν δικηγόρων σχέσεων, ὁ ἐλεγχος τῆς ἀκριβοῦς τῶν δικηγορικῶν καθηκόντων ἐκπληρώσεως καί ἡ ὑπέρ τῆς ἀξιοπρεπείας καί τῶν κοινῶν συμφερόντων τοῦ δικηγορικοῦ σώματος μέρηνα⁹⁹.

Ἀπαγορευόταν δέ ρητῶς κάθε ἀνάμιξη τοῦ συλλόγου στήν πολιτική, καθῶς καί σέ συζητήσεις καί γνωμοδοτήσεις ἐπί θεμάτων τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς. Ἡ κρίση περί αὐτῶν τῶν θεμάτων ἀνήκε στό διοικητικό συμβούλιο ἀνεξελέγκτως. Εἶχε ἄραγε σχέση αὐτή ἡ ἀπαγόρευση μέ τό γεγονός ὅτι τό καταστατικό ψηφίσθηκε στά τέλη τοῦ 1893, κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας κυβέρνησης τοῦ Τρικούπη καί ἀμέσως μετά τήν πτώχευση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους; Ἡ μέ τούς λόγους πού ὀδήγησαν στή διάλυση τόν προηγούμενο σύλλογο; Ἡ “Θέμις” πάντως ἀναφέρει τήν πολιτική μεταξύ τῶν αἰτίων πού εἶχαν συντελέσει στήν ἀποτυχία τῶν προηγούμενων ἀποπειρῶν νά συσταθεῖ δικηγορικός σύλλογος¹⁰⁰.

Ὁ σύλλογος συνεδρίαζε τακτικῶς μία φορά τόν μῆνα. Τά τῆς διεξα-

98. Νομική, τ. Α', Ἀθήνα 1894-1895, σ. 196· Θέμις, τ. Ε', 1894-1895, Ἀθήνα 1895, σσ. 639-640 καί τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 191.

99. Ἡ διατύπωση τῶν τελευταίων αὐτῶν γραμμῶν εἶναι ἴδια μέ τόν ὄρισμό τοῦ σκοποῦ τοῦ συλλόγου στό νομοσχέδιο τοῦ Φιλάρτου.

100. Θέμις, τ. Δ', ὁ.π., σ. 528.

γωγής τῶν συνεδριάσεων ρύθμιζε ιδιαίτερος ἐσωτερικός κανονισμός, πού ψηφίσθηκε στίς πρῶτες συνεδριάσεις του¹⁰¹.

Τό διοικητικό συμβούλιο ἦταν ἐννεαμελές, πολυμελέστερο αὐτοῦ τῶν προηγουμένων συλλόγων, καί ἐκλεγόταν κάθε χρόνο. Δέν ἀντικαθίστατο ὅλο συγχρόνως, ὅπως στούς προηγούμενους συλλόγους, ἀλλά κάθε χρόνο ἀποχωροῦσαν τρία μέλη του, στή θέση τῶν ὁποίων ἐκλέγονταν ἄλλα, χωρίς νά ἀποκλείεται ἡ ἐπανεκλογή τῶν ἰδίων, τῶν ἀποχωρούντων μελῶν. Ἀρχικά, μέχρι νά ἀνανεωθοῦν ὅλα τά μέλη, ἡ σειρά ἀποχώρησης ὀριζόταν μέ κλήρωση κατόπιν θά γινόταν κατά ἀρχαιότητα. Ἐνῶ στούς συλλόγους τοῦ 1865 καί τοῦ 1883 κάθε μέλος μπορούσε νά ἐκλεγεῖ στό διοικητικό συμβούλιο, τό καταστατικό τοῦ συλλόγου τοῦ 1893 καθόρισε ὀρισμένες προϋποθέσεις. Γιά νά ἐκλεγεῖ κανεῖς μέλος τοῦ συμβουλίου, ἔπρεπε νά ἦταν δικηγόρος τουλάχιστον ἐπί μία πενταετία καί ἡ βουλευτική ιδιότητα ἦταν ἀσυμβίβαστη μέ αὐτή τοῦ μέλους τοῦ συμβουλίου. Ἀντίθετα, κατά τό παρελθόν συνέβαινε συχνά δικηγόροι βουλευτές νά εἶναι καί μέλη τοῦ συμβουλίου τῶν προηγουμένων συλλόγων.

Τό πρῶτο συμβούλιο καθιερώθηκε ἀπό τό καταστατικό καί ἀποτελεῖτο ἀπό τόν πρῶην δικαστή καί μέλλοντα βουλευτή Κωνσταντίνο Ἑσλιν, τόν ἐκδότη τοῦ νομικοῦ περιοδικοῦ "Θέμις" Θεοσύβουλο Ἀγγελόπουλο, Ἀθανάτο, τόν πρῶην δικαστή Στεφάνου Βλάχο, τόν πρῶην δημοτικό σύμβουλο καί νομικό σύμβουλο τοῦ κράτους Μιχτιάδη Ράλλη, τόν ἀντιπρόεδρο τοῦ προηγουμένου συλλόγου Γεώργιο Μελισσουργό, τόν μετέπειτα πρόεδρο τοῦ συλλόγου τοῦ 1905 Ἰωάννη Εὐκλείδη, καί τούς Κωνσταντίνο Ζάννο, Γεώργιο Δ. Ἀντωνόπουλο καί Ἀνδρέα Ἀντωνιάδη¹⁰².

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1895 ὁ Θεοσύβουλος Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος διορίσθηκε νομάρχης καί παραιτήθηκε ἀπό τή θέση τοῦ συμβουλίου· στή θέση του ἐκλέχθηκε ὁ Ἀχιλλέας Διογενίδης, δικηγόρος καταγόμενος ἀπό τή Δημητσάνα. Τό φθινόπωρο τοῦ ἴδιου χρόνου ἔγιναν οἱ πρῶτες ἀρχαιρεσίες γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν τριῶν ἀποχωρούντων μελῶν Γ. Μελισσουργοῦ, Κ. Ζάννου καί Ἰω. Εὐκλείδη καί ἐκλέχθηκαν ὁ Ἀθανάσιος Παπαφράγκος, πρῶην δικαστής καί ἐπί μακρόν γενικός γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, ὁ Διονύσιος Στεφάνου, Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἀπό τό 1893 μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 1895 στήν τελευταία κυβέρνηση Τρικούπη, καί πάλι ὁ Γεώργιος Μελισσουργός¹⁰³. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1896 ἀποχώρησε ἀπό τό συμβούλιο ὁ καθηγητής Ξενοφῶν Ψαρᾶς, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἶχε ἐν τῷ

101. Θέμις, τ. Δ', ὁ.π., σ. 593.

102. ΦΕΚ ἀρ. 7, 15.1.1894.

103. Θέμις, τ. Ε', ὁ.π., σ. 639. Θέμις, τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 352· *Νομική*, τ. Β', Ἀθήνα 1895-1896, σ. 156.

μεταξύ εκλεγεί, και στή θέση του επανεκλέχθηκε ο Θρασύβουλος Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος¹⁰⁴. Στίς ἐκλογές τοῦ Ὀκτωβρίου 1896 ἐκλέχθηκαν πάλι ὁ Γεώργιος Μελισσουργός καί ὁ Ἀχιλλέας Διογενίδης καθώς καί ὁ μετέπειτα καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἰωάννης Ἀραβαντινός, πού θά ἐκλεγεί καί στό συμβούλιο τοῦ συλλόγου τοῦ 1902¹⁰⁵.

Πρῶτος πρόεδρος ἐκλέχθηκε παμψηφεί ὁ Κωνσταντῖνος Ἑσλιν, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐνδιαφέρουσα προσωπικότητα. Μετά ἀπό πολύ καλές σπουδές στήν Ἀθήνα, στή Λειψία, στό Μόναχο, στή Ζυρίχη καί τίς Βρυξέλλες καί μία σύντομη θητεία στόν δικαστικό κλάδο, ἀφοσιώθηκε στή δικηγορία, πρῶτα στή Σύρο καί μετὰ στήν Ἀθήνα, καί ἔγινε διακεκριμένος ἀστικολόγος. Ἀνεξάρτητος ἀποτυχῶν ὑποψήφιος βουλευτής τό 1895, μετὰ τό τέλος τοῦ πολέμου τοῦ 1897 διορίσθηκε νομάρχης. Ἀργότερα, θεωρώντας ὅτι ἡ ἀποτυχία τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ὀφείλετο στό ἄκρως φιλελεύθερο πολιτεύμα, στόν ἄκρατο κοινοβουλευτισμό, συνέστησε μαζί μέ ἄλλους πολιτικούς ὄλων τῶν κομμάτων πολιτικό σύλλογο μέ σκοπό τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος¹⁰⁶. Ὁ σύλλογος διαλύθηκε πρῶτα ὡς ἀνεπιτυχία, ὁ δέ Ἑσλιν ἀποκλήθηκε αὐλοκόλακας. Τό 1910 ἐκλέχθηκε βουλευτής καί διατέλεσε πρόεδρος τῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, στήν ὁποία ἐργαστήθηκε γιά τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος. Ἀπό τό 1916 καί μετὰ ὅμως, ἡ ζωή του εἰσέροχεται σέ πτωτική τροχιά. Ἀντιβενιζελικός κατά τήν περίοδο τοῦ δικαστοῦ 1916-1917, ἐξορίζεται στήν Κορσική μετὰ τό τέλος τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου καταδικάζεται σέ θάνατο γιά συμμετοχή σέ Νοεμβριανά τοῦ 1916, καί ναι μέν ἡ ἀπόφαση ἀναιρεῖται, ἀλλά ὁ Ἑσλιν πεθαίνει τό 1920 πρῶν δικασθεῖ πάλι.

Πρόεδρος τοῦ τρίτου Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν ἀπό τήν ἰδρυσή του μέχρι τό τέλος τοῦ 1897, πού διορίσθηκε νομάρχης, ὁ Ἑσλιν ἐκλέχθηκε καί τό 1909 πρῶτος πρόεδρος τοῦ σημερινοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν. Ὑπέρμαχος τοῦ ἀσυμβίβαστου τῆς ιδιότητος τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ δικηγόρου μέ αὐτῆς τοῦ βουλευτοῦ, τό 1895 εἶχε δηλώσει ὅτι ἐκλεγόμενος θά ἔκλεινε τό δικηγορικό του γραφεῖο γιά ὅσο διάστημα θά ἦταν βουλευτής. Τότε μέν δέν ἐκλέχθηκε, δέν γνωρίζω ὅμως ἂν τό ἔκλεισε τό 1910, κατά τό σύντομο διάστημα πού ὑπῆρξε βουλευτής¹⁰⁷.

Μαζί μέ τό διοικητικό συμβούλιο τά μέλη τοῦ συλλόγου ἐξέλεγαν καί τετραμελή κοσμητεία, πού ἀνανεωνόταν κάθε διετία καί ἀποτελεῖτο ἀπό τόν ταμία, τόν γενικό καί τόν εἰδικό γραμματέα καί τόν ἔφορο τῶν γραφείων

104. Θέμις, τ. ΣΤ΄, ὁ.π., σ. 640.

105. Θέμις, τ. Ζ΄, ὁ.π., σ. 417.

106. Ἀθῆναι, 7.12.1905 (τό κείμενο τῆς διακήρυξης τοῦ συλλόγου).

107. Νομική Ἐπιθεώρησις, ὁ.π., σ. 34.

(καταστήματος) και της βιβλιοθήκης. Τά μέλη της πρώτης κοσμητείας όρίσθηκαν από τό καταστατικό: γενικός γραμματεύς ό Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, πρώην δικαστής, κατόπιν βουλευτής, ύπουργός και πρώτος πρόεδρος του Συμβουλίου Έπικρατείας, μέλος του συμβουλίου του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών του 1902, αντιπρόεδρος και έν συνέχεια πρόεδρος του σημερινού συλλόγου και πρόεδρος του Συλλόγου προς διάδοσιν τών έλληνικών γραμμάτων, ειδικός γραμματεύς ό Στίλπων Ίωαννίδης, συγγραφέας ένός βιβλίου μέ θέμα τήν ιστορία τών δικηγόρων και μέλος του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου του 1905¹⁰⁸, ταμίας ό Δημήτριος Τσάτσος, ό πατέρας του Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Τσάτσου, μετέπειτα βουλευτής Εύρυτανίας και αντιπρόεδρος του συλλόγου του 1905, και έφορος ό Θάνος Ζώρας.

Τό συμβούλιο λογοδοτούσε στον σύλλογο στό τέλος κάθε χρόνου για τά πεπραγμένα του και τή διαχείρισή του, ή όποία έλεγχόταν από τριμελή έπιτροπή, οί δέ έτήσιες δαπάνες γίνονταν βάσει προϋπολογισμού που πρότεινε τό συμβούλιο και ψήφιζε ό σύλλογος. Τόσο ή έκλογή έξελεγκτικής έπιτροπής όσο και ή ψήφιση προϋπολογισμού δέν προβλέπονταν στα καταστατικά τών προηγουμένων συλλόγων.

Ή μεγάλη όμως καινοτομία του καταστατικού του συλλόγου του 1893 έναντι τών προηγουμένων ήταν ή σημασία που απέδιδε στην πειθαρχική δίωξη τών μελών του. Και τό καταστατικό του συλλόγου του 1883 πρόέβλεπε τήν πειθαρχική δίωξη όσων έπέδεικναν διαγωγή άσυμβίβαστη μέ τά καθήκοντα του δικηγόρου, τό καταστατικό όμως του 1893 ρύθμιζε λεπτομερώς όλη τή διαδικασία της έπιβολής ποινής σε μέλος του συλλόγου, άφιερώνοντας έξι άρθρα στό θέμα αυτό.

Τό διοικητικό συμβούλιο είχε τήν άρμοδιότητα νά επιβλέπει τήν άκριβή έκπλήρωση τών δικηγορικών καθηκόντων τών μελών του συλλόγου και νά προτείνει τήν τιμωρία τών παρεκτρεπομένων. Ή επίβλεψη επεκτεινόταν και σε πράξεις της ιδιωτικής ζωής τών μελών, έφ' όσον παρεβλαπταν τήν υπόληψη του συλλόγου. Σε περίπτωση παρεκτροπής ένός μέλους, τό συμβούλιο τό καλοϋσε νά άπολογηθεί και κατόπιν υπέβαλε αίτιολογημένη πρόταση τιμωρίας του στον σύλλογο, ό όποιος συνεδρίαζε έκτάκτως για νά άποφανθεί περί της άποδοχής ή μή της πρότασης του συμβουλίου. Ή άπόφαση λαμβανόταν μέ μυστική ψηφοφορία, στην όποία έπρεπε νά παρίσταται τουλάχιστον τό ένα τρίτο τών μελών του συλλόγου και ή όποία γινόταν χωρίς νά προηγηθεί συζήτηση και χωρίς τήν παρουσία του έγκαλουμένου. Ό έγκαλούμενος όμως δικαιούτο νά λάβει γνώση

108. Στίλπων Ίωαννίδης, *Δικηγόροι και Δικηγορία*, Αθήνα 1890.

τῶν προτάσεων τοῦ συμβουλίου πρὶν ἀπὸ τὴν σύγκληση τοῦ συλλόγου καὶ νὰ ὑποβάλει ἔγγραφο ἀπολογία, ἡ ὁποία διαβαζόταν στὴν ἑκτακτη συνεδρίαση πρὶν ἀπὸ τὴν ψηφοφορία. Ἄν τὸ παράπτωμα ἐπαγόταν δικαστική δίωξη, ὁ σύλλογος ἔπρεπε νὰ περιμένει τὴ δικαστική ἀπόφαση γιὰ νὰ ἐπιληφθεῖ τῆς ὑπόθεσης.

Ἡ ἐλαφρότερη ποινὴ, γιὰ μικρὰ παραπτώματα, ἦταν ἡ ἐπιτίμηση μὲ εἰδικὴ καταχώριση στὰ πρακτικά. Ἐπόμενη ποινὴ ἦταν ἡ ἀποδοκιμασία καὶ βαρύτερη ἡ διαγραφή ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν μελῶν. Ὡστόσο ἡ ἐπιβαλλόμενη ποινὴ τῆς διαγραφῆς, ἐξακολουθοῦσε νὰ μὴν συνεπάγεται περιορισμὸ τοῦ δικαιώματος τοῦ δικηγόρου τοῦ τιμωρούμενου μέλους, ἐφ' ὅσον σύμφωνα μὲ τὸν νόμο παύση δικηγόρου μπορούσε νὰ ἐπιβληθεῖ μόνον ἀπὸ τὰ δικαστικά συμβούλια.

Τὸ διαγραφέν λόγω παραπτώματος μέλος δέν μπορούσε νὰ ἐπανεκλεγεῖ στὸν σύλλογο πρὶν ἀπὸ τὴν παρέλευση πενταετίας, ἐνῶ ἡ διαγραφή του δημοσιευόταν σὲ τρεῖς ἡμερίδες. Ἀντίθετα τὰ μέλη πού διαγράφονταν γιατί καθυστεροῦσαν πέραν τῶν τεσσάρων μηνῶν τὴν καταβολὴ τῆς συνδρομῆς τους, ἐγγράφονταν πάλι στὸν σύλλογο καταβάλλοντας ἀπλῶς τὴν καθυστερούμενη συνδρομή, ἐνῶ δέν προβλεπόταν δημοσίευση τῆς διαγραφῆς τους.

Ἡ ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ ἐπιτρέποταν μετὰ τὴν παρέλευση ἑνὸς ἔτους καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ζητούσαν 15 μέλη, ἀλλὰ γιὰ τὴν τροποποίησιν τοῦ ἄρθρου πού καθόριζε τὸν σκοπὸ τοῦ συλλόγου καὶ ἀπαγόρευε τὴν ἀνάμιξη του στὴν πολιτικὴ ἀπαιτεῖτο ἡ ὁμοφωνὴ ψῆφος τῶν τριῶν τετάρτων τοῦ συνόλου τῶν μελῶν του. Ἡ πρώτη ἀναθεώρηση ἔγινε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1895. Τὰ ἄρθρα πού τροποποιήθηκαν ἀφοροῦσαν στὴν ἐγγραφή τῶν μελῶν, στὸν καταρτισμὸ ἀπαρτίας καὶ στὴν ἀποβολὴ μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου πού ἀπουσίαζε ἐπὶ μακρὸν ἀδικαιολογήτως ἀπὸ τὶς συνεδριάσεις, στὴ δυνατότητα νὰ συνάπτει ὁ σύλλογος σχέσεις μὲ ἄλλους νομικοὺς συλλόγους καὶ στὴν ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ, πού ἐφ' ἑξῆς μπορούσε νὰ γίνεται κάθε Ἰανουάριο. Οἱ τροποποιήσεις τοῦ καταστατικοῦ ἐγκρίθηκαν μὲ βασιλικὸ διάταγμα τὸν Μάρτιο τοῦ ἰδίου χρόνου. Τὸ 1898 ἀκολούθησε ἄλλη ἀναθεώρηση¹⁰⁹.

Τὸ καταστατικὸ δέν προέβλεπε τὴν ἔκδοση ἡμερίδας, προφανῶς γιατί οἱ δυσκολίες εἶχαν γίνῃ ἀντιληπτές μετὰ τὴ διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ τοῦ προηγούμενου συλλόγου καὶ γιατί ἤδη κυκλοφοροῦσαν ἄλλα νομικά περιοδικά πού κάλυπταν τὸν χῶρο.

109. Θέμις, τ. Ε', ὁ.π., σ. 640, τ. ΣΤ', ὁ.π., σσ. 95-96 καὶ τ. Θ', 1898-1899, Ἀθήνα 1899, σ. 160.

Ὁ σύλλογος ἔγινε δεκτός μέ ἐπιδοκίμασιές ἀπό τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ νομικοῦ κόσμου. Μερικοί δικηγόροι ὥστόσο κατήγγειλαν ὅτι ἡ ἴδρυση τοῦ συλλόγου ὀφείλετο σέ μονομερή ἐνέργεια ὀρισμένων μόνο συναδέλφων τους καί ὅτι δέν ἀντιπροσώπευε ὅλο τό δικηγορικό σῶμα τῆς πρωτεύουσας, καταγγελία πού θά γίνει ἀργότερα καί γιά τούς συλλόγους τοῦ 1902 καί 1905¹¹⁰. Στό τέλος τοῦ χρόνου ὁμῶς ὁ συνήθως αὐστηρός καί ἐνίοτε πικρόχολος συντάκτης τοῦ περιοδικοῦ «*Νομική*» ἐπαινοῦσε τόν νεοσύστατο σύλλογο, γράφοντας ὅτι “διέψευσε τήν κατά τῶν τοιούτων σωματείων ὑφισταμένην δυσμενῆ πρόληψιν διανύσας τό πρῶτον τῆς συστάσεώς του ἔτος ἐν ἀξιεπαίνῳ συμπνοίᾳ καί σοβαρᾷ ἐργασίᾳ”¹¹¹.

Ἡ πρώτη συνέλευση ὧσων ἀποδέχθηκαν τό καταστατικό ἔγινε στά γραφεῖα τοῦ νομικοῦ περιοδικοῦ «*Θέμις*», ὅπου ἐκλέχθηκε καί τό πρῶτο διοικητικό συμβούλιο τοῦ συλλόγου, αὐτό πού ἀναφέρεται μέσα στό καταστατικό καί μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ ὁποίου ἦταν καί ὁ ἕνας ἀπό τούς δύο ἐκδότες τῆς “*Θέμιδος*”. Μετά τή σύσταση τοῦ συλλόγου, οἱ συνεδριάσεις του ἔγιναν ἀρχικά στήν αἴθουσα τοῦ Πρωτοδικείου καί μετά στήν μεγάλη αἴθουσα τῶν γραφείων τῆς “*Θέμιδος*”, τήν ὁποία νοίκιαζε ὁ σύλλογος μέχρι τό φθινόπωρο τοῦ 1894. Τότε ἀπέκτησε ἀρχή τῶν ἀρχῶν, στήν οἰκία Βούλτσου, στήν ἀρχή τῆς ὁδοῦ Σοφοκλέους κοντά στό Χρηματιστήριο, ὅπου καί συνεδρίαζε μέχρι τό τέλος τοῦ 1898¹¹². Μαζί μέ τή γραφεῖα ἀρχισε νά λειτουργεῖ καί τό ἐντευκτήριο τοῦ συλλόγου, τό ὁποῖο “εὐπροπέστατον καί περικλειόν πάσας τάς ἀνέσεις” παρέμενε ἀνοικτό γιά τά μέλη καί τούς δικαστικούς τῆς πρωτεύουσας ἀπό τό πρῶν μέχρι τῶν μεσογυχῶν¹¹³.

Τά ἐγκαίνια τῶν γραφείων τοῦ συλλόγου στήν ὁδὸ Σοφοκλέους ἔγιναν μέ μεγάλη ἐπισημότητα, παρουσία τῶν ὑπουργῶν Δικαιοσύνης καί Ἐσωτερικῶν, Διονυσίου Στεφάνου καί Νικολάου Μπουφίδη, πού εἶχαν καί τήν ιδιότητα τοῦ δικηγόρου, καθώς καί πολλῶν δικαστῶν καί δικηγόρων. Ὁ πρόεδρος Ἑσλιν, στόν πανηγυρικό λόγο του, ἀνέπτυξε τόν σκοπό τοῦ συλλόγου καί κατόπιν, ἀναφερόμενος στήν κατάσταση τῶν δικαστηρίων καί στόν τρόπο ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ὑπέδειξε τίς ἀναγκαῖες κατ’ αὐτόν νομοθετικές μεταρρυθμίσεις¹¹⁴.

Τά μέλη τοῦ συλλόγου, ἀμέσως σχεδόν μετά τή σύστασή του, ἀρχισαν νά συνέρχονται σέ συνεδριάσεις, νά συζητοῦν πολλά ἐπίκαιρα νομικά θέ-

110. *Νέα Ἐφημερίς*, 3.1.1894· *Νέον Ἄστυ*, 10.8.1902· *Ἀθῆναι*, 29.5.1906.

111. *Νομική*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1894-1895, σ. 196.

112. *Θέμις*, τ. Δ΄, ὁ.π., σ. 544, τ. Ε΄, ὁ.π., σ. 303 καί τ. Θ΄, ὁ.π., σ. 495· *Νέα Ἐφημερίς*, 8.1.1894 καί 10.2.1894.

113. *Θέμις*, τ. Ε΄, ὁ.π., σ. 351.

114. *Θέμις*, τ. Ε΄, ὁ.π., σ. 351.

ματα, καί νά συστήνουν ἐπιτροπές γιά τή μελέτη καί τήν κατάρτιση διαφόρων νομοσχεδίων. Ἐνα ἀπό τά βασικά θέματα πού τούς ἀπασχόλησε ἦταν ἡ κατάρτιση σχεδίου νόμου γιά τή νομοθετική κύρωση τῶν δικηγορικῶν συλλόγων.

Τόν Νοέμβριο τοῦ 1894 ὁ Διονύσιος Στεφάνου, Ὑπουργός Δικαιοσύνης τῆς κυβέρνησης Τρικούπη, ζήτησε ἀπό τόν σύλλογο νά καταρτίσει νομοσχέδιο περί δικηγορικῶν συλλόγων, τό ὁποῖο σκόπευε νά φέρει στή Βουλὴ πρὸς ψήφιση. Ἡ μελέτη καί ἡ προπαρασκευὴ τοῦ νομοσχεδίου, βασισμένου στά ἰσχύοντα στή Γαλλία καί τή Γερμανία, ἀνατέθηκε σέ μία ἐπιτροπή, κατόπιν δέ ἄρχισαν στίς συνεδριάσεις τοῦ συλλόγου οἱ συζητήσεις τῶν ἐπί μέρους διατάξεων του, πού συνεχίσθηκαν καθ' ὅλο τό 1895. Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως στίς ἀρχές τοῦ 1895 ὁ Τρικούπης ἔχασε τίς ἐκλογές καί ἔτσι, ὅταν ὀλοκληρώθηκε τόν Ἰανουάριο τοῦ 1896 τό νομοσχέδιο, συνοδευόμενο ἀπό ἐμπεριστατωμένη αἰτιολογική ἐκθεση, ὑποβλήθηκε στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης τῆς κυβέρνησης Δηλιγιάννη, Φίλιππο Βάρβογλη¹¹⁵.

Τό νομοσχέδιο, τό ὁποῖο προσυπέγραψε καί ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμῶν, κατατέθηκε στή Βουλὴ τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1896, ἀλλά δέν ψηφίσθηκε¹¹⁶. Καθὼς ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης εἶχε γενικῶς ὡς πρόγραμμα, κατὰ δήλωσή του, “τό ἀκριβῶς ἀντίθετον αὐτοῦ τοῦ κυρίου Τρικούπη”, νομοσχέδιο καταρτισμένο κατόπιν παραγγέλων τρικούπεκου ὑπουργοῦ, δέν εἶχε πολλές πιθανότητες νά συζητηθεῖ καί νά ψηφισθεῖ, παρὰ τίς ἀντιθετές ἀρχικές διαβεβαιώσεις τοῦ Βάρβογλη πρὸς τόν Ἰωάννη. Τό νομοσχέδιο αὐτό πάντως ἀποτέλεσε τή βάση τοῦ νόμου πού ψηφίσθηκε δώδεκα χρόνια ἀργότερα, τό 1908.

Κατά τήν αἰτιολογική ἐκθεση, πού συνόδευε τό νομοσχέδιο τοῦ 1896, ἡ ἀνάγκη τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων προέκυπτε ἀπό τρεῖς κυρίως λόγους: ἀπό τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δικηγόρων, πού χρειάζονταν συνοχή κατὰ τήν ἄσκηση τοῦ ἐπαγγέλματός τους, ἀπό τή δυνατότητά τους νά συμβάλουν στήν καλλίτερη ἐφαρμογή καί στή βελτίωση τῆς νομοθεσίας καί τέλος ἀπό τήν ἀνάγκη νά τροποποιηθοῦν οἱ διατάξεις πού ἀφοροῦσαν στήν πειθαρχική ἐξουσία τῶν δικαστικῶν συμβουλίων ἐπὶ τῶν δικηγόρων.

Ἔτσι, στοὺς συλλόγους θά ἀνετίθετο ἡ μέριμνα γιά τήν ἀξιοπρέπεια τῶν δικηγόρων καί γιά τόν σεβασμό πού τούς ὀφείλεται κατὰ τήν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους, ἡ ὑποβολὴ προτάσεων καί γνωμῶν γιά τή βελτίωση

115. Θέμις, τ. Ε', ὁ.π., σ. 448 καί σ. 479· Νομική, τ. Α', ὁ.π., σσ. 196 καί 459 καί τ. Β', ὁ.π., σ. 156· Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, *Αἰτιολογική ἐκθεση τοῦ περί δικηγορικῶν συλλόγων νομοσχεδίου*, Ἀθήνα 9.1.1896.

116. Θέμις, τ. Ζ', ὁ.π., σ. 482.

της νομοθεσίας και την εφαρμογή της, ό έλεγχος της όρθης εκπλήρωσης τών δικηγορικών καθηκόντων και ή πειθαρχική έξουσία επί τών δικηγόρων.

Άποκλείσθηκε ή ιδέα νά απαιτείται για την ίδρυση συλλόγου όρισμένος έλάχιστος αριθμός δικηγόρων, όπως στά παλαιότερα νομοσχέδια του Φιλάρετου, πού απαιτούσαν την ύπαρξη τουλάχιστον δεκαπέντε μελών. Έτσι, όρίσθηκε ότι οί δικηγόροι της περιφέρειας κάθε πρωτοδικείου θά αποτελούν σύλλογο, στον όποιο θά είναι ύποχρεωτική ή έγγραφή τους και ό όποιος θά τηρεί τό μητρώο τους, θά αποτελεί νομικό πρόσωπο, θά έδρεύει όπου και τό πρωτοδικείο και θά διοικείται από συμβούλιο έκλεγόμενο από τά μέλη του.

Στήν αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου αναφέρεται επίσης ότι ή βάση και ό κύριος σκοπός της όργάνωσης τών δικηγορικών συλλόγων είναι

ή άμεσος και διηνεκής επίβλεψις επί τών μελών αυτών εις την προσήκουσαν εκπλήρωσιν τών καθηκόντων των, επί τῷ τέλει του έλέγχου και της αποδοκίμασίας πάσης παρεκτροπής,

μέ άμεση και αναπόφευκτη συνέπεια την άσκηση πειθαρχικής έξουσίας τών συλλόγων επί τών μελών τους. Ως εκ τούτου, ως πρώτη άρμοδιότητα του διοικητικού συμβουλίου αναφέρεται ή εποπτεία επί τών μελών του συλλόγου ως προς την εκπλήρωση τών επιβεβλημένων τους καθηκόντων και ή άσκηση πειθαρχικής έξουσίας.

Καθοριζόταν ότι στην πειθαρχική δικαιοδοσία του συλλόγου υπάγεται ό δικηγόρος λόγω οποιασδήποτε παραβίασης ή παράλειψης τών καθηκόντων του καθώς και λόγω διαγωγής άναξιοπρεπούς ή άσυμβίβαστης προς τό άξίωμα του δικηγόρου. Συνεπώς ό δικηγόρος διώκεται και για παρεκτροπές του στην ιδιωτική του ζωή, πού είναι μέν άσχετες μέ τά δικηγορικά του καθήκοντα, εκθέτουν όμως και βλάπτουν στην κοινή συνείδηση τό δικηγορικό σώμα.

Κάθε σύλλογος θά είχε ένα πειθαρχικό συμβούλιο, πού θά αποτελειτο από τόν πρόεδρο, τόν αντιπρόεδρο και τρία μέλη του διοικητικού συμβουλίου, ένῶ στον Άρειο Πάγο θά λειτουργούσε τό Άνώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο αποτελούμενο από άρεοπαγίτες και δικηγόρους μέ πρόεδρο τόν πρόεδρο του Άρείου Πάγου. Τό νομοσχέδιο αναφέρει, έμμέσως, ότι ως ποινή τό συμβούλιο επιβάλλει την πληρωμή προστίμου ή την προσωρινή παύση.

Ό νόμος πού ψηφίσθηκε τό 1908 τροποποίησε όρισμένες διατάξεις του νομοσχεδίου, κυρίως αυτές πού άφορούν στην εκλογή του διοικητικού συμβουλίου και στην άσκηση της πειθαρχικής έξουσίας, τίς τελευταίες δέ κατά τρόπο ευνοϊκότερο για τόν κατηγορούμενο δικηγόρο, προβλέποντας έλαφρότερες ποινές και άπαγορεύοντας την επίταση της ποινής από τό Άνώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο.

Πέρα όμως από την κατάρτιση του νομοσχεδίου περί δικηγορικών συλλόγων, ο σύλλογος ασχολήθηκε από την αρχή που ιδρύθηκε και με την πολυσυζητημένη ανάγκη ανέγερσης δικαστικού μεγάρου. Μετά τις πρώτες αναζητήσεις καταλλήλου οικοπέδου, εκλέχθηκε τετραμελής επιτροπή στην οποία ανατέθηκε η διαρκής μέριμνα για την ανέγερση του δικαστικού μεγάρου. Η επιτροπή συνέταξε υπόμνημα, με το οποίο υποδείκνυε όρισμένα κατάλληλα κατά την κρίση της οικόπεδα και το οποίο υπέβαλε στον Υπουργό Δικαιοσύνης Βάρβογλη και στον Πρωθυπουργό Θεόδωρο Δηλιγιάννη, ενώ συνεννοήθηκε με τον γνωστό αρχιτέκτονα Ερνέστο Τσίλλερ να εκπονήσει τα αντίστοιχα σχέδια. Το κτίριο που μελέτησε και σχεδίασε ο Τσίλλερ θά γινόταν απέναντι από το Πολυτεχνείο και ο προϋπολογισμός του ανερχόταν σε 1,5 εκατομμύριο δραχμές. Παρά τις διαβεβαιώσεις όμως του υπουργού, δεν λήφθηκε καμμία απόφαση και τα δικαστήρια εξακολούθησαν να λειτουργούν σε πολλά και ακατάλληλα κτίρια. Ούτε η πρόταση που έγινε τέσσερα χρόνια αργότερα, στα τέλη του 1897, όταν κάηκε το Μέγαρο Μελά, να νοικιασθεί το κτίριο από το δημόσιο και να διαρρυθμισθεί κατάλληλα ώστε να χρησιμοποιηθεί ως δικαστικό μέγαρο, είχε αποτέλεσμα. Οι προσπάθειες του συλλόγου στο θέμα αυτό παρέμειναν στο στάδιο των ευχών και των συστάσεων¹¹⁷.

Παρά την πάροδο του χρόνου και τη σταδιακή αλλαγή των νομοτοπιών, τόσο η απρεπής συμπεριφορά ορισμένων δικαστών προς τους δικηγόρους, που απασχόλησε στο παρελθόν τους έκαστο δικηγορικούς συλλόγους των Αθηνών και των άλλων πόλεων, όσο και η καθυστέρηση στην εκδίκαση των υποθέσεων και στην έκδοση των αποφάσεων εξακολουθούσαν να ταλαιπωρούν τους δικηγόρους καθ' όλο τον 19ο αιώνα.

Αναφέρεται όμως και επεισόδιο, κατά το οποίο ο προσβληθείς δικηγόρος αντί να καταφύγει στον σύλλογο, ζήτησε από τον προσβάλλοντα εισαγγελέα ικανοποίηση διά των όπλων. Το επεισόδιο, καθώς συνέπεσε με τις ενέργειες του συλλόγου για την ανεύρεση δικαστικού μεγάρου, έδωσε λαβή για σχόλια σε βάρος όχι μόνο του ύβριστη εισαγγελέα, αλλά και του δικηγορικού συλλόγου, ο οποίος ασχολείτο "εις τυπικάς εμφανίσεις ενώπιον του κ. Υπουργού προς ανέγερσιν δικαστικού μεγάρου, καθ' ην στιγμήν κρημνίζεται και ποδοπατείται τό ήθικόν αυτού μέγαρον"¹¹⁸.

Ο Κ. Έσλιν, όπως και οι πρόεδροι των προηγουμένων συλλόγων, με αναφορά του στο Υπουργείο Δικαιοσύνης κατήγγειλε τό 1895 όρισμένα

117. Νομική, τ. Β', δ.π., σσ. 296-297 και 301 και τ. Δ', Αθήνα 1897-1898, σ. 67· Θέμις, τ. Ζ', δ.π., σ. 176.

118. Νομική, τ. Β', δ.π., σσ. 303 και 434.

ἄτοπα πού συνέβαιναν στό Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν καί ζήτησε τήν ἐπέμβαση τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν, πού πράγματι ἐπενέβησαν¹¹⁹.

Τόν Μάιο τοῦ 1895 ὁ σύλλογος ὀργάνωσε σέ ξενοδοχεῖο τῆς Κηφισιάς τό πρῶτο γεῦμα του, στό ὁποῖο παρακάθησαν πάνω ἀπό ἑκατό δικηγόροι. Μεταξύ τῶν παρευρισκομένων ἦσαν ὁ Νικόλαος Μπουφίδης, ὁ ὁποῖος ὡς Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν στήν τελευταία κυβέρνηση τοῦ Τρικούπη εἶχε διευκολύνει τήν ἴδρυση τοῦ συλλόγου, καί ὁ Διονύσιος Στεφάνου, ὁ ὁποῖος ὡς Ὑπουργός Δικαιοσύνης στήν ἴδια κυβέρνηση συνέβαλε στήν ἐδραίωση τοῦ κύρους τοῦ συλλόγου κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας του, ζητώντας τήν γνώμη του γιά κάθε νέο νομοσχέδιο. Στούς λόγους πού ἐκφωνήθηκαν τονίσθηκε κυρίως ἡ συμβολή πού μποροῦσε νά ἔχει ὁ σύλλογος στή βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν δικαστηρίων καί τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, συμπράττοντας μέ τόν δικαστικό κόσμο, μέ τόν ὁποῖο εἶχε κοινά συμφέροντα καί κοινά καθήκοντα. Ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου Κ. Ἐσλιν ἐπέμεινε ἰδιαίτερα στή σύμπραξη αὐτή, θέλοντας νά διαλύσει φήμες πού εἶχαν κυκλοφορήσει, ὅτι ὁ σύλλογος βρισκόταν σέ ἀντίπραξη μέ τούς δικαστές¹²⁰.

Τό συμπόσιο πού εἶχε προγραμματιστεῖ νά γίνει τόν ἐπόμενο χρόνο, τόν Μάιο τοῦ 1896, ματαιώθηκε, καθὼς αποφασίσθηκε οἱ συνεισφορές πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ γιά τόν σκοπό αὐτό νά διατεθοῦν ὑπέρ τοῦ κρητικῆς ἀγῶνας¹²¹.

Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάσταση καί ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς Πόλεμος τοῦ 1897 δέν ἄφησαν βέβαια ἀσυγκίνητο τόν δικηγορικό σύλλογο. Ἀντιθέτως τάχθηκε ἐξαρχῆς ὑπέρ τῆς ἔνωσης τῆς Κρήτης μέ τήν Ἑλλάδα. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1897 ὁ σύλλογος μέ ψήφισμά του πρὸς τόν Βασιλιά, τὴ Βουλὴ καί τὴν Κυβέρνηση ἐξέφρασε τὴν εὐχὴ καί τὸν πόθο του νά ἐπιδιώξουν τὴν πραγματοποίηση τῆς ἔνωσης τῆς Κρήτης μέ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, ἀντὶ πάσης θυσίας, ἐνῶ μία ἐβδομάδα ἀργότερα συμμετεῖχε σέ συλλαλητήριο ὑπέρ τῆς Ἐνωσης¹²². Ἀνάλογο ψήφισμα ἐξέδωσαν καί ἄλλοι δικηγορικοὶ σύλλογοι, ὅπως γιά παράδειγμα ὁ σύλλογος τῆς Ζακύνθου¹²³. Ὁ σύλλογος τοῦ Ναυπλίου συνεχάρη τόν σύλλογο τῶν Ἀθηνῶν γιά τίς πατριωτικὲς του ἐνέργειες¹²⁴, ἐνῶ ὁ σύλλογος τῶν Πατρῶν διοργάνωσε μνημόσυνο ὑπέρ τῶν ἡρωικῶς πεσόντων¹²⁵. Καθὼς τὸ Κρητικὸ Ζήτημα εἶχε συγκινήσει πολλοὺς

119. Νομική, τ. Α', ὁ.π., σ. 458.

120. Θέμις, τ. Στ', ὁ.π., σ. 191.

121. Θέμις, τ. Ζ', ὁ.π., σ. 207.

122. Νέα Ἐφημερίς, 30.1.1897, 8 καί 9.2.1897.

123. Νέα Ἐφημερίς, 2.2.1897.

124. Νέα Ἐφημερίς, 14.2.1897.

125. Νέα Ἐφημερίς, 5.6.1897.

Εὐρωπαϊούς φιλέλληνες, τηλεγραφήματα συμπαράστασης απέστειλαν στον Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν καὶ οἱ δικηγορικοί σύλλογοι Βρυξελλῶν, Ἀμβέρσας καὶ Ρώμης¹²⁶.

Ὁ Ἑσλιν πρὶν ἀπὸ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου τοῦ 1897 εἶχε ἀνακοινώσει τὴν πρόθεσή του νὰ τεθεῖ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δικηγόρων Ἀθηνῶν καὶ νὰ ἀποτελέσουν λεγεῶνα, πού θά ἀγωνιζόταν ὑπὲρ τῆς Πατρίδας. Μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου ὁ σύλλογος ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν πρωτοδικῶν τῆς Ἀθήνας, δήλωσε ὅτι θά συνεισφέρει χρήματα γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνα¹²⁷.

Ὅταν μετὰ τὸ τέλος τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ Πολέμου ὁ Ἑσλιν διορίσθηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη Νομάρχης, προσωρινά τουλάχιστον, ἔπαυσε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὸν σύλλογο, ὁ ὁποῖος συνέχισε τὴ δραστηριότητά του μὲ διαλέξεις καὶ συνεδριάσεις στὰ γραφεῖα του γιὰ ἕναν ἀκόμη χρόνο, μέχρι τὰ τέλη τοῦ 1898¹²⁸.

Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1897 ὁ σύλλογος ἔδειχνε ὅτι ψυχορραγοῦσε. Τὸ διοικητικό συμβούλιο, πού ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τοὺς Ἀχιλλέα Διογενίδη, Γεώργιο Μελισσουρό, Ἀθανάσιο Παπαφράγκο, Μιλτιάδη Ράλλη, Ἰωάννη Εὐκλείδη, Ἰωάννη Ἀραβαντινὸ καὶ Θεοφύβουλο Ἀγγελόπουλο Ἀθάναιο μετ' ἐπιματεῖς τοὺς Κωνσταντῖνο Ραετσίδη καὶ Στάθουλο Ἰωάννιδη, στὴν προσπάθειά του νὰ τὸν σώσει, ἀπέφασξε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1898 νέα τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ τοῦ συλλόγου καὶ τὴν ἀναβολὴ τῶν ἀρχαιρεσιῶν, προφανῶς μέχρι τὴν ὀριστικὴ φέρσις τοῦ νέου καταστατικοῦ. Ὡστόσο οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἐγκρίθηκαν φαίνεται ὅτι δέν ἱκανοποίησαν τὴν πλειοψηφία τῶν δικηγόρων καὶ τὸ συμβούλιο ἐπανῆλθε μὲ ἄλλη ἀνακοίνωσή του τὸν Μάιο τοῦ 1898, μὲ τὴν ὁποία, τονίζοντας τὸ πόσο ἀπαραίτητη ἦταν γιὰ τὸ δικηγορικό σῶμα ἡ λειτουργία τοῦ συλλόγου, δήλωνε ὅτι τὸ καταστατικό ἦταν «δεκτικόν καὶ πάσης ἄλλης μεταβολῆς»¹²⁹.

Ἀλλὰ ἡ τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ δέν παρέτεινε γιὰ πολὺ τὴν λειτουργία τοῦ συλλόγου. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1899 ὁ σύλλογος εἶχε πάψει νὰ λειτουργεῖ καὶ «ἐν ἐλλείψει δικηγορικοῦ συλλόγου» τὸ νομικὸ τμῆμα τοῦ συλλόγου «Παρνασσός», γιὰ νὰ καλύψει τὸ κενό, ἀνέλαβε τὴν ἐξέταση τῶν νομικῶν ζητημάτων ὄχι μόνο ἀπὸ θεωρητικὴ ἀποψη, ὅπως μέχρι τότε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πρακτικὴ¹³⁰. Ἀναφορὰ πού γίνεται συνεπῶς στό περιοδικό «Θέμις»

126. *Νέα Ἐφημερίς*, 28.2.1897.

127. *Θέμις*, τ. Η', 1897-1898, Ἀθήνα 1898, σ. 112· *Νέα Ἐφημερίς*, 9.2.1897 καὶ 26.4.1897.

128. *Νέα Ἐφημερίς*, 9.10 καὶ 20.12.1897· *Θέμις*, τ. Θ', ὁ.π., σ. 495.

129. *Θέμις*, τ. Θ', ὁ.π., σ. 160.

130. *Θέμις*, τ. Ι', 1899-1900, Ἀθήνα 1900, σ. 432.

μετά από τρεις μήνες, τόν Φεβρουάριο του 1900, στον Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος “καμαρώνει καί συνοδεύει διά τῶν εὐχῶν του” τόν πρωτοδίκη Ἀντώνιο Ζηλήμονα, ἀφορᾶ πάλι στό δικηγορικό σῶμα καί ὄχι στόν σύλλογο¹³¹.

ΤΟ ΕΝΤΕΥΚΤΗΡΙΟΝ ΔΙΚΗΓΟΡΩΝ ΤΟΥ 1900.

Ἄτυχῶς τήν τύχην τῶν ἰδρυθέντων μέχρι τοῦ νῦν ἐν Ἀθήναις Συλλόγων ἠκολούθησε καί τό κατά τό παρελθόν ἔτος λειτουργήσαν ἐντευκτήριον. Ἡ ἐπιτροπή αὐτοῦ δέν ἐφείσθη κόπων ὅπως συγκρατήσῃ τοῦτο, ἀλλ’ ἀτυχῶς δέν τό κατώρθωσεν. Εἶναι δέ λυπηρόν, διότι τό ἐντευκτήριον ἐν τῇ ὀλιγαμῆνῳ λειτουργίᾳ του ὑπῆρξεν ἀφορμή τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐν Ἀθήναις δικηγόρων καί τῆς ἀνταλλαγῆς γνώμῶν μεταξύ αὐτῶν ἐπί διαφόρων ζητημάτων κατά τήν διάρκειαν αὐτοῦ ἀναπτυχθέντων. Ὅφειλομεν νά ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδαμοῦ ὁ κύκλος τῶν ἐπιστημόνων ἐπεδείξατο τοσαύτην ἀστοργίαν διά τά μέσα τῆς βελτιώσεώς του, εὐχόμεθα δέ ἵνα οἱ κκ. συνάδελφοι διά γενναϊοτέρας εἰσφορᾶς συμβάλωσιν εἰς τήν ἀνίδρυσιν τοῦ ἐντευκτηρίου¹³².

Μέ τήν εἰδηση αὐτή, πού δημοσιεύθηκε τό 1901 στήν «Ἐφημερίδα τῶν Δικαστηρίων», ἔκλεισε ὁ κύκλος τῶν πολλαπλῶν προσπαθειῶν πού ἔγιναν κατά τό δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα νά ἰδρυθεῖ δικηγορικός σύλλογος στήν Ἀθήνα. Ἡ ἰδρυση αὐτοῦ τοῦ ἐντευκτηρίου ἦταν μία ὑστατη προσπάθεια στά τέλη ἀκριβῶς τοῦ αἰῶνα, νά καλυφθεῖ τό κενό πού ἄφηνε ἡ ἀδυναμία νά λειτουργήσῃ ἕνας βιώσιμος δικηγορικός σύλλογος στήν πρωτεύουσα, ἕνας σύλλογος πού θά προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στό δικηγορικό σῶμα καί στή δικαιοσύνη, ἀλλά καί στήν πολιτεία. Μία προσπάθεια ὅμως πού δέν εὐοδόθηκε.

Τό ἐντευκτήριο ἰδρύθηκε στήν οἰκία Κολιάτσου, σέ μία αἴθουσα τοῦ ὀρόφου ἐπάνω ἀπό τό Πρωτοδικεῖο, καί ἡ διεύθυνσή του ἀνατέθηκε σέ ἐπιτροπή, τήν ὁποία ἀποτελοῦσαν ἀρχικά ὁ Μάρκος Σεβαστιανός, κατόπιν μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ συλλόγου τοῦ 1905, ὁ Ἀριστείδης Σ. Μπαλάνος, κατόπιν ταμίας τοῦ συλλόγου τοῦ 1905, καί ὁ Ἀλέξανδρος Σοφιανός. Σ’ αὐτούς προστέθηκε λίγο ἀργότερα καί ὁ Ἰωάννης Δ. Ζέπος, κατόπιν ταμίας τοῦ συλλόγου τοῦ 1902. Παρά τίς καλές προθέσεις καί τίς

131. Θέμις, τ. Ι’, ὁ.π., σ. 642.

132. Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 28.10.1901.

ἐνέργειες τῆς ἐπιτροπῆς, τό ἐντευκτήριο διαλύθηκε μέ τή λύση τῆς μίσθωσης τοῦ ἀκινήτου.

Στούς λίγους μῆνες τῆς λειτουργίας του οἱ δικηγόροι τῶν Ἀθηνῶν συγκεντρώνονταν ἐκεῖ γιά νά συζητήσουν διάφορα θέματα, ἐπαγγελματικά, ἐπιστημονικά ἢ γενικότερου ἐνδιαφέροντος τοῦ κλάδου, ὅπως τό συνέδριο πού ἐτοίμαζαν —ἀλλά τελικῶς ναυάγησε— τό 1901 οἱ δικηγόροι τῶν Πατρῶν, ἢ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς σχεδιαζόμενης ἀπεργίας τῶν δικηγόρων τοῦ Βόλου, οἱ ὅποιοι ἤθελαν νά ἀντιδράσουν ἔτσι, διαμαρτυρόμενοι γιά τή συμπεριφορά ἐνός δικαστῆ.

Τό *συναδελφικόν γεῦμα* πού διοργανώθηκε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1901, δέν ἔγινε στό ἐντευκτήριο, ἀλλά στό Παλαιό Φάληρο, ὅπου ὑπό τούς ἤχους τῆς μουσικῆς φωτογραφήθηκαν ὅλοι μαζί οἱ παρευρισκόμενοι δικηγόροι καί ἔκαναν πρόποση γιά τήν ἰδρυση δικηγορικοῦ συλλόγου στήν Ἀθήνα. Στό γεῦμα παρευρέθηκαν περισσότεροι ἀπό διακόσιοι δικηγόροι, “ἐνδειξη ἐνότητας καί σύμπνοιας”. Ὁ 20ός αἰώνας βρῆκε τούς δικηγόρους τῶν Ἀθηνῶν εὐχόμενους ἐπιτέλους “νά εὑρεθῆ μία σιδηρά θέλησις, ἥτις νά περισυλλέξῃ τούς ναυαγούς τοῦ διαλυθέντος συλλόγου καί νά ἰδρύσῃ δι’ αὐτῶν καί διά τῶν νεωτέρων δικηγόρων ἐν σῆμα ἄξιον πρὸς τήν περιωπὴν τῶν μελῶν τοῦ”¹³³. Κατά τή διάρκεια ὅσων αὐτῶν τῶν χρόνων ἰδρύθηκαν δικηγορικοί σύλλογοι καί σέ πολλές ἄλλες ἐλληνικές πόλεις ἀναφέρονται σύλλογοι στό Αἴγιο, στήν Ἀμφίσσα, στό Ἄργος, στόν Βόλο, στή Ζάκυνθο, στήν Καλαμάτα, στήν Κέρκυρα, στήν Κόρινθο, στή Λαμία, στή Λάρισα, στή Λευκάδα, στό Μεσολόγγι, στό Ναύπλιο, στήν Πάτρα, στόν Πύργο, στή Σπάρτη, στή Σύρο, στή Τρίκαλα, στήν Τρίπολη καί στή Χαλκίδα¹³⁴. Ὅρισμένοι μετὰ ἀπό λίγα

133. *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 6.1.1902.

134. Δικηγορικός Σύλλογος Αἰγίου, *Θέμις*, τ. Ζ', ὁ.π., σ. 545 (ἰδρυση).

Δικηγορικός Σύλλογος Ἀμφίσης, *Αἰών*, 7.4.1875.

Δικηγορικός Σύλλογος Ἄργους, *Νέα Ἐφημερίς*, 8.3.1894.

Δικηγορικός Σύλλογος Βόλου, *Σφαῖρα*, 28.1.1884 (ἰδρυση)· *Νέα Ἐφημερίς*, 1.2.1884· Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 543· *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 3.3.1902.

Δικηγορικός Σύλλογος Ζακύνθου, *Νέα Ἐφημερίς*, 2.2.1897.

Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμῶν, *Ἀργολίς Ναυπλίου*, 13.3.1865· *Πελοπόννησος Καλαμῶν*, 5.12.69 καί 18.6.1871· *Σφαῖρα*, 21.1.1884 καί 17.3.1884· *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 3.2.1902 (διάλυση).

Δικηγορικός Σύλλογος Κερκύρας, *Ἀλήθεια*, 22.10.1865.

Δικηγορικός Σύλλογος Κορίνθου, *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 31.3.1902 (ἰδρυση).

χρόνια λειτουργίας διαλύθηκαν· άλλοι από αυτούς ιδρύθηκαν εκ νέου, προφανώς από νέα πρόσωπα, και άλλοι όχι. Έτσι στο Ναύπλιο και στη Σπάρτη αναφέρεται σύλλογος από το 1875 αλλά ανακοινώνεται και νέα ίδρυση το 1884, στην Πάτρα αναφέρεται σύλλογος από το 1876 αλλά ανακοινώνεται και νέα ίδρυση το 1887 και άλλη το 1894, ενώ στην Καλαμάτα ο σύλλογος διαλύθηκε στις αρχές του αιώνα μετά τον θάνατο του προέδρου του, αφού επί ένα μικρό διάστημα βρέθηκε με δύο προεδρεία. Άλλοι από αυτούς τους συλλόγους εργάστηκαν αποδοτικά επί χρόνια, ενώ για άλλους “δέν ἐγνώσθη ἂν ἡ δρᾶσις τούτων προὐχώρησεν πέραν τῶν ἀρχαιρεσιῶν”, όπως παρατηροῦσε πικρόχολα ο συντάκτης της “*Νομικῆς*”¹³⁵.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΥΛΛΟΓΟ ΤΟΥ 1865 ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

Παρακολουθήσαμε πώς οι προσπάθειες του δικηγορικού σώματος της πρωτεύουσας να ιδρύσει ένα σύλλογο που να εκπροσωπεί, να προστατεύει την αξιοπρέπειά του και να επικεντρώνει συγχρόνως τη βελτίωση της επαγγελματικής του δραστηριότητας, είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυ-

Δικηγορικός Σύλλογος Λαοίας, *Νομική*, τ. Β', ὁ.π., σ. 434 (ίδρυση)· *Θέμις*, τ. ΣΤ', ὁ.π., σσ. 96 και 176 (ίδρυση και ἀρχαιρεσίες).

Δικηγορικός Σύλλογος Λαοίας, *Νομική*, τ. Β', ὁ.π., σ. 434 (ίδρυση).

Δικηγορικός Σύλλογος Μεσογαίου, *Ἐφημερίς Νομική καὶ τῶν Ἀγγελιῶν*, 15 καὶ 31.7.1866 (ίδρυση)· *Ἀλήθεια*, 17.4.1875· *Αἰών*, 17 καὶ 21.4.1875· *Ἦρα*, 16.5.1879· *Νέα Ἐφημερίς*, 12.7.1885.

Δικηγορικός Σύλλογος Ναυπλίου, *Αἰών*, 12.4.1875· *Ἀλήθεια*, 15.4.1875· *Νέα Ἐφημερίς*, 3.3.1884 καὶ 2.4.1884 (ίδρυση)· Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 413· *Νέα Ἐφημερίς*, 14.1.1886· *Θέμις*, τ. Α', ὁ.π., σ. 175.

Δικηγορικός Σύλλογος Πατρῶν, Πausanias Χοϊδᾶς, *Λόγος περὶ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος*, Πάτρα 1877, *Ἐφημερίς*, 1.3.1878· Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 542· *Ἐφημερίς*, *Παλιγγενεσία καὶ Αἰών*, 14.10.1887 (ίδρυση)· *Αἰών*, 5.11.1887· *Θέμις*, τ. Ε', ὁ.π., σ. 527 (ίδρυση)· *Νέα Ἐφημερίς*, 5.6.1897.

Δικηγορικός Σύλλογος Σπάρτης, *Αἰών*, 10 καὶ 17.4.1875· *Νέα Ἐφημερίς*, 15.3.1884 (ίδρυση)· *Ἐφημερίς*, 15.2.1887· *Θέμις*, τ. Α', ὁ.π., σ. 574· *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 2.12.1901.

Δικηγορικός Σύλλογος Σύρου, *Ἐφημερίς*, 29.3.1875 (ίδρυση)· *Αἰών*, 31.3.1875 καὶ 17.7.1875· *Ἐφημερίς*, 27.3.1878.

Δικηγορικός Σύλλογος Τρικάλων, *Θέμις*, τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 368.

Δικηγορικός Σύλλογος Τριπόλεως, *Αἰών*, 12.4.1875· *Νέα Ἐφημερίς*, 19.5.1884.

Δικηγορικός Σύλλογος Χαλκίδος, *Νέα Ἐφημερίς*, 14.1.1897.

135. *Νομική*, τ. Β', ὁ.π., σ. 434.

ση τριῶν διαδοχικῶν συλλόγων κατά τό δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα καί τήν κατάρτιση ἑνός νομοσχεδίου, πού τελικά ἔστω καί μετά ἀπό ἄρκετά χρόνια, ψηφίσθηκε ἀπό τή Βουλή καί ὀδήγησε στήν ἴδρυση τοῦ σημερινοῦ συλλόγου.

Ἐάν ἡ διατύπωση τῶν καταστατικῶν μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ ἐκτιμήσεις τῶν προθέσεων καί τῆς νοοτροπίας τῶν δικηγόρων τῆς ἐποχῆς, τό καταστατικό τοῦ πρώτου συλλόγου ἐκφράζει τήν ἀνάγκη τῶν συντακτῶν του νά συζητήσουν καί νά καταστήσουν δημοσίως γνωστά τά θέματα πού τοὺς ἀπασχολοῦσαν καί πού περιστρέφονταν γύρω ἀπό τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἄσκησης τοῦ ἐπαγγέλματός τους καί τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἐνῶ τά ἄλλα ἄρθρα τοῦ καταστατικοῦ εἶναι σύντομα καί μᾶλλον γενικά, τά τρία πού ἀφοροῦν στήν ἐκδοση νομικῆς ἐφημερίδας (μέσο δημοσιοποίησης τῶν θέσεων τοῦ συλλόγου), ἡ ὁποία τελικά δέν φαίνεται καί νά ἐκδόθηκε ποτέ, ἀποτελοῦν σχεδόν τό ἕνα τρίτο τοῦ κειμένου τοῦ καταστατικοῦ καί εἶναι λεπτομερέστατα.

Στό καταστατικό τοῦ δευτέρου συλλόγου δηλώνεται σαφῶς ὅτι ὁ σκοπός του εἶναι ἡ βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν δικηγόρων καί τῶν δικαστηρίων καί ὄχι μόνο ἡ συζήτηση γιά τό πῶς θά βελτιωθοῦν. Ἐτσι ὁ σύλλογος ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωση νά ἐπιφυλάξει γιά τήν τήρηση τῆς ἀξιοπρέπειας ἄσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος καί τήν ἀκριβή ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ δικηγορικοῦ σώματος δέν προσβάλλεται ὁμως μόνο ἀπό τρίτους (ἀπό τοὺς δικαστές ἢ τήν κυβέρνηση), προσβάλλεται καί ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς δικηγόρους ὅταν παρεκτιμῶνται. Ὁ σύλλογος θέλει τά μέλη του κατά τήν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους νά ἐπιδεικνύουν προσήκουσα διαγωγή, ἀλλοιῶς τά ἀποδοκιμάζει ἢ καί τά διαγράφει. Ἡ ἄσκηση πειθαρχικῆς ἐξουσίας, πού στό μέλλον θά ἀποτελέσει βασικό λόγο ὑπαρξης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά στό καταστατικό τοῦ συλλόγου αὐτοῦ, χωρίς ὁμως νά καθορίζεται καί ὁ τρόπος πού ἀσκεῖται.

Ἀντίθετα τά τῆς πειθαρχικῆς δικαιοδοσίας καθορίζονται λεπτομερῶς στό καταστατικό τοῦ τρίτου συλλόγου, πού δείχνει νά εἶναι προϊόν σοβαρῆς ἐπεξεργασίας, καί νά μὴν καταρτίσθηκε ἐσπευσμένα ὅπως ὁμολογεῖται ὅτι ἔγινε ἐκεῖνο τοῦ 1883. Τό καταστατικό αὐτό εἶναι διπλάσιο σέ μέγεθος σέ σχέση μέ τά δύο προηγούμενα, ἀρτιότερο καί χωρισμένο σέ κεφάλαια, ὅπως καί τό νομοσχέδιο τοῦ 1896. Ἐάν στό καταστατικό τοῦ πρώτου συλλόγου διαφαίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς συζήτησης καί τῆς δημοσιότητας, σέ αὐτό φαίνεται ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐλέγχου: Προκαθορίζονται τά πρόσωπα πού ἀποτελοῦν τό διοικητικό συμβούλιο τῆς πρώτης περιόδου, πού δέν εἶναι ἄλλοι ἀπό τοὺς πρωτεργάτες τοῦ συλλόγου, τό συμβούλιο ἔχει τήν πειθαρχ-

χική εξουσία επί τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου, μόνο τό συμβούλιο μπορεῖ νά ἀσχοληθεῖ μέ θέματα τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς καί γιά τήν ἐγγραφή νέων μελῶν στόν σύλλογο ἀρχικά ἀπαιτεῖται ψηφοφορία καί προηγούμενη πρόταση ἀπό πέντε ἄλλα μέλη.

Καί οἱ τρεῖς σύλλογοι παρουσιάζουν χαρακτηριστικά κοινά σέ βραχύβιους κυρίως συλλόγους: Ἐνθουσιασμός κατά τήν ἴδρυσή τους, μία μικρή ομάδα πού ἀσχολεῖται ἐνεργά μέ τή διοίκηση καί τή δραστηριότητα τοῦ συλλόγου, ἕνας ἐπίσης μικρός σχετικά κύκλος μελῶν πού παρακολουθεῖ τακτικά τίς συνεδριάσεις καί τίς συζητήσεις καί παρίσταται στίς συνεστιάσεις, σταδιακή μείωση τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πού προκαλεῖ ἀρχικά τή ματαίωση τῶν συνεδριάσεων λόγω μῆ ἀπαρτίας, οἰκονομικά προβλήματα καί κατόπιν τή διάλυση τοῦ συλλόγου, ἐνῶ δέν λείπουν κάποιες διχόνοιες, ἔριδες, προσωπικές δυσαρέσκειες.

Ἄπό τούς τρεῖς συλλόγους κανεῖς δέν πέτυχε τήν ἐπιθυμητή προσέλευση ὄλων τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας. Μέ τά ὑπομνήματα ὁμως πού ὑπέβαλαν πέτυχαν σέ πολλές περιπτώσεις ὄχι μόνο νά ἀκουσθοῦν ἀλλά καί νά εἰσακουσθοῦν οἱ ἀπίψεις τους, πού συνέτειναν στή βελτίωση τῆς ἰσχύουσας νομοθεσίας, νά ἐπιβάλουν σταδιακά στά δικαστήρια τόν σεβασμό τῶν δικηγόρων, ὥστε νά ἀντικειμενιστοῦν ἔλο καί λιγότερα κρούσματα ἀποξενωτικῆς συμπεριφορᾶς καί τελικῶς νά ψηφισθεῖ ὁ νόμος περί δικηγορικῶν συλλόγων, πού ἐξασφάλισε τή συνεχή λειτουργία τους καί ἐπέβαλε τή μεταφορά τῆς ἀρμοδιότητος τῆς πειθαγογικῆς δίωξης τῶν δικηγόρων ἀπό τά δικαστικά συμβούλια στούς δικηγορικούς συλλόγους. Συνέβαλαν ἀκόμη στή σταδιακή ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου πού ἀντιμετώπιζε ἡ πολιτεία τούς συλλόγους. Ἡ διαδρομὴ ἀπό τήν ἐπιδεικτικὴ ἀγνόηση τοῦ συλλόγου τό 1866 μέχρι τή συνεχή προσφυγὴ σέ αὐτόν γιά τή διατύπωση γνώμης πρὶν τήν κατάθεση κάθε νομοσχεδίου τό 1894, τριάντα σχεδόν χρόνια ἀργότερα, προδιαγράφει τή σημασία καί τήν ἰσχὺ πού θά ἔχει στό μέλλον ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν.

SUMMARY

LYNTIA TRICHA: Early Bar Associations in Athens in the 19th century.

After the foundation of the Greek Kingdom, lawyers played a leading role not only in the new social elite, but in the Government and in Parliament. This was the reason but also the consequence of their great number, which increased throughout the 19th century at a far superior rate than the population of Greece.

Although the lawyers dominated the social and economic life of the country, they were faced with many problems while practicing their profession. A professional association to deal effectively with those problems could not exist without legislative provision.

Consequently, during the 19th century mainly the lawyers of Athens, but also those of other Greek cities, established Bar Associations, which were active for some years, but could not survive for long, mainly because they did not attract all the lawyers of each city, and could not overcome the personal ambitions and disputes of their members. That is why they tried to solve the matter by law, which they achieved only in 1908.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

